

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Regina Haljak-Mäesaar

**PEIPSIVEERE KUVAND JUHAN LIIVI,
BERNARD KANGRO JA VAHUR AFANASJEVI TEOSTES**

Magistritöö

Juhendaja: Katre Talviste, PhD

Tartu 2025

Autorideklaratsioon

Olen magistritöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõtteliste seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Regina Haljak-Mäesaar

23.05.2025

Annotatsioon

Magistritöö keskendub Peipsiveere ruumi kujutamisele ning piirkonna kuvandi loomisele Juhan Liivi, Bernard Kangro ja Vahur Afanasjevi proosateostes. Töö põhieesmärk on välja selgitada, missugused teemad, motiivid ja sümbolid korduvad Peipsimaad kujutavates proosateostes ning kuidas läbi nende kujutatakse ja kujundatakse piirkonnale eriomast paigaidentiteeti. Esimeses peatükis tutvustatakse teoreetilisi lähtekohti. Teises peatükis antakse ülevaade populaarteaduslikust kirjandusest, mis toetab antud töö analüüsi. Kolmas peatükk koosneb kahest analüüsiplokist, kus teoste teema- ja motiivianalüüsile järgneb teoste võrdlev analüüs. Teoreetiline raamistik ning analüüs toetavad teinetest, et tekiks terviklik arusaam, milline on Peipsiveere piirkonna kuvad läbi ilukirjandusliku vaate.

Märksõnad: paigateooria, geokriitika, Peipsiveer, Peipsimaa, Peipsi järv, Juhan Liiv, Bernard Kangro, Vahur Afanasjev

Sisukord

Sissejuhatus.....	5
1. Teoreetiline raamistik	8
1.1. Paigateooria ja geokriitika põhimõtted	9
1.2. Ruumitasandid	14
1.3. Ruumi mõtestamise võimalused	16
1.4. Ruum ilukirjanduses	17
1.5. Paigaidentiteet ilukirjanduses	18
2. Peipsi ja Peipsimaa	21
2.1. Peipsi järv ja loodus	22
2.2. Kohalike inimeste eluvõimalused	23
2.3. Mitmekultuurilisus.....	24
2.4. Rahvapärimus	26
2.5. Religioosne mitmekesisus	27
2.6. Piirijärve läänekalda asustus tänapäeval.....	28
3. Teoste analüüs.....	30
3.1. Juhan Liivi „Pildikene Peipsi rannalt“ ja „Peipsi peal“	30
3.2. Bernard Kangro „Peipsi“	38
3.3. Vahur Afanasjevi „Serafima ja Bogdan“	49
3.4. Teoste võrdlev analüüs.....	66
Kokkuvõte.....	72
Kasutatud kirjandus	74
Summary.....	78
Lisa. Peipsiveer ja kohad Juhan Liivi, Bernard Kangro ja Vahur Afanasjevi teostes.....	81

Sissejuhatus

Peipsi järve ning selle äärealasid on palju uuritud erinevatest teoreetilisest lähtekohtadest ning vaatepunktidest, eriti loodusteaduslikus võtmes. Siinne magistritöö keskendub Peipsiveere kirjandusele ning läbi ilukirjanduse autorite poolt loodud maailmale. Oluline on märgata, kui võrd on autori poolt kujutatud keskkond, teose tegelased ning sündmustik piirkonna identiteedi kujundajateks ning millised teemad, motiivid ja sümbolid sellega seonduvad.

Huvi teema vastu on ajendatud eelkõige töö autori päritolust ning isiklikust kogemusest. Kokkupuuteid Peipsiveerega ehk Peipsimaaga on siinkirjutajal olnud terve teadlik elu. Nimetusi Peipsiveer ja Peipsimaa käsitletakse siinses töös sünonüümsetena. Need tähistavad Peipsi järvega piirnevaid alasid Eesti territooriumil, kuid mille täpset ulatust ei ole võimalik määratleda, kuna sellel alal puudub selge piir. Töö pealkirjas kasutatud nimetus Peipsiveer on valitud analüüsitava teostest lähtuvalt, võttes aluseks eelkõige uuema aja ja ühtlasi kõige mahukama teose ehk Vahur Afanasjevi „Serafima ja Bogdani“ (2017).

Lisaks isiklikele kokkupuudetele oli teema valikul oluline ka regiooni mitmekülgsus. Peipsiveere alasid iseloomustab kultuuriline ja religioosne mitmekesisus. Seal elasid ning elavad inimesed, kelle juured ulatuvad erinevatesse kultuuridesse. Piirkonnas on tugevalt esindatud vanausuliste kogukonnad, mis annavad seda ala kujutavale kirjandusele teistmoodi sügavuse. Vanausuliste kombed on kujundanud ning mõjutavad jätkuvalt piirkonna identiteeti ja kuvandit.

Peipsiveere ajalooline ning poliitiline taust on avaldanud piirkonnale suurt mõju. Peipsi järve näol on tegemist piirialaga, mille taga asub suurriik Venemaa. Võimuvõimud selles unikaalses piirkonnas on kestnud läbi kogu Eesti riigi ajaloo. Tänapäevaks mõjutavad Peipsimaa identiteeti muud tegurid, näiteks turism või laiemalt ökoloogilised probleemid. Uuritav ala on suur, läbides nelja Peipsi järve äärset maakonda. Maastikud järve ümber on vahelduvad ning ulatuvad põhjast lõunasse. See omakorda tähendab, et ka loodus on erinevatel Peipsiveere aladel eriilmeline ning mõjutab kohalike inimeste igapäeva elu isemoodi.

Käesoleva töö eesmärgiks on välja selgitada, mida on erinevad ilukirjanduse autorid kujutanud ja tähenduslikuks pidanud, kui nad on kirjutanud teoseid sellest kultuuririkkast

piirkonnast, uurides seeläbi sügavuti piirkonna mõistes olulist kirjandust. Tööle on püstitatud kolm uurimisküsimust.

1. Millised teemad, motiivid ja sümbolid korduvad Peipsiveere alasid kujutavates proosateostes?
2. Kuidas need teemad, motiivid ja sümbolid väljendavad piirkonnale omast ruumikogemust?
3. Millised on läbivad teemad, motiivid ja sümbolid valitud teostes ja kuivõrd kujundavad need Peipsiveere kuvandi populaarteadusliku kirjanduse taustal?

Magistritöö jaguneb kolmeks suuremaks osaks, mis liigituvad omakorda alapeatükkideks. Esimene peatükk mõtestab lahti valitud teoreetilise lähenemise ning selgitab paigateooria (*spatial literary theory/spatiality*) ja geokriitika (*geocriticism*) sobivust käesoleva töö sisuga. Antakse ülevaade kirjanduslikust ruumist ja paigast kohaidentiteedi kujundajana.

Teises peatükis järgneb Peipsi ja Peipsiveere üldisem tutvustus populaarteadusliku kirjanduse põhjal piirkonna erinevatest olulistest sfääridest lähtuvalt – loodus, ajalugu, kultuur, poliitika ja religioon.

Kolmandas peatükis on teostatud Peipsiveere alasid käsitlevate valitud proosateoste sisuanalüüs, mille eesmärk oli välja selgitada, kas ja kuidas kujutatakse kirjandusteostes piirkonnale eriomast paigaidentiteeti ning ruumi- ja looduskogemust. Uurimismeetodina on kasutatud võrdlevat teema- ja motiivianalüüsi. Esmalt on vaadeldud ja analüüsitud iga uuritavat teost eraldi, mille käigus selgusid missugused on läbivad teemad, motiivid ning sümbolid valitud kirjandusteostes individuaalselt. Viimaks on koostatud võrdlev käsitlus, mis selgitab, kuidas erinevad autorid on reaalselt paika kujutanud oma loodud kirjandusteostes ning kuivõrd on vaade autori subjektiivsest nägemusest lähtuvalt sarnane või erinev.

Käesoleva töö fookus ja eesmärk eeldas kahe teoreetilise lähenemise paralleelset kasutamist. Teoste individuaalsel analüüsil on lähtunud paigateooria põhimõtetest, millele tuginedes oli võimalik uurida, kuidas teoses kujutatud koht mõjutas tegelaste identiteeti, tundeelu ning ümbruskonna märkamist individuaalses ruumis. Siinkohal on oluline pärismaailma peegeldus autori kujutatud ja kirjanduslike võtetega loodud maailmas. Võrdlevat analüüsi toetas geokriitiline lähenemine. Peipsiveere kirjandusest oma ajastu olulisemate teoste väljavalimine ning nende võrdlev analüüs näitab vähemalt osaliselt, kuidas teatud paiga kujutamine kirjanduses täidab suuremat eesmärki ja omab laiemat

tähendusvälja kui fooni loomine põhitegevusele. Paigaspetsiifilisest tervikust lähtumine aitab paremini lahti mõtestada ja võrrelda erinevate autorite kirjeldusi ning kujutatud paiga ja tegelaste mitmetasandilisi puutepunkte.

Valitud teosteks on eesti kirjanike proosatekstid, mis kujutavad Peipsimaad: Juhan Liivi „Pildikene Peipsi rannalt“ (esmailmumine 1890) ning „Peipsi peal“ (esmailmumine 1893) kogumikust „Juhan Liivi kirjatööde kogu“ (1904), Bernard Kangro „Peipsi“ (1954) ning Vahur Afanasjevi „Serafima ja Bogdan“ (2017). Need teosed on kirjutatud kolmel erineval ajaperioodil, mis aitab laialdasemalt mõista, millised on Peipsiveere alased kujutava kirjanduse peamised piirkonda tähistavad tunnused ja sümbolid.

Peipsiveere piirkonna kirjandust on uuritud ka varasemalt, kuid käesolevast tööst erinevate vaatenurkade alt. Kõige põhjalikumaks võiks pidada Evelyn Fridolini 2015. aastal kirjutatud magistritööd „Peipsi-kirjanduse geokriitiline analüüs“, kus autor otsis laiahaardelisemalt sümboltähendusi erinevatest eesti-, vene- ja saksakeelsetest Peipsit käsitlevatest tekstidest (Fridolin 2015). Fridolini töö on siinsest magistritööst mõnevõrra erineva fookusega. Fridolini tööga haakub käesolev magistritöö eelkõige teoreetiliste lähtekohtade osas, kuid mitte analüüsis, kus Fridolin käsitleb teoseid mitmes erinevas keeles ning kohati väljub tema analüüs klassikalise geokriitilise analüüsi piiridest.

Spetsiifilisemalt ühte Peipsiveere piirkonda kujutavat teost analüüsis Önnela Kliimant aastal 2022 oma magistritöös „Vahur Afanasjevi romaani „Serafima ja Bogdan“ poeetika“. Kliimant uuris ühe teose mitmeid tahke, laiema teose poeetikat ehk sisu ning vormivõtteid. (Kliimant 2022) Teised tööd keskenduvad Peipsile ja seda ümbritsevatele aladele eelkõige loodusteaduslikust või kultuurilisest ning religioosest vaatepunktist. Käesolev töö keskendub Peipsiveere kirjandusele kui piirkonna kujutuspildi loojale kirjandusteaduslikust lähtekohast.

Siinne magistritöö on inspireeritud uuritavast endast ehk Peipsi järvest ja Peipsiveerest. Täna juhendajat, Katre Talvistet, kes oli valmis minu ideega kaasa tulema ja kindla käega juhendama, et saaks tekkida terviklik kuvand sellest kultuuriväärtuslikust piirkonnast.

1. Teoreetiline raamistik

Uurimus toetub kirjanduslikule paigateooriale ning geokriitilisele lähenemisele. Mõlema kasutatava teooria kontseptsioon tugineb põhimõttele, et kirjandusteose keskmes on paik ehk mingi füüsiliselt eksisteeriv geograafiline koht. Kristina Malmio ja Kaisa Kurikka (2020: 2) selgitavad, et paik ei ole lihtsalt tegevusruum, mida kirjanduses kujutatakse. Paiga kujutamisel on mitmeid erinevaid tähenduskihte nii teoses endas kui ka väljaspool seda. Paiga jäädvustamine kirjanduses tähendab ühtlasi sel ajahetkel kujutatud paiga olemuse ja identiteedi säilitamist ajaloos (samas). Robert T. Tally ja Christine M. Battista (2016: 2–3) kirjutavad, et nii paigateooria kui geokriitika on lisaks kirjandusele seotud mitmete teiste valdkondadega, muutes seega antud teoreetilise lähenemise interdistsiplinaarseks.

Paigateooria on Tally ning Battista hinnangul kujunenud mitmete kirjandusteoreetikute ja filosoofide, näiteks Henri Lefebvre, Gilles Deleuze'i, Jacques Derrida, Felix Guattari, Gaston Bachelard'i, Juri Lotman'i ning teiste põhimõtetest lähtuvalt. Varasemalt uuriti eelkõige aega ja aja kujutamist, kuid 20. sajandi lõpus hakati järjest enam tegelema ka ruumi ning paiga teemadega. Seda Michel Foucault' märgatud üleminekut on hakatud nimetama ruumipöördeks (*spatial turn*). (Tally Jr. 2013: 12, 14–15; Tally Jr. ja Battista 2016: 2)

Tally (2013: 12) täpsustab, et ruumipööre muutus oluliseks interdistsiplinaarseks uurimissuunaks. Rohkem hakati tähelepanu pöörama ruumi ja paiga dünaamikale kirjanduses, kus lisaks kujutamisele oli olulisel kohal ka tõlgendamine. Ruumipöörde põhifookus on Marie-Laure Ryan jt (2016: 2) hinnangul eelkõige ühiskonna ja kultuuri võimalikel materiaalsetel dimensioonidel, kuid eriti oluline on ruumi ja koha käsitlemise teooria ning meetodi mõistmine.

Käesolevas töös kasutatakse sageli mõisteid *koht*, *paik* ja *ruum*. Nimetatud mõisted on üldjuhul laiatähenduslikud, mistõttu on oluline määratleda nende kitsam funktsioon uurimuse fookust silmas pidades. Mõiste *ruum* (*space*) on laiema tähendusega, tähistades keskkonda üldisemalt. Siin töös on selleks ruumiks Peipsimaa. Kaia Lehari (1997: 47) selgituse järgi on *ruum* abstraktse tähendusega, see on „olukordade kontekstiks, kuid ilma kohtade tähendusteta“. Kirjanduses võib ruum võib olla nii asukoht, distants ühest punktist teiseni, kui ka laiem tegevustiku toimumiskoht (Ryan jt 2016: 7).

Tauri Tuvikene ja Mari Uusküla selgitavad, et kirjanduses käsitletakse ruumi kui suhete süsteemi, mis eeldab lugejalt kontseptuaalset mõtlemist, muutes seeläbi ruumimõiste

tähendust mitmekülgsemaks. Nad lisavad, et ruumimõiste puhul on esmatähtsad pigem objektide vahelised suhted üldisemas plaanis, kuid paiga puhul on olulisemad tähendused, sümbolid ja identiteet. (Tuvikene ja Uusküla 2020: 652) Juri Lotman (2006: 365) toob välja, et kunstiteos, sealhulgas kirjanduslik tekst ongi „teatud viisil piiritletud ruum“, mis kujutab teosevälist lõputut maailma ning see mitmemõõtmeline tegelikkus on kirja pandud teosele eriomases keeles.

Mõisted *paik* ja *koht* (*place*) tähistavad Vilja Oja (2000: 129) järgi mingit konkreetsemat geograafilist piirkonda, ala või ruumi osa ning on sünonüümsed. Ta lisab, et nende mõistete abil väljendatakse kõnealuse objekti täpset asukohta (samas). Kaia Lehari selgitus võtab sügavama mõõtme, täpsustades, et mõistes *koht* „domineerib sotsiaalpsühholoogiline ja kultuurifilosoofiline tähendus“ (Lehari 1997: 9). *Koht* on enamasti suhestatud inimese individuaalse kogemusega ning need on üldjuhul erinevad ja hajusad. Kohtadele on võimalik läbi inimkogemuse omistada tähenduslikkus ja identiteet, samavõrd on inimese personaalne- ja kultuuriidentiteet kohast sõltuv. (Lehari 1997: 9, 47; Ryan jt 2016: 7) Kohaks võib seega nimetada spetsiifilisemaid keskkondi, mida inimtegevus on mingil moel mõjutanud või neile tähenduse omistanud.

Paigateooria ning geokriitika on sarnased lähenemised, mis keskenduvad ruumile ja paigale, kuid nende fookus teineteisest mõnevõrra erinev, mistõttu on oluline need lahti mõtestada ning põhimõtteid selgitada. Samavõrd oluline on lahti mõtestada ruumi käsitlus kirjandusteostes laiemalt. Kuna tegemist on paralleelsete lähenemistega ning seotud tervikuga, mille keskmes on ruum, ei lahutata neid siinses ülevaates.

1.1. Paigateooria ja geokriitika põhimõtted

Malmio ja Kurikka on leidnud, et alates 1990ndatest on kirjanduses hakatud enam tähelepanu pöörama ümbritsevale maailmale, eriti inimese ja tema keskkonna vahelistele suhetele mingites kindlates ajaloolistes ja tänapäevastes kontekstides (Malmio ja Kurikka 2020: 7–8). Juha Ridanpää tõi välja, et lugejat tuleks ärgitada mõtlema, kuidas kirjanduses kujutatud ruumilised ning sotsiaalsed dimensioonid ei pruugi ning enamasti ei olegi reaalsed meie tavapärasel maailmas, vaid pigem ajalooliselt, tähenduslikult ning tekstiliselt loodud mõttepaigad ja konstruktsioonid (Ridanpää: 2018: 143).

Malmio ja Kurikka (2020: 8) juhivad tähelepanu, et paigateooriast lähtuvalt on ühest küljest oluline, missuguseid ruume, vorme ning sümboleid autorid oma teosesse sisse kirjutavad, kuid samavõrd oluline on uurida, milliseid sotsiaalseid, kultuurilisi, geograafilisi

ning majanduslikke suhteid nad nendes paikades loovad. Henri Lefebvre käsitleb ruumi kui sotsiaalset konstruktsiooni, mis aitab paremini ühiskonna toimimist analüüsida. Inimajaloo mõistes ja kultuuriloo protsessis on ruumil kui sotsiaalsel konstruktsioonil määrav roll. (Lefebvre 1991: 26–27, 34) Ühiskond on pidevas muutumises, mistõttu on kirjandusteosesse jäädvustatud ajahetk teatud ruumis või paigas kultuurimälu säilitamise seisukohast väga väärtuslik. Näiteks just läbi Peipsiveeret kujutatavate ilukirjanduslike teoste kujuneb kultuuriväärtuslik kogum mingist konkreetsest ajaperiодist.

Juha Ridanpää hinnangul käsitleti varasemalt paigaspetsiifilist kirjandust kui geograafiliste faktide kogumit, kuid 20. sajandi lõpust hakati rohkem tähelepanu pöörama sellele, kuidas on kirjanduslik ruum loodud ja lugeja poolt vastu võetud ning läbi erinevate tekstiliste ja semiootiliste süsteemide tõlgendatud (Ridanpää: 2018: 141). Lotman selgitab, et „ajaloolised ja rahvuslik-keelelised ruumimudelid on korrastavaks, organiseerivaks lähtekohaks maailmapildi, antud kultuuritüübile omase tervikliku ideoloogilise mudeli ehitamisel“ (Lotman 2006: 367). Kirjanduses kujutatud reaalselt eksisteeriv paik on seega tähenduslik nii tekstis sees kui ka sellest väljaspool. Tekstis kirjeldatud geograafilist paika ei ole võimalik täielikult lahutada seda ümbritsevatest mõjuteguritest.

Tally (2014: 3) nimetab paigateooria alustaladeks ühest küljest ruumide ja paikade kirjeldamist ning teisalt lugude jutustamist, mis loovad ühise kirjandusgeograafilise maastiku. Kirjandusteosed toimivad Tally (2013: 42) hinnangul sageli kujutletavate kaartidena ning võimalike maailmade mudelitena. Ühest küljest ongi kirjanduse rolliks maailma projitseerimine. Läbi kirjanduslike tekstide on võimalik maailma selgemalt lahti mõtestada või mõista mingeid toimivaid protsesse teadmiste ja informatsiooni teadliku organiseerimise kaudu (sammas: 42–43). Tally (2014: 3) sõnul on lugude narratiivid teatud mõttes meetodid, mida kasutatakse päris ning kujutletud ruumide (*real-and-imagined spaces*) kaardistamisel konkreetsetes teostes. Samas tõdeb Tally, et sellised ruumi või paika kujutavad narratiivid ei ole kunagi päriselt valmis või täiuslikud, vaid need sõltuvad otseselt tõlgendamisest ning sellest, milline on konkreetse lugeja kogemus ning mis konteksti ta loetud paigakujutuse paigutab. (Sammas) Näiteks Peipsiveerelt pärit lugeja ning selle piirkonnaga vähe kokku puutunud lugeja nägemused on tõenäoliselt erinevad.

Paigateooria aitab selgemalt aru saada, milline on inimese roll ühiskonnas, kuid ka laiemalt, milline on inimkonna koht universumis. Ruum ja paik ning nende kaardistamine on kirjanduses ja ka kultuuris olulisel kohal, kuna need aitavad paremini mõista pidevalt muutuvat sotsiaalset ning geograafilist keskkonda ning luua neis selgust. (Tally Jr. 2013: 42–

43) Peipsiveere alad on huvitav uurimisobjekt just sellest vaatepunktist, kus kohtuvad kaks kultuuri, mitu keelt ja usulist veendumust.

Erinevate tänapäevaste ruumiaspektide ning ajalooliste ruumide analüüs võimaldab Tally sõnul mõista, kuidas tekst opereerib oma sisemises maailmas ning aitab kujundada tekstisisese ja seeläbi ka reaalse maailma geograafiat. Ta lisab, et konkreetse paiga kujutamine tekstis loob fiktsionaalsele maailmale teatud mõõtmed, andes samal ajal lugejale võimaluse läbi tähendusstruktuuride tõlgendada teost enda jaoks mõistetaval viisil. Tekstipõhine tähendusloome ja lugeja pärismaailma kogemus loovad paigakeskse terviku. (Tally Jr. 2013: 99)

Paiga kujutamine kirjanduses täidab enamasti mitmeid funktsioone. Malmio ja Kurikka (2020: 2) selgitavad, et paik, mida kujutatakse kirjanduses satub enamasti dialoogi ajaloolise, kultuurilise, majandusliku ning ökoloogilise perspektiiviga. Juri Lotman on kirjutanud, et „kõige üldisemad sotsiaalsed, religioossed, poliitilised, kõlbelised maailmamudelid, mille abil inimene oma vaimuloo eri etappidel mõtestab ümbritsevat elu, on alati varustatud ruumikarakteristikutega“, näiteks läbi vastanduste, sotsiaalpoliitiliste hierarhiate või opositsioonide esiletoomise tekstis (Lotman 2006: 367).

Prantsuse filosoof Gaston Bachelard tegeles mentaalsete ruumidega, mille fookuses oli eelkõige lugeja kujutlusvõime või poetilise kujutluse analüüsimine. Ta käsitleb oma teoses „Ruumipoeetika“ ruumide kogumit maja kujundina, kus igal toal on oma tähendus ning kuidas need tähendused tekitavad mingit laadi emotsiooni või reaktsiooni indiviidide kujutluses. Majas eksisteerivad Bachelard'i hinnangul nii hajutatud kujundid kui ka kujundite kogumid. (Bachelard 1999: 39) Ruumiteoorias lähtuvalt on ruum oluline osa narratiivse maailma taasloomisel lugeja kujutluses, sest kujutlusvõime suudab luua kujutluspilte objektidest, millel on läbi teksti loodud ruumile omane mõõde (Ryan jt 2016: 16).

Bachelard'i (1999) teos „Ruumipoeetika“ aitab märgata, millised intiimsed ja poetilised ruumid kirjanduses avanevad. Ruum koosneb üldjuhul tajutavatest piiridest, mis tuleb lugejal leida ja siduda oma subjektiivse kogemuse ja mälestustega, tuginedes oma kujutlusvõimele. (Samas: 41–42) Bachelard'ist lähtuvalt saab uurida näiteks kuidas tegelased kogevad ruumi individuaalselt või kuidas ruum toetab või moonutab nende identiteeti ja mälestusi (samas). Ruumide kujutamisel komplitseeritumates kirjandusteostes on Ryani jt (2016: 161) hinnangul ka mõned takistused, näiteks ühest küljest kujutatava paiga liialt lai ala, või vastupidi liiga väike ruum pika ja sisutiheda narratiivi puhul, mis toimib loo terviklikkuse loomise mõttes pigem pärssivalt.

Paigateooria keskendub teoses tervikuna kujutatud ruumile, sealhulgas objektidele, geograafilisele paigale ning looduskeskkonnale. Paigateooriast lähtuvalt on kujunenud ka mitmed järgnevad spetsiifilisemad teoreetilised lähenemised, näiteks kirjanduslik kartograafia, ökokriitika, kirjandusgeograafia, geopoeetika ning geokriitika. Need kõik keskenduvad mingile spetsiifilisele osale kirjanduslikust paigakujutlusest ja loovad uusi tähendusi, mis aitavad inimkonnal maailma selgemalt mõtestada. (Tally Jr. 2013: 43)

Tally arutleb, et kirjandus ja ruum ning paik nii fiktsionaalses kui pärismaailmas, on omavahel seotud sõltumata sellest, kas käsitletakse teksti tervikuna, lugeja ja teksti suhet või lugeja suutlikkust teksti tõlgendada (Tally Jr. 2013: 147). Elisabeth Friis (2020: 26) arutleb, et koht saab olla nii füüsiliselt eksisteeriv paik, kui ka kirjanduslikult tõlgendatud geograafiline ruum. Seda põhimõtet aitab paremini mõista geokriitiline lähenemine, mille mõtestajaks nimetatakse Bertrand Westphali (Tally Jr. ja Battista 2016: 9). Tally (2014: 4) käsitleb geokriitikat kui tõlgendus- ja analüüsimeetodit, mis keskendub käsitletava teksti laiemale ruumikujutluse olulisusele.

Geokriitika uurimiskese on koht/paik. See on geotsentriline lähenemine, kus uurija keskendub konkreetsele paigale, mitte niivõrd kirjaniku, tegelase või lugeja nägemusele paigast. (Westphal 2011: 112) Vaatluse all on nii paik tervikuna kui ka selle paiga kujutus kirjanduses, olles seeläbi omavahel vastastikusisest sisulises sõltuvuses, mis on omakorda pidevas muutumises. Geokriitiline analüüs eeldab mitmete üksikteoste läbitöötamist, mille najal kujuneb teatud laadi tervik. Käsitletav konkreetne paik muutub seeläbi kõikehõlmavamaks ja mitmekülgsemaks, mis omakorda toetab paigakuvandi kujundamist. (Samas: 113).

Bertrand Westphal (2011: 5) selgitab, et ruumi ja paika ühendab eelkõige kontekst, mis loob tähendusliku ruumi paiga kujutamisel. Geokriitika käsitleb Westphali (samas: 6) hinnangul ruume, mis on teksti sees ning teksti kaudu ja läbi kultuuriliste seoste kunstiliselt jäljendatud ehk mimeetiliselt kujundatud. Seega, geokriitika tegeleb kirjanduses peegeldatud erinevate geograafiliste paikade analüüsiga ning mimesis aitab mõista, kas ja milliste võtetega luuakse kirjandusteoses usutav paigakogemus. Geokriitiline ruumimõtlemine näitab, kuidas kirjanduses kord defineeritud ning autonoomseks nimetatud alad on tegelikult pidevas muutumises ning teoses kujutatu ei asenda kunagi pärismaailma (Westphal 2011: 84–85). Seda illustreerib hästi Afanasjevi (2017) teos, mis kujutab Peipsiveere ala ja selle muutumist läbi mitme aastakümne.

Westphal märgib, et geokriitika kuulub kirjandusteaduse valdkonda ning selle uurimismeetodiks on võrdlev analüüs. Selleks, et teostada sedalaadi analüüs on

kirjandusteadlased saanud abi geograafiast, ning ka vastupidi, geograafid on tundnud huvi paiga kirjandusliku käsitluse vastu. Lisaks sellele on maailma laiemat mõtestamist toetamas filosoofiline lähenemine. Need asjaolud näitavad, et tegemist on interdistsiplinaarse uurimisalaga. (Westphal 2011: 121)

Geokriitiline lähenemine eeldab vaatepunktide paljusust (*multifocalization of views*). Vaid nii on Westphali (2011: 114) hinnangul võimalik leida ühisosad konkreetsetes paigas ning läbi nende ühiste tunnuste sõnastada paiga identiteeti tähistavad markerid. Geokriitika lähtub seega alati mitmete autorite sama paiga kujutamisest. Kui konkreetset geograafilist paika on kujutanud vaid üks autor, ei ole võimalik seda geokriitiliselt analüüsida, sest sellisel juhul on tegemist isoleeritud egotsentrilise vormiga. (Samas: 117) Läbi mitmete autorite vaadete on võimalik sõnastada paiga identiteeti määravad omadused. Geokriitilist analüüsi aitavad teostada multisensoorsus (*polysensoriality*) ehk erinevatele inimestele tuginemine, stratigraafiline vaatenurk (*stratigraphic vision*) ehk sarnaste omaduste alusel liigendamine, ning intertekstuaalsus (*intertextuality*). (Westphal 2011: 122) Siin töös toetutakse sellele põhimõttele sel määral kui see on võimalik käsitletavatest teostest lähtuvalt.

Eric Prieto (2016: 21–23) argumenteerib, et geokriitika ühest küljest lisab kirjanduslikele tekstidele geograafilise mõõtme, kuid teisalt esitab kirjanduslikke küsimusi geograafilistes paigakujutlustes. Sellest põhimõttest lähtuvalt tõstatub oluline küsimus – mil määral rikastab konkreetse koha kujutamine kirjanduses lugeja arusaamist pärismaailma samast paigast ning kuivõrd usaldusväärsed on sedalaadi kirjandustekstid? Westphal selgitab, et kirjandus ei ole pelgalt ümbritseva maailma kujutamine, vaid on aktiivne osa pärismaailma loomisest, sest kirjanduses kujutatut aitab lugejal maailma selgemalt ja süsteemsemalt mõtestada. (Westphal 2011: 85) Seega, Peipsiveere kirjandust analüüsid tuleb lähtuda teostest, kuid oluline on omada ülevaatlikke teadmisi ka Peipsimaa piirkonnast tegelikus maailmas.

Tally (2013: 113) väidab, et Bertrand Westphali geokriitika seletus on liialt kitsa fookusega. Geokriitiline teksti analüüs hõlmab Tally hinnangul nii ruumi poetikat, ruumiloomet kui ka võimu ruumipõhist analüüsi. Geokriitika on niisiis interdistsiplinaarsete meetodite kogum, mis koosneb erinevatest elementidest nagu poliitika ja esteetika ning aitab selgemalt ja järjepidevamalt avastada, mõtestada ja analüüsida kirjanduslikes tekstides kujutatud muutuvat maailma. (Samas: 113–114)

Malmio ja Kurikka (2020: 11–12) selgitavad, et paigad on tähenduslikud inimeste jaoks, kuid samavõrd olulised ka loomariigis. Elusorganismid, kes elavad teatud piirkonnas, on üldjuhul mõjutatud paigaspetsiifikast. Veelgi enam, inimene ei ole seejuures paiga kese,

vaid on võrdne kõikide teiste elusorganismidega ning eluta objektidega. See on jagatud ökosüsteem. Sama põhimõtte kehtib ka Peipsiveere kirjandust uurides. Nimelt on Peipsi järv ning selle äärealad olulisel määral mõjutanud nii inimtegevust kui ka loomariiki.

Tally ning Battista rõhutavad, et ruumi analüüs on muutunud eriti oluliseks just kaasajal, kus kirjanduses kujutatud abstraktne ruum ning inimesekeskne päris ruum ja looduskeskkond on hakanud teineteisest eralduma. Kuid viimased kaks on eelduseks, et oleks võimalik luua abstraktset ruumi. Seetõttu ongi eriti oluline tegeleda ruumi kirjandusliku analüüsiga, tagamaks jäädvustamist, mõistmist ja tõlgendamist kirjandusteostes. (Tally Jr. ja Battista 2016: 3)

Kirjandusteadlased on Westphali ideed oluliselt edasi arendanud. Prieto (2016: 31) soovib geokriitilist mõtteviisi laiendada, tuues lisaks paigaspetsiifikale sisse ka ökokriitikast üle võetud inimese ja looduse suhte. Tema hinnangul tuleks arendada uusi vorme paigakujutluse uurimisel kirjanduses, lähtudes eelkõige enese ja end ümbritseva maailma tõlgendamisest. Ta lisab, et vaid läbi sellise mitmekülgse tõlgenduse on lugeja võimeline aru saama oma individuaalsest suhtest konkreetse paigaga. (Samas)

Eelnevat silmas pidades võib väita, et ei paigateooria ega geokriitika ei ole lõplikult välja kujunenud teoreetilised suunad, vaid nad on pidevas arendamise protsessis vastavalt sellele, kuidas muutub maailm ning selle kujutamine kirjanduses. Westphal (2011: 170) võtab oma seisukoha kokku ühe lausega: geokriitika tegevuspiir on kuskil „päris“ geograafia ning „kujutletud“ geograafia vahepeal. Sellega on teoreetik andnud võimaluse oma ideed edasi arendada. Käesolevas töös toimub analüüs seega kahte teoreetilist lähenemist ühendades. Esmalt on uuritud ja analüüsitud autorite kujutatud individuaalseid ruume valitud teoste põhiselt. Võrdlev analüüs püüab avada ning kõrvutada erinevate käsitletud teoste sisu paigaspetsiifilise tervikuna.

1.2. Ruumitasandid

Erinevaid ruumitasandeid on püüdnud sõnastada Henri Lefebvre. Tema hinnangul on tekstiloomes võimalik märgata kolme tasandit: tajuruum (*spatial practice*), elatud ruum (*representations of space*) ja kujutletav ruum (*representational spaces*). Tajuruum on mingil moel nähtav, füüsiliselt meelte kaudu tajutav ruum, näiteks linnaplaan. Elatud ruumideks peab teoreetik tegelaste igapäevast ruumikogemust, vahetat keskkonda, kus inimtegevus toimub. Kujutletavaid ruume mõtestab ta kui kirjanduslikke mentaalseid, ka ideaalseid ruume, milles on leitavad erinevaid sümbolid. (Lefebvre 1999: 34, 38–39) Nii näiteks võib

Juhan Liivi lühiproosa jutustuse „Pildikene Peipsi rannalt“ ruumi käsitleda elatud ruumina, kus toimub minimaalne tegevus, kuid ometi see mitte-toimumine on just Peipsi järve ja seda ümbritsevate alade taustal väga kõnekas (Liiv 1904: 419–421). Liivi kujutatud ruum mõjutab otseselt tegelaste olemise ja tegutsemise viisi.

Ryan jt (2016: 23) on sõnastanud viis põhilist narratiivset ruumi, mida erinevates kirjandusteostes kujutatakse. See on oluline, kuna nimetatud autorid rõhutavad, et ruumi käsitlemine on olnud pikka aega tagaplaanil just selle määramatuse ja mõõtmatusse tõttu. Esmalt on oluline määrata tegevusruumi raamid ehk tegelaste vahetu keskkond. Tegevuse käigus need muutuvad vastavalt kujutatud tegelaste liikumisele ja toimingutele. Olulised on erinevad objektid, näiteks mööbel, ning ruumide kirjeldamine. (Samas: 24) Näitena võiks nimetada Peipsi järve äärses majapidamise kööki, mille laual seisab samovar ning nõu pruuni tükisuhkruga, millele Afanasjev oma teoses korduvalt viitab (Afanasjev 2017).

Teisena on Ryani jt (2016: 24) poolt välja toodud sotsiaal-ajalooline geograafiline tegevuspaik, mis mõjutab kogu teksti tervikuna. Näiteks 20. sajandi Peipsimaa tähistab ühte kindlat ajaloolist ning kultuurilist perioodi Peipsiveere arengus. Kolmas on süžee ruum, mis tähistab tegelaste käitumise ning mõtete põhjal loodud kogu teksti mõttes olulist keskkonda. Siin on olemas nii tegevusruumi raamid kui ka tegevuspaik. Sageli seguneb fiktsionaalne maailm pärismaailmast teadaolevate paikadega. (Samas: 24) Näiteks Vahur Afanasjevi romaanis „Serafima ja Bogdan“ viidatakse ühe tegevuspaigana Alatskivi lossile, samuti Varnja, Kolkja ning Kasepää küladele (Afanasjev 2017).

Neljäs on loo maailm, mida ühendab ja mille lünki täiendab lugeja kujutlusvõime. Siia alla kuuluvad kirjandusteose autori poolt kirjutamata kahe kujutatud ruumi ühenduslülid (Ryan jt 2016: 24). Näiteks Bernard Kangro teoses „Peipsi“ viidatakse läbi mõistukõne pidevalt Venemaa ähvardavale olemasolule ning võimalusele, et nad ei püsi teisel pool järve enam kaua (Kangro 1954). Lugeja saab siit järeldada, et Venemaa ründab Peipsi järve kaudu.

Viimaks on nimetatud narratiivset universumit, kus esitletud maailm on teksti põhjal justkui päris, võttes arvesse ka tegelasi ja nende individuaalseid maailmavaateid. Samuti võib mistahes tegelase puhul välja joonistuda nii kujutatav pärismaailm kui ka kujutletav „võimalik“ maailm. (Ryan jt 2016: 25) Lotman väidab, et üks tekstimaailm võib osutada erinevate tegelaste suhtes eri viisidel liigendatuks, mis omakorda tekitab ruumi polüfoonia (Lotman 2006: 385). Näiteks elavad nii Kangro kui Afanasjevi romaanide tegelased küll samades paikades, kuid nende vaated elule, elutingimustele ja ümbrusele on erinevad (Kangro 1954; Afanasjev 2017).

1.3. Ruumi mõtestamise võimalused

Kirjandusteose loomine on autori jaoks mitmekülgne protsess, kus ta saab keelelisi võimalusi kasutades muu hulgas kujutada mistahes ruumi. Ruumi tähistamiseks kasutatakse sõltuvalt teksti sisust erinevaid mõisteid, näiteks *maa*, *paik*, *koht*. Ruum ega paik ei ole kirjanduses pelgalt kohad, kus mingi sündmus või lugu toimub.

Ruumi on võimalik käsitleda lisaks põhiterminile ja selle teoreetilisele lähtepaigale ka läbi alternatiivsete tähenduste. Belgia sotsioloog Marc Mormont (1987: 3) selgitab, et teoses kujutatav paik ei ole lihtsalt füüsiline ruum, vaid seda tuleks käsitleda ühiskonna kui terviku vaatepunktist. Ruumide ja keskkondade kirjeldamine osana kujutatavast ühiskonnast täiendab jutustatavat lugu. Erinevate ruumide, näiteks koduste või looduskeskkondade üksikasjalik projektsioon lugejale mõjutab kaudselt teose tegelasi, kes peavad nendes atmosfäärides elama ja tegutsema (Wellek ja Warren 2010: 317). Lugejal on võimalik suhestuda näiteks nii Kangro kui Afanasjevi teoste tegelastega (Kangro 1954, Afanasjev 2017).

Marie-Laure Ryan jt (2016: 1) on välja toonud, et traditsiooniliselt on nii ruumi kui paika peetud põhitegevuse taustaks. Nende hinnangul on tänapäevase käsitluse järgi paigal tekkinud narratiivsed funktsioonid nagu tähelepanu fokuseerimine, sümboltähenduste edasikandmine, emotsionaalse seotuse tekitamine, teksti teatav planeerimine ja organiseerimine ning üldine keskset tegevust toetav eesmärk (samas). Afanasjev (2017) kasutab sageli Peipsiveere erinevaid sümboleid, sealhulgas looduskirjeldusi sissejuhatava osana.

Tuvikene ja Uusküla (2020: 651) on sarnasel seisukohal, rõhutades, et ruumi on kirjanduses võimalik vaadelda mitmest aspektist, mitte pelgalt raami või taustana põhitegevusele, muutes seega ruumi läbi sotsiaalse ja keelelise konstrueerituse teoses tähenduslikuks. Lotman väidab, et koht pole üksnes dekoratiivse tausta kirjeldus, vaid selles peegeldub objekti ehk teose maailm. Veelgi enam, Lotmani järgi tekib läbi tegelaste igapäevaste objektide ja esemete kujutamise ruumisuhete süsteem, mis aitab paremini mõista kujutatavat kohaspetsiifilist maailma. (Lotman 2006: 386) Kirjandusteoses kujutatud ruumil on seega ka korrastav funktsioon, luues teksti selgust ja arusaadavust. Omaette tähendusvälja loovad lisatud elemendid ja objektid ning see, kuidas tegelased neisse suhtuvad või mida nad nende läheduses olles tajuvad.

Looduskeskkonnad, nagu ruumidki, võivad olla erinevad. Näiteks on võimalik läbi erinevate tunnuste eristada linna ning maakoha looduskeskkonda. Bachelard (1999: 65–66)

kirjutab, et suurlinnades ei kuulu majad enam loodusesse ning eluaseme ja ruumi suhted on pigem kunstlikud. Linnakorterites elades ei ole võimalik kogeda loodust ja loodusnähtusi nii nagu maakohtades, seega juba esmatasandi enesetaju neis paikades on erinev. Maakohta looduskeskkonnas on midagi ürgset, mis mõjutab iga inimest isemoodi ning on osa inimkultuurist (Raudsepp 2011: 78).

Eesti looduskeskkond on pakkunud kirjanikele palju inspiratsiooni ja ainet käsitlemiseks. Kadri Tüür (2000: 175) nendib, et eesti kirjanikud on varasemalt ning tänapäevalgi loonud nn kodukohakirjandust, kuid see jäetakse sageli oma lihtsuse tõttu kirjandusteaduslikult uurimata. Samas ei ole võimalik eirata Eesti looduse eripära ja selle mõju siin elavatele inimestele. Mitmed Eesti maastikutüübid ning pärandi väärtustamine viitavad sellele, et inimesed on siin elanud heas kooskõlas loodusega juba pikka aega (samas: 175). Peipsiveere alasid kujutav kirjandus on kahtlemata looduskirjandus, mis muutub tähenduslikuks läbi kujutatud tegelaste elude.

Siin töös käsitletakse mõistet *maa* kui maakohta ehk maapiirkonda. Maakoht on eelkõige tugevalt seotud looduse ning aeglase ja tsüklilise elurütmiga, mis erineb oluliselt linnade puhul kujutatavast kiirest, muutlikust ning anonüümsest eluviisist. Maa on seega osa suuremast ruumist. Kaia Lehari on veendumusel, et „maa peab jääma maaks oma loodusrütmi ja -lähedusega“. Maa üks osa on ka metsik looduskeskkond, mis on samuti omandanud tähenduse, lisades sellega teosesse mitmekülgsust (Lehari 1997: 11).

Ruum tervikuna on käsitletav tähendusliku sotsiaalse, ajaloolise, poliitilise või kultuurilise konstruktsioonina, mis aitab teost ja tegelasi paremini mõista ning märgata selle mitmetasandilisust. Käesolevas töös aitab selline mõtteviis eelkõige korrastada ja piiritleda analüüsitava teoste sümboleid ning tähendusi, samas analüüsida ruumi kui tervikut.

1.4. Ruum ilukirjanduses

Ruum ilukirjanduses on üldjuhul autori subjektiivsel kogemusel või väljamõeldisel tuginev paik. Ilukirjandusliku ruumi eripäraks võib nimetada asjaolu, et see on nii autori kui lugeja mõistes piiritu, sest igal indiviidil on mingi oma ettekujutus ruumist, mis ei pruugi ühtida kirjanduses kujutatuga (McLaughlin 2016: 125). Siinkohal muutubki ruum tähenduslikuks läbi lugeja isikliku kogemuse käsitletava ruumiga, näiteks Peipsimaaga.

Ilukirjanduses kujutatud tegevuspaigad saavad olla nii reaalsed kui fiktsionaalsed, sõltuvalt žanrist ning autori valikust oma teose loomisel. Tõnu Viik (2020: 778) on seisukohal, et kirjandusteost lugedes ettekujutuse tekkimine eeldab lugejalt eelkõige

kujutlusvõimet. Kujutluse loomisel on keelel oluline roll. Ta lisab, et fiktsionaalsete ruumide ja maastike eripära seisneb suuresti lugeja kogemuses ning “keele ruumi kujundav jõud on kõige ilmsem, kui pöördume nende kohtade, ruumide ja maastike poole, mida on kujutatud ilukirjanduses”. (Samas: 775)

Henri Lefebvre sõnab, et isoleeritud ruumi võib nimetada üldiseks abstraktsiooniks. Tajutava ruumi saavad tema hinnangul luua meeled ja personaalne kogemine. Kujutletav füüsiline ruum on „tühi“. Seda saavad täita praktilised kogemused, emotsioonid, ideoloogiad ning teadmised. (Lefebvre 1991: 13, 139) Kirjandusteose lugemisel toimub seega tähendusloome ja ruumi tajumine lugeja kujutluses, mis tugineb suures osas keeleteadvusele. Siinkohal on oluline ära märkida, et ühe lugeja kogemus sama teose korduval lugemisel võib muutuda sõltuvalt lugeja hetkeolukorrast, vahepealsest vaimsest küpsemisest või näiteks uue kogemuse omandamisest (Wellek ja Warren 2010: 203).

Ruumi mõistet käsitledes ei saa autorit täielikult lahutada tema teosest, ka siis, kui see on fiktsioon, autori subjektiivne väljamõeldis. Rein Veidemann (2022) täpsustab, et “iga kirjandusteos on ühelt poolt teose looja omailma väljendus, teiselt poolt fragment antud kirjanduskultuuri eluilmast”. Seega, kirjandusteos, autor ning kirjanduskultuur, kuid ka ühiskond laiemalt on omavahel põimunud. Samas tuleb tõdeda, et autori omailm ei pruugi alati väljendada tegelikku reaalsust. Ühiskond mõjutab autorit ning autoril on võimalik mõjutada ühiskonda. Selle keskmes on lugeja, kes on nii autori kui ühiskonna mõjuväljas.

Teose loomisel ja tõlgendamisel on seega oluline roll autoril kui kujutluspildi loojal ning lugejal kui sõnadega loodud fiktsionaalse pildi vastuvõtjal ja tõlgendajal. Nad mõlemad lähtuvad oma teadmistest ja kogemustest, mis ei pruugi ühtida, ja seetõttu võib lugeja teosest leida aspekte, mida autor ei ole sinna teadlikult lisanud, või vastupidi, ei märka midagi, mida autor on püüdnud väljendada.

1.5. Paigaidentiteet ilukirjanduses

Kirjandusteose loomisel on kirjanikul võimalus ja õigus valida, mida ja kuidas ta oma loomingus kujutab. Ta saab valida, millised kujutatud elemendid on esile tõstetud ning millised neist tahaplaanile jäetud. (Tally Jr. 2013: 54) Sama põhimõtte kehtib paigaidentiteedi kujundamisel kirjandusteoses – kirjanik saab valida, mida ta esile tõstab ning millise osa konkreetsest paigast jätab tahaplaanile või täielikult lisamata. Identiteet tervikuna ning selle alaosal on lai teema, mistõttu piirduakse käesoleva töö raames kirjandusliku paigaidentiteedi lahtimõtestamisega.

Kirjandusteos kujutab reaalsust, sealhulgas ruumi või paika läbi kujundliku keelekasutuse (Tally Jr. 2013: 59). Paigaidentiteet joonistub välja sellist kirjanduslikku teksti lugedes (samas: 81). Samas tuleb lugejal olla tähelepanelik ja kasutada kriitilist mõtlemist, sest paljudel juhtudel kirjanduses kujutatud paik ei pruugi ühtida reaalse geograafilise kohaga ning autoril võib puududa isiklik kokkupuude kujutatud paigaga (samas: 82). Näiteks tuleb suhtuda kriitiliselt Kangro teosesse „Peipsi“, kuna autori kokkupuuted kogu piirkonnaga olid pigem põgusad (Kangro 1954).

Maarja Kaaristo (2018) on kirjutanud, et „identiteet on dünaamiline ja paindlik ega ole determineeritav mingite jäigalt paika pandud klassifikaatoritega“, mis näitabki seda, et kirjaniku valitud paiga kujutamiseviis on subjektiivne ning ei pruugi alati näidata kõiki kirjeldatava koha identiteedi tahke. Sarnasel seisukohal on ka Stuart Hall, kirjutades, et identifitseerimine kui protsess on alati aktiivne ja muutlik (Hall 2003: 2). Kaaristo lisab, et eri identiteetid võivad mingis paigas seguneda suuremate või väiksemate gruppidega, mõjutades seeläbi ka teatud väärtuseid ja vaateid (Kaaristo 2018).

Mitmesuguste identiteetide mõju teatud piirkonnas on erinev. Küsimus *Kes me oleme* on sageli tihedalt seotud küsimusega *Kus me asume* (Dixon ja Durrheim 2000: 27). Kaaristo selgitab, et mõned identiteetid võivad olla sõltuvalt erinevatest mõjuritest võimsamad, tähenduslikumad ning väärtuslikumad kui teised, kusjuures identiteediprotsessides on olulised nii sarnasused kui erinevused. Nii näiteks eristubki Peipsiveere või Setumaa identiteet teistest, mida ühendab eelkõige jagatud rahvuslik ajaloonarratiiv ja mis omakorda kujundab kultuurimälu nendes piirkondades. (Kaaristo 2018)

Kaaristo hinnangul toimub mingi piirkonna identifitseerimine mitmel tasandil ning „kajastub ideedes kohalikkusest, ruumist, kohast, loodusest, keelest ja ajaloo ning sellest, kuidas need ideed kajastuvad formaalses identiteediloomes nii riigi tasandil, kohalikus poliitikas kui ka erinevate inimeste isiklikes narratiivides ja argielus“ (Kaaristo 2018). Hall rõhutab, et identiteedi mõtestamisel on oluline lähtuda ajaloo, keelest ning kultuurist edasivaatava pilguga. See tähendab mõtestada oma identiteet tulevikku silmas pidades, ehk milliseks mingi grupp tahab saada, seejuures lähtudes ka olnust ning kuidas on end identifitseeritud minevikus. Identiteet kujuneb seega seesmiselt, mitte sellest, kuidas see välja paistab. (Hall 2003: 4)

Identiteeti kujutamine ilukirjanduses on loominguiline protsess. Paigaidentiteet võib kirjandusteoses Halli hinnangul osaliselt kattuda päriseluga, kuid on siiski kujutletav, kirjaniku fantaasia tulem, mis moodustub mingitest märkidest ja sümbolitest (Hall 2003: 4). John Dixon ja Kevin Durrheim väidavad, et paigaga seotud suhe ja seosed tulevad esile

eelkõige autobiograafilises identiteeditunnetuses, mida edastatakse läbi keele. Selle aluseks on kuuluvustunne, selles konkreetses paigas toimunud sündmused, erinevad kohad, osalemine ühiskonnaelus ning inimeste isiklikud elud (Dixon ja Durrheim 2000: 29, 31).

Paigaidentiteeti kujundavad inimesed, kes teatud piirkonnas elavad. Läbi omavahelise suhtlemise toimub sotsiaalne interaktsioon, mis aitab indiviididel mõista oma seost konkreetse paigaga ning sellest lähtuvalt tegutseda ja osaleda ühiskonnaelu arendamisel. Keel aitab inimestel ühendada indiviidide igapäevakogemusi, tekitades ühtekuuluvustunde ning võimaldab paremini aru saada, kes on need inimesed tervikgrupina. (Dixon ja Durrheim 2000: 32) Nii on aja jooksul kujunenud Peipsiveere kogukond, kus kohtuvad mitu keelt, kultuuri ja religiooni. Kohalike identiteet ja identiteeditunnetus on seega üks osa, mis loob teatud kuvandit uuritavast piirkonnast.

Paigaidentiteet on muutuv ja paindlik ühiskonna erinevaid gruppe määrav tunnuste kogum. Identiteeti mõjutavad eelkõige keel, piirkonna ajalugu ning kultuur. Kirjanduses kujutatud paik ei pruugi täielikult representeerida reaalselt eksisteerivat paika, sest ajas muutub nii ühiskond kui erinevate gruppide ja seeläbi ka paiga identiteet. Peipsiveere kirjandust analüüsid on võimalik leida, kuidas piirkondlikus proosas on kujutatud erinevaid looduslikke, ruumilisi, ajaloolisi, ühiskondlikke, rahvapärimslikke, religioosseid ja kultuurilisi aspekte, mis tervikuna kujutavad vähemalt osa piirkonna identiteedist.

2. Peipsi ja Peipsimaa

Peipsi järvest ja Peipsiveerest on läbi aegade palju räägitud ning kirjutatud. Piirkonna ajalugu on pikaajaline ning väga mitmekülgne. Eelkõige tuleneb see asjaolust, et neil aladel on kohtunud ning elavad sümbioosis mitu kultuuri. Enim on uuritud Peipsi järve veela, hõlmates näiteks veebilanssi, hüdrokeemiat, reostust ja vee kvaliteeti ning elustikku (Pihu 1999). Samavõrd märkimisväärne on ka Peipsimaa ajalugu, inimgeograafia, kultuurilugu, rahvapärinus ja traditsioonid.

Peipsimaa ja Peipsiveer on enim kasutatud nimetusi selle ala tähistamiseks, kuid paralleelselt kasutatakse ka Peipsiranna, Peipsiäär või näiteks ka Peipsi järve äärsed alad (Keskküla 2021: 3). Nimetuse Peipsimaa võttis esimesena kasutusele Aliise Moora (1964: 7), tähistades sellega kogu Peipsi ümbruskonda. Aastal 2018 koostatud Peipsimaa arengustrateegia järgi jaguneb ala viie maakonna vahel „alates Narva jõest ning Vasknarva külast kuni Lämmijärve ja Väraska alevikuni“ (Peipsimaa arengustrateegia 2018).

Käesoleva magistr töö raames on uuritud Peipsimaa erinevaid tahke eesti kirjanike pilgu läbi. Siinkohal on oluline märkida, et antud uurimusest on välja jäetud Setumaa alad, kuna sealne piirkondlik eripära väärrib omaette uurimist. Seega on siinses töös loetud Peipsiveereks ehk Peipsimaaks Eesti territooriumil paiknevat piirkonda, mis ulatub Võõpsust Vasknarvani, mis kajastub ka analüüsitavas ilukirjanduses (vt Lisa).

Uurimusse valitud piirkonnaspetsiifiline kirjandus tugineb suures osas päriselulistele paikadele, faktidele ning objektidele. Seejuures on oluline järv, loodusmaastikud, kohalikud inimesed ja nende erinevad elatusallikad, asustuse eripära ning religioon. Järgnevad ülevaated Peipsi järve ja Peipsiveere erinevatest aspektidest aitavad antud töö raames paremini mõista, kuivõrd päriselu ning piirkonna ajalugu on kujutatud fiktsionaalsetes tekstides. Ilukirjanduses kasutatud teemade, motiivide ja sümbolite abil on võimalik võrrelda piirkonna tegelikkust ning selle kirjanduslikke representatsioone, tuues välja selle paiga ühtivad ning lahknevad mõjutegurid erinevate autorite pilgu läbi kolmel ajahetkel lähtuvalt teose ilmumise aegadest, mis ühtlasi, vähemalt osaliselt, toovad esile selle paiga identiteeditunnused ja loovad teatud laadi kuvandi.

2.1. Peipsi järv ja loodus

Peipsi järv on Eesti suurim järv, kuid ühtlasi on oma suuruselt neljas järv Euroopas. See on looduslikuks piiriks Eesti ja Venemaa vahel ning toimis juba varasematel aegadel eelkõige kaubandus- ning sõjateena. (Haberman jt 2008: 7) Seda tõendab erinevate esemete, näiteks hõbeehete või hõbemüntide leidmine järvest, mis viitavad Peipsi kaubateena kasutamisele juba I aastatuhande teisel poolel (Jaanits ja Moora, 2008: 406).

Peipsi nime algse tähenduse kohta on vähe teada. Varasem nimekuju Peipus on säilinud saksa ning inglise keeles (Haberman jt 2008: 7). Järve venekeelne nimetus *Чудское озеро* on pärineb tõenäoliselt 13.–14. sajandist, ning selle järgi sai piirkonnas elavate inimeste nimetuseks tšuudid. Tšuudideks nimetati eestlasi ning teisi läänemeresoome hõime, eelkõige idaslaavlaste poolt. (Kurs jt 1999: 199) Peipsi nime kasutatakse tänapäeval üldjuhul kahes tähenduses, millest üks viitab kolmeosalise järvistu kõige suuremale osale, kuid teine tähistab kõiki kolme järve – Peipsi, Pihkva ning Lämmijärve (Haberman jt 2008: 7).

Peipsi laiub Eesti idaküljel põhja-lõuna suunal, jättes maismaapiiri naaberriikidega võrdlemisi lühikeseks. Jüta Haberman jt (2008: 8) kirjeldasid järve kogu rannajoont kui võrdlemisi vähe liigendatud 520 kilomeetri pikkust ala. Piirkond on laiemalt tuntud lisaks kultuurilisele ning ajaloolisele väärtusele ka oma mitmekülgse ning eriilmelise looduse poolest, seda nii järves sees kui ka äärealadel.

Peipsi järve ja selle äärealade taimestik ja loomastik on pärvinud palju teadlaste tähelepanu. Kaldaveetaimestik on kõige mitmekesisem ajuti üleujutatavas vööndis ning kuni umbes meetrise veesügavuseni. (Mäemets jt 2008: 228–231) Veidi enam sisemaal on aga vaatepilt rannaäärest erinev, kuid ka siin on võimalik märgata, kas tegemist on järve põhja- või lõunaosaga. Suurimaks murekohaks taimestiku säilimisel võiks nimetada inimasustuse pealetungi rannaaladele, kus püütakse eemaldada looduslik taimestik, et saavutada võimalikult puhas liivaala (samas: 239).

Peipsi järv ja selle äärealad on heaks elupaigaks ka mitmetele erinevatele linnu- ja loomaliikidele ning kahepaiksetele. Linde meelitab järvele eelkõige külluslik põhjaloomastik, arvukad kalaliigid ning rikkalik veetaimestik, mis muudavad selle ideaalseks pesitsuspaigaks, eriti rändlindudele (Luigujõe jt 2008: 353). Nikolai Laanetu (2008: 366) väitis, et Peipsi rannikul on võimalik leida „peaaegu kõiki Eestis elavaid loomaliike“. Järve ääres on võimalik leida erinevaid konnaliike, vesilikke, sisalikke ning madusid. Samuti elab järve ääres suuremaid ja väiksemaid imetajaid (samas: 375–386).

Niisiis on järv ja selle äärealad soodsaks elupaigaks nii taimestikule kui ka erinevatele looma- ja linnuliikidele. Murekohaks võiks pidada inimasustuse pealetungi ning rannaäärsete alade kui puhkepiirkondade kiiret arengut, mis tasapisi tõrjub looduslikku kooslust oma naturaalsest elu- ja kasvukohast eemale.

2.2. Kohalike inimeste eluvõimalused

Peipsi järve põhja- ja lääneranniku asulate kohta on teateid juba 12.–13. sajandist (Moora 1964: 32), mis jääb enam-vähem samasse aega, mil Peipsi sai oma venekeelse nime selle asukate, tšuudide ehk eestlaste järgi (Kurs jt 1999: 199). Esimesed vene asundused Peipsi läänekaldal tekkisid 17. sajandil Nina ja Mustvee piirkonnas (samal: 199). Erinevaid rahvaid on järve ümbruses pidevalt liikunud. Aliise Moora, viidates Oskar Liiva teosele „Suur näljaeeg Eestis 1695–1697“, selgitab, et suurem venelaste sisseränne Eesti territooriumile toimus 17. sajandi lõpus, mil vene vanausulised põgenesid tagakiusamise eest, kuid toona kuulus see ala Venemaa suurriiki (Liiv 1938: 81, 355, 361, viidatud Moora 1964: 49, 60 kaudu). Erinevate järve-äärsete mõisate revisjoni kirjades esineb nii eestipäraseid kui venepäraseid talupoegade nimesid, mis viitab sellele, et rahvas oli juba siis Peipsi ääres segunenud (Moora 1964: 68).

Peipsi ja selle äärealad on pakkunud palju erinevaid võimalusi elatusallika leidmiseks, sõltuvalt ajaperioodist ning üldisest elatustasemest ja võimekusest. Püsivmaks muutus asutus järve ümbruses siis kui hakati tegelema maaharimisega. Kohalikel tekkis võimalus millegagi kaubitseda, mistõttu hoogustus ka Peipsi vesikonna kaubateede kasutamine. (Jaanits ja Moora 1999: 188, 191) Peipsimaal olid toona enamasti väheviljakad liivased mullad, mistõttu võttis maaviljeluse areng omajagu aega (Moora 1964: 115).

Hilisemal ajal toimus elatusallikate võimalustes taas edasimineku, mil lisaks maaharimisele sagesnes koduloomapidamine ning arenes käsitöö (Jaanits ja Moora 1999: 192). Loomapidamine oli aga otseses seoses talude suuruse ja pere võimekusega. Suurematel taludel oli rohkem metsa-, karja- ja heinamaad (Moora 1964: 120). Köögiviljakasvatuse tõid Peipsimaale järve läänerannal elanud vene rahvad (samal: 122, 126, 158). Peipsimaale tuntuse toonud kuldsest sibulast kirjutati alles 19. sajandil ning kõige tuntumad sibulakasvatajad olid Kolkja ning Vana-Kasepää külade inimesed (samal: 160).

Kalapüük ei olnud Peipsi asustuse tekkimise algusaegadel veel tulus ettevõtmine, pigem kalastati vaid omatarbeks ja mõnel juhul ainsa elatusallikana. Kaluriasustus hakkas tekkima alles pärast keskaega. (Jaanits ja Moora 1999: 195) 18. sajandi teisel poolel toimus

vene kalurite suurem liikumine Peipsi äärde, mis mõjutas oluliselt ka siinseid kalamehi, kes järjest enam hakkasid sellega elukutseliselt tegelema (Moora 1964: 166). Kalastamine oli põhiliseks ühenduslüliks eesti ning vene talurahva vahel, seda soodustas kalurite üsna liikuv eluviis (sammas: 168). Tänapäevaks on kalapüük järvel muutunud omaette majandusharuks. Järv on kaluritele heaks elatusallikaks, olles Põhja-Euroopa kalarikkaima suurjärvena võrdlemisi produktiivne (Haberman jt 2008: 9). Siiski kaasnevad kalapüügiga teatud piirangud, mis on abiks kalade arvukuse säilitamisel.

Nüüdisaja suurimaks tuluallikaks lisaks kalapüügile võib nimetada ka turismi, eriti suveperioodil. Turiste, eriti eesti siseturiste meeltab suvel Peipsi äärde eelkõige puhas liivarand. Populaarseimad rannad järve ääres on näiteks Kallaste, Kauksi, Alajõe jt. Eriti maalilise mulje jätavad astanguga liivarannad Peipsi põhjaosas. (Tavast 2008: 102, 110) Võimalus veeta meeldiv suvepuhkus on vaid osa sellest, miks tegelikult inimesed Peipsimaad avastama asuvad. Suuremat rolli võib mängida hoopis piirkonna kultuuriline mitmekesisus.

2.3. Mitmekultuurilisus

Peipsimaa kultuuripilt on üsna omapärane segu mitmest rahvusest, kus tekkinud sümbioos ühendab kohalikud kogukonnaks, kuid sisserändajad jäävadki sageli kohalikele võõrasteks. Piirkonda on ajalooliselt mõjutanud järve ida- ja läänekalda rahvaste omavaheline hea läbisaamine. Peipsiveere kultuurilugu on kõitev nii eestlastele kui ka välisturistidele. Tinglikult võiks öelda, et turism ja inimeste huvi vanade traditsioonide vastu ongi see, mis hoiab selle piirkonna eripära elus ning mõnevõrra pidurdab üldist moderniseerumist.

Kultuurisuhted eestlaste ja venelaste vahel on toiminud pikka aega just Peipsil ja selle äärealadel. Seda tõendavad hästi nii arhiividest leitavad kirjalikud materjalid kui ka arheoloogilised leiud ning keelte areng nimetatud piirkonnas. Moora selgitab, et pikka aega toimis järv kaubitsemise keskusena, mis andis kohalikele soodsa võimaluse omandada uusi teadmisi ja oskusi piiri tagant ning sama ka omalt poolt vastu pakkuda. Nii kujunesid kultuurisuhted kahe rahva vahel ja ka omanäoline identiteet Peipsiveere aladel. (Moora 1964: 7)

Kalapüük oli lähiajalugu silmas pidades põhiline tegevus, et endale elatist teenida. Teine oluline eluvõimalikkuse tagaja oli põllumajandus ja köögiviljakasvatus. Samas tuleb märkida, et need ei olnud ainsad viisid oma pere toita. Moora (1964: 232, 250, 278) täpsustab, et paralleelselt kalastamisega arenes jõudsalt ka käsitöö, näiteks puutöö,

peergkorvide valmistamine, kingsepatöö, lõnga ketramine, puidust nõude, sh venepäraste puidust kausside ja lusikate valmistamine, riidetrükkimine ja õmblustööd ning lambanaha parkimine.

Moora etnograafiline uurimus väidab, et 19. sajandi lõpust on piirkonna uurijatele silma paistnud kohalike rõivastus, eriti Kodavere, Iisaku ning Setu piirkonnast. Sageli olid inimeste rõivastuses esindatud ka venepärased elemendid. Lisaks rõivastusele hakkasid tähtsust koguma ka erinevad rahvakunsti objektid ja muud piirkonnale omased esemed, näiteks tarbeesemed. (Moora 1964: 10–12)

Peipsimaa paistab silma oma kultuurilise mitmekesisuse tõttu. Seda on märgata kohalike elanike igapäevastes toimetustes, töödes ning rõivastuses. Veronika Kookmaa leiab, et piirkond paistab silma omanäolise ja mitmest kultuuri traditsioonidest koosneva toidutegemise kunstiga. Piirkonna toidutegemise kultuuri on ajalooliselt mõjutanud varasemalt käsitletud mitme erineva usulise taustaga inimeste kooslus. Eelkõige on Peipsimaa köök tuntud sibula, kala, kurgi, keedusuhkru ning samovari teejoomise traditsiooni poolest. (Kookmaa 2020: 5) Peipsimaa kulinaarseid eripärasid on sageli märgata Afanasjevi teoses „Serafima ja Bogdan“ (Afanasjev 2017).

Käsitletav piirkond on pidevalt mõjutatud kahe kultuuriruumi segunemisest. Eesti rahvuse kujunemine hakkas vaikselt vormima rahvuslikku teadvust, millesse olid haaratud ka kohalikud talupojad. Moora hinnangul toimus see protsess sisemaal kiiremini ja järjekindlamalt kui järve-äärsetes külates ning asulates. Osaliselt põhjustas sellist eesti ning vene kogukondade eraldumist lisaks piirkondlikule eraldatusele ka vene vanausk. (Moora 1964: 279–280)

Koolide rajamine oli oluliseks mõjuteguriks laiemalt piirkonna kultuurielu arengus. Anne Elken ja Karl Elken on leidnud, et külakoolmeistrid hakkasid elavdama kogukondade seltsielu. Inimesi kutsuti kooridesse laulma, näidendites osalema ning erinevaid seltse ning õppeasutusi rajama. Korraldati rahvapidusid ja kontserte ning rajati raamatukogusid. Eesti haritlaskond oli küll alles kujunemas, kuid see protsess oli pidev ja järjekindel. (Elken ja Elken 2000: 97)

Piirkond on hästi tuntud ka mitmesuguste kultuuriväärtuslike paikade poolest. Märgiline oli baltisaksa mõisate aeg, mil ehitati arvukalt mõisaid, mis on tänase päevani hästi säilinud ja pakuvad võimalust piirkonnast huvitatutel näha Peipsiveere kõrgema klassi kodanike elamistingimusi. Headeks näideteks on Alatskivi loss, Iisaku mõis, Kiikla mõis jt (Moora 1964: 66–68, 83). Teadaolevalt oli Alatskivi loss suureks inspiratsiooniks kohalikule

poedile Juhan Liivile (Vinkel 1964: 19) kui ka kaasaja varalahkunud kirjanikule Vahur Afanasjevile (Afanasjev 2017).

Peipsiveerel on palju erinevaid kirikuid, näiteks luteri usu Püha Miikaeli kirik Räpinas, Rajaküla vanausuliste palvemaja, Piirissaare Peeter-Pauli õigeusu kirik, kui nimetada vaid mõnda. Kahtlemata on religioonil ning pühakodadel olnud kohalikes kogukondades suur roll. Piirkonna teevad omapäraseks ka mitmed suurejoonelisemad ajaloolised ehitised, näiteks Silapää loss, Toolamaa mõis, Mooste mõis ja abihooned, Ahja mõis ning ka laiemalt tuntud Alatskivi loss ning Illuka mõis. (Ainsoo ja Ainsoo 2005; Keskküla 2021)

Peipsimaa ajaloolist eripära on jäädvustatud mitmetes muuseumites, näiteks Mesi Tare Kodumaja, Liivi Majamuuseum Alatskivi kandis, Mustvee vallas asuv Peipsimaa Muuseum, Kallaste Vanausuliste Muuseum, Piirissaare Vanausuliste Muuseum jt (Keskküla 2021). Kohalikku kultuuri kujundab eelkõige rahvas, kes selles piirkonnas elab. Mitmete erinevate protsesside ja sündmuste tulemusena on Peipsimaale elama jäänud nii eestlasi kui venelasi, kelle seas leidub nii kristlasi, vanausulisi kui ka õigeusklikke. Järv on võimaldanud vabamalt liikuda ja vajadusel või olude sunnil elukohta vahetada. Inimesed, kes on Peipsiveerele elama jäänud on loonud selles piirkonnas omapärase ning tugeva identiteediga kultuuriruumi.

2.4. Rahvapärimus

Peipsi järve on varasematel aegadel saatnud eelkõige kalastamisega seotud erinevad pärimused ja uskumused. Mall Hiimäe jt toovad näite, et veejumalale pidi rikkaliku kalasaagi nimel ohvreid tooma, näiteks leiva puistamine vette. Vene rahvusest kalurid aga uskusid näkkide (*russalkade*) olemasolusse, kellest tuli hoiduda. Paljudes kohtades paluti pühakuid ning annetati kirikule, et kalurit saadaks kalaõnn. (Hiimäe jt 1999: 202)

Hiimäe jt leidsid, et kalurid ei tuginenud ainult lootusele, rahvapärimuslikele kommetele ning palvetele, vaid jälgiti ka looduse märke ning seostati neid rahvakalendriga. Selle järgi teati, millal oli teatud kaladel kudemise aeg, millise tuulega tuli hea kalasaak ning mis suunas liikus kala kui jää taandus ja muudki. (Hiimäe jt 1999: 203) Afanasjev on samuti oma teoses palju viidanud just rahvapärimusest tulenevatele kalameeste tõdedele ja teadmistele (Afanasjev 2017).

Peipsi järvega on seotud paljud muistendid ning rahvajutud, tuntuim neist on Kalevipoeg. Mall Hiimäe selgitas, et järv võis aimu anda meie muistse kangelase suuruselt.

Samuti on paljusid kohanimedid seostatud Kalevipoja kavatsetud silla ehitusega. Temaga on seotud piirkonna mitmed erinevad maamärgid, näiteks Nina küla juures järves asuv kungas, mis muistendi järgi oli Kalevipoja silla tegemise üks katsetus. Samuti on öeldud Piirissaare kohta, et see oli tekkinud eepose kangelase peaaluse prahist. (Hiemäe 2008: 426)

2.5. Religioosne mitmekesisus

Peipsiveer on tuntud paljuski oma usulise külluse tõttu. Siin kohtuvad vanausulised, õigeusklikud ning kristlased. 17. sajandi lõpus ning 18. sajandil tagakiusamise eest põgenenud vanausulised jaotusid piki rannikut ning ka Piirissaarele ja rajasid sinna tänava tüüpi külad (Kurs jt 1999: 199).

Moora selgitab, et kirikuid hakati asutama sinna, kus asustuse tihedus oli piisav ning majanduse areng soodsas seisus. Juba keskajal oli ühine usutunnistus märgiks inimeste ühtekuuluvustunde tekkimisest (Moora 1964: 44, 63). Usk aga oli kogu Peipsimaa ulatuses piirkonniti erinev – oli nii luteri usku rahvast kui ka õigeusu pooldajaid ning nende seas elamas ka vanausuliste veendumustega elanikke (samas: 275).

Vene vanausulisteks hakati nimetama õigeusklikke, kes ei leppinud 1653–1656 aastal patriarh Nikoni poolt läbi viidud kirikureformidega. Reformide eesmärk oli „ühtlustada ortodokssete kirikute kombestikku“, et vene õigeusk ja kreekakatoliku kiriku põhimõtted oleksid lähedasemad. See periood oli märgiline, sest just siis algas vene õigeusu kiriku lõhenemine. (Elken ja Elken 2000: 151–152) Vanausulised, kes uute reformidega mitteleppimise läbi avaldasid sotsiaalset protesti läänelike mõjude vastu, kuulutati jälitavateks, mistõttu tuligi neil Vene impeeriumi äärealadele põgeneda (samas: 159). Sarnane ajalooliste sündmuste kirjeldus esineb ka Afanasjevi romaanis „Serafima ja Bogdan“ (Afanasjev 2017: 217).

Anne ja Karl Elken on leidnud, et Peipsimaale toimus suuremaid vanausuliste rändeid mitme lainena, alates 1710. aastast. Püsivamad vanausuliste asustused hakkasid tekkima 1730ndate lõpus ning sedalaadi ränne jätkus kuni 20. sajandi alguseni. Esimeste sisserännete järel jäid vanausulised teistest võrdlemisi isoleerituks ja üldjuhul ei tundnud ka sinne, valdavalt luteri usku rahvas nende usuliste probleemide vastu erilist huvi. (Elken ja Elken 2000: 160)

Tänapäevaks on vanausuliste isoleeritus oluliselt taandunud ning vaid üksikud, pigem vanemas eas usklikud järgivad veel sisse juurdunud usutraditsioone. Religiooni võib pidada üheks vanausuliste identiteeditunnuseks, mis on hakanud nooremate järeltulijate seas

oma jäikadest põhimõtetest taanduma. See on paratamatult tingitud vabamast suhtlusest välismaailmaga ning üldisest globaliseerumisest. (Elken ja Elken 2000: 161)

Igapäevastes tegevustes vanausuliste, õigeusklike ning kristlaste vahel suurt erinevust märgata ei olnud – nende kõigi põhiliseks elatusallikaks oli kalapüük ja see asjaolu pigem ühendas (Morozova ja Novikov 2008: 10). Eristavaks muutusid erinevad tavad ja kombed. Nii näiteks tähistasid vanausulised jõule luterlastest kaks nädalat hiljem, Julianuse kalendri järgi (Elken ja Elken 2000: 169). Samuti võis vanausuliste ja õigeusklike vahel erinevust märgata erinevate religioossete talituste järgi. Näiteks õigeusklike jumalateenistused olid ajaliselt oluliselt lühemad kui vanausulistel. Risti märki löödi vanausulistel ette kahe sõrmega, kuid õigeusklikud hakkasid seda tegema kolme sõrmega. (Samas: 159)

Sõltumata religioossetest veendumustest, oli Peipsiveere rahva ühiseks huviks mingi võimu surve alt pääseda ning lihtsalt ellu jääda. Selles unikaalses piirkonnas kohtusid niisiis vähemalt kolme erineva usu, kahe erineva keele ning mitme erineva kultuuri esindajad, kes elavad neil aladel tänase päevani rahumeelselt ning esindades oma tugevat paigaidentiteeti.

2.6. Piirijärve läänekalda asustus tänapäeval

Peipsi ja selle äärealad on olnud mitme valdaja võimu all ning kohati omakorda ära jagatud mitme suurriigi vahel. See oli aeg, mil valduseid jaotati sageli looduslike piiride, näiteks erinevate suuremate ja väiksemate veekogude abil. (Jaanits ja Moora 2008: 412)

Peipsi järv on piirijärv, lahutades Eesti Vabariiki ning Vene Föderatsiooni. Poliitilised ja halduspiirid on oluliseks tähiseks Peipsimaa piiritlemisel. Praegune poliitiliselt kokkulepitud piirijoon kujunes aastatel 1994–1995. Eesti poolele jäävat järve osa nimetatakse Lääne-Peipsimaaks. Piirkonna pindala on ligikaudu 4300 km², ranniku pikkuseks on umbes 200 km. (Kurs jt 1999: 198) Täpseid mõõtmeid ja seotud alasid on siiski keeruline määratleda, sest Peipsiveerel puudub konkreetne füüsiline piir (Peipsimaa arengustrateegia 2018). Peipsimaa arengustrateegia (2018) järgi hõlmab ala vähemalt osaliselt viite maakonda: Ida-Virumaa, Jõgevamaa, Tartumaa, Põlvamaa ning Võrumaa.

Eestlased ja venelased on erinevatel poliitilistel põhjustel rännanud Peipsi ida- ja läänekalda vahel korduvalt. Uuema aja suured ränded olid seotud eelkõige vene repressioonidega 1920. aastatel ning Teise maailmasõja aegu (Kurs jt 1999: 199).

Rahvaarv nimetatud piirkonnas on erinevatel põhjustel pidevalt muutuv. Tänapäevaks on rahvaarv pigem vähenemas. Kursi ülevaatliskus töös toodi välja, et aastal 1970

elas Lääne-Peipsimaal 57 000 inimest. Aastaks 1980 oli elanike arv vähenenud ligikaudu 15% ehk toona elas piirkonnas 48 200 inimest. Kiirema tempoga langeb just maarahvastiku arv. (Kurs jt 1999: 199)

Peipsiveere ajalooline taust on mitmekülgne ja huvitav. Sellele alale elama asunud erinevast kultuurist rahvad ning mitmed keeled ja usundid on vaid üks osa, mis piirkonna identiteeti on kujundanud ja unikaalset kuvandit loonud. Valdavalt oli ala asustatud talupoegade ning kalurite poolt, kuid elas ka jõukamaid inimesi, näiteks baltisaksa mõisnikud. Kultuuride ja traditsioonide segunemine läbi ajaloo on kahtlemata loonud omapärase kultuuriruumi. Läbi eeltoodud aspektide ning tuginedes paigateooria ning geokriitika põhimõtetele on võimalik läbi ilukirjanduse kujundada üldisem arusaam sellest, milline on Peipsimaa.

3. Teoste analüüs

3.1. Juhan Liivi „Pildikene Peipsi rannalt“¹ ja „Peipsi peal“²

Peipsi järv ja Peipsimaa on teadaolevalt olnud Juhan Liivi inspiratsiooniallikaks nii luules kui proosas. Juba aastal 1894 ilmunud „Varjus“ õhkas peategelane Villu Peipsi järele, lausudes teose lõpus kuulsaks saanud sõnad: „Kui seda metsa ees ei oleks!...“, kuid Peipsi jääbki Villule kättesaamatuks (Liiv 1923: 113). Käesolevasse analüüsi valitud novellid on jätkulugude kogumikust „Juhan Liivi kirjatööde kogu“, mis ilmus aastal 1904. „Peipsi peal“ (kirjutatud 1892, esmailmumine 1893) ilmus kogumiku I andes ning „Pildikene Peipsi rannalt“ (esmailmumine 1890 „Olevikus“) ilmus kogumiku IX andes ja oli kirjutatud Kodavere murrakus (Liiv 1904). „Peipsi pääl“ ilmus Liivi esikkogus „Kümme lugu. Widewikul sõpradele jutustanud Juhan Liiv“ aastal 1893 (Liiv 1893; Vinkel 1964: 63, 66). Käesolevasse töösse on valitud kogumik, kus on esindatud mõlemad analüüsitavad jutud, kuid ajaliselt nende esmailmumisele kõige lähemal.

Nende kahe lühijutu näitel on selgelt näha, et Liivi loomingulises tees toimus võrreldes varasemaga teatavaid muutusi. Arne Vinkel selgitab, et „pööre uute teemade ning realistlik-humanistliku ainekäsitluse poole ei toimunud J. Liivi juures päevapealt“ (Vinkel 1964: 55). Liivi jutustamise laad muutus isikupärasemaks ning värskemaks. Tema proosa kujutab küll realistlikku maaelu ja -inimest, kuid lugudes on Vinkeli sõnul märgav humoorikas elukäsitus (samas: 66). Esimene sellistest lugudest oligi „Pildikene Peipsi rannalt“, mis kujutab Kodavere seakarjuste tempe ja mõttemaailma Peipsiveerel. Tõenäoliselt tugines autor vähemalt osaliselt oma lapsepõlvemälestustele.

Mõlema valitud jutustuse keskmes on Peipsiveere ruum, mis tähistab samaaegselt nii füüsilist kui kultuurilist maastikku. Kohalike toponüümide kasutamine piirab mõlema jutu puhul tegevuskoha, taandades selle selgelt Peipsimaale. See ruum koosneb kindlast kultuurilisest ja keelelisest sfäärist, mis rõhutab paiga identiteeti ja kogukondlikku kuuluvust. Murdekeele kasutamine kohalike lugude loomisel aitab tugevdada

¹ Jutustuse pealkirja algne kirjpilt oli „Pildikene Peipsirannalt“, kuid käesolevas töös on kasutatud kaasajastatud pealkirja „Pildikene Peipsi rannalt“

² Jutustuse pealkirja algne kirjpilt oli „Peipsi pääl“, kuid käesolevas töös on kasutatud kaasajastatud pealkirja „Peipsi peal“

paigaidentiteeti. Mõlema jutustuse puhul on ruumil kandev roll, mis muudab sündmuste kulgu ja mõjutab lugude tegelaste väärtushinnanguid ja vaateid elule.

„Pildikene Peipsi rannalt“

Jutustus kujutab ühte ajahetke noorte seakarjuse elus. Lapsed kogesid karjas olles midagi enneolematut. Nad olid Peipsi järve luhal, Kalevipoja visatud kivi ääres seakarjas kui muuhulgas tegid ka erinevaid tempe. Külalaste seas oli üks eriline koerustükke armastav tegelane Joosep, kes võis vabalt ka orika seljas lõbusõitu teha. See mõte talle tuligi kui selgus, et Ordi Annus oli naist võtmas ja pulmalised olid peatselt laste karjakohast möödumas.

Lapsed jutustasid ja naljatasid ning ei märganud kui vaikselt hakkas tõusma tormipilv. Erinevate asjaolude kokkulangevusel, ühelt poolt torm, teiselt poolt pulmalised oma revolvrите paugutamise, ehmatasid nii Joosepit kui orikat, mille tulemusena Joosep maha kukkus ja haiget sai.

Pikne tabas otse Kalevipoja kivi, mille järel see jahuks lagunes. Kui teised lapsed olid sellest ehmunud, siis Joosepis toimus suuremat laadi meelemuutus, kus ta lubas kõik koerustükid ära lõpetada ning ka aabitsa uuesti aia räästast peidust tagasi tuua, et lugemist harjutada. (Liiv 1904: 421)

Lugu ise on võrdlemisi lühike, kuid sellest on võimalik leida paigast lähtuvaid teemasid ja sümboteid nagu maalähedus, järve ja looduse kohalolu jm. Lisaks sellele on loo lühiduse juures märgiline vähene tegevustik ja tegelaste paljus, mis tervikuna on loo arengu ning piirkonna kujutamise mõttes oluline.

Järv ja loodus

Ruum, kus tegevus toimub, Peipsi rannikul Kodavere lähistel, on elav ning emotsionaalselt laetud keskkond, kus toimuvad kõik loo mõistes olulised sündmused. Ligikaudne tegevuse toimumise aeg on samuti tuvastatav, sest tekstis on viidatud suvistepühale, mis võib olla mai keskpaigast juuni keskpaigani. See on ajahetk, mis seondub rahvakeldri rütmidega ja looduse tsüklitega. Läbi selliste kirjelduste viitab autor kaudselt õnneliku lapsepõlve mälestustele: „Sia karjas käsimä kõik külapuasikesed ühes koos, kos meil, et wäljad jüst järwe jäären, õlid üwä oli suaja pääwägä wede siden lobistätä“ (Liiv 1904: 419).

Lapsed ja maainimesed elavad loodusega kooskõlas, osalt viitab sellele igapäevategevusena nimetatud kalastamine, täpsemalt rääbiste püük, mis koos sigade karjatamisega annab ruumile praktilise ja traditsioonilise tähenduse. Järve kohalolu on pigem sümboolne ja mitte esmase tähtsusega. Autor on kogu tegevustiku Peipsi äärde paigutanud, muutes selle eluliseks.

Inimesed ja inimsuhted

Peategelasteks on antud loos karjapoised, kes on ruumi osaks läbi oma elu ja toimingute. Kuigi lugu on kirja pandud läbi minajutustaja, siis tegelasena on ta vaatleja ning lugeja kogeb tema märkamisi ja tähelepanekuid, tõstes loo keskmesse ruumi aktiivsed tegevused. Peategelaseks võiks nimetada Joosepit, kelle elu kujutatud seigast kõige enam mõjutatud on. Loo lühidust arvestades saab lugeja erinevate tegelaste kohta siiski märkimisväärselt palju teada. Ühel paaril on pulmad. Joosepi isa Madis teadis ussisõnu, mis tegi ta oma külarahva seas nõutud meheks. Seakarjustena oli lapsi igas vanuses. Mihkli Peto, samuti karjapoiss, oli juba isaga Mustvees käinud, mis eristas teda teistest. Kuusiku Leko teatas, et tema tädi oli samuti jaanipäeva paiku abiellumas. Kogu see taustateadmine loob tähendusliku ruumi inimeste omavahelistest suhetest. Nad kõik on erinevad, kuid koos moodustavad kogukonna.

Kuigi tegelasi on palju ja neil kõigil on midagi tähtsat toimumas või toimunud, mis neid teistest peaks eristama, siis kujutatud hetke tegevustik on pigem vähene. Läbi minimaalse narratiivse tegevuse on autori poolt loodud pingevaba meeleolu ja tegevusruum. Põhitegevuseks kujunebki pulmaliste sõit ning Joosepi soov neile vempu teha ja orikaga vastu sõita. Ruum muutub tähenduslikuks kui välgu tagajärjel Joosepi väärtushinnangud muutuvad ning mängulise tembutamise lõpp tähistab Joosepis mingit uut algust.

Kohad ja kohanimed

Tegevuspaigaks on üks Peipsiäärne väli, millel lapsed seakarjas käisid. Lisaks sellele on nimetatud Kodavere kirikut, Tedreküla, Punnikveret ning Mustveed (Liiv 1904: 419–420). See ruum ei ole autori poolt juhuslikult valitud. Kõik need seostuvad Peipsiga ja mõjutavad tegelaste olekut. Liiv kirjutas seda lugu visuaalselt, „maalides“ realistliku pildi toimunust, tehes seda kohalikus Kodavere murrakus. Need paigad on valitud teadlikult, sest need loovad ruumi, kus on esindatud kultuurilise kogukonna ühtsus.

Koha tähtsusele antud loo puhul viitab ka autori poolt selle kirjutamise viis, nimelt Kodavere murraku kasutamine ning pealkirja valik. Läbi erinevate paikade nimetamise ning ühe keskse koha valimise loob autor terviku, mis kahtlemata on Peipsiäärne ala.

Religioon ja rahvapärimus

Selle igapäevase loo sisse on autori poolt oskuslikult põimitud ka usu temaatika. Siinkohal ei saa rääkida mingisugusest konkreetsest religioosest veendumusest. Küll aga võib välja lugeda, et on segunenud nii ristiusk kui maausk ehk kitsamalt lähtumine rahvakalendrist. Viimasele viitab suvistepüha nimetamine (Liiv 1904: 419). Usuliste hoiakute ning rahvapärimuse omavaheline põimimine viitab Peipsiveere aladele, kus usulised veendumused ja uskumused peegelduvad inimeste igapäevaelus. Jutustuses pannakse vastamisi loodusjõud ja ilmalikud eluviisid. See loob tähendusliku ruumi, kus inimtegevus taandub looduse tugevuse ees.

Jutu esimese lõigu lõpus tutvustatakse lugejale Joosepi isa Madist, kes oli külas tuntud kui ussisõnu teadev mees. Ussisõnad olid esivanemate jagatud tarkus, mille kunsti valdasid vaid vähesed. Ussisõnu kasutades sai näiteks hundi karjast eemal hoida. (Liiv 1904: 419) Sellisele tegelaskujule viitamine toob kogu loosse müstilise mõõtme, mis toetab terviku kujunemist.

Usust on antud loo kontekstis võimalik arutleda ka laiemalt, eksistentsiaalsete küsimuste tasandil. Nimelt on selgelt näha, et üks looduses esinev juhtum (pikselöök) mõjutab ühte inimest (karjapoiss Joosepit) ning gruppi tervikuna (küla lapsed). Hetkel, mil pikselöök lõi kivi tükkideks, mis seejärel omakorda jahuks pudenes, tekkis Joosepis tahe olla parem, see oli üleelatud tunne, mida ei olegi võimalik ratsionaalselt seletada, luues seeläbi ruumi, kus tegelased arenevad, muutmata oma asukohta, seega looduslik tegevusruum soodustab muutusi.

Kokkuvõtteks

Vaatamata loo lühidusele on sellest võimalik palju leida ning analüüsida. Jutustuse kese on Peipsiäärne ruum ning iidne kivi, mida seostati Kalevipojaga. Kui esmapilgul puudub kivil muu funktsioon kui lastele sobivaks atraktsiooniks ja ajaviitapaigaks olemine, siis loo teises pooles saab sellest kivist pöördepunkti sümbol, mis tekitab Joosepis sisemise muutuse tungi. See on elav, aktiivne ja tähenduslik ruum, kus on ühendatud igapäevaelu, müüdid, usundid ja inimeste vaimsed ruumid.

Erinevate topograafiliste nimetuste ning Kodavere murraku kasutamine aitab määratleda kindlat keelelist ja kultuurilist ruumi, rõhutades seeläbi omakorda paiga identiteeti ning kogukonnatunnet.

Jutus kujutatud tegevustik on minimaalne ning jutustaja pigem passiivne, kuid ruum ise on aktiivne, kus toimub üheaegselt nii külaelanike pulm, laste tembutamised kui ka torm.

Läbi Joosepi sisemise nihke pikselöögi järel muutub kujutatav ala füüsilisest ruumist sümboolseks ruumiks. See on tähenduslik hetk, mis katkestab kõik argipäevategevused. Kujutatud ruum seondub õppetundide ning vaimse vilumusega, mis kannab endas kultuurilist ja isiklikku tähendust.

„Peipsi peal“

Jutustus räägib kahe mehe kahekümne aasta tagusest seigast, kus üle Peipsi jää Venemaalt koju tulek osutub elu ja surma võitluseks, kuid mitte inimeste vahel, vaid inimese ja looduse vahel. Kirjanik avab loo Peipsi tujude ja meeleolude kirjeldamisega: „Kui kesk talvel külm õige pakaseks läheb, raputab vangistatud Peipsi oma ahelaid“ (Liiv 1904: 74).

Vinkel väidab, et realistlikus laadis kirja pandud „Peipsi peal“ on „Kümne loo“ kogus üks väljapaistvamaid lugusid. Loos kujutatud mehed on Juhan Liivi isa ning naabrimees, kes kevadisel laguneval jääl sarnases olukorras on olnud. Liivi loo edastamise viis annab ühest küljest realistliku pildi, kuidas järv kevadel järk-järgult avaneb, teisalt on ta hästi tabanud talumeeste psüühikat eluohtlikus olukorras. (Vinkel 1964: 67) Peipsi järv kui ruum on muutuv ja ettearvamatu keskkond, mis mõjutab mehi nii vaimselt kui füüsiliselt.

Lugu on üles ehitatud klassikalise narratiivi põhimõttel, kus toimub tegevustiku järkjärguline intensiivistumine, mille kulminatsioon maandab loo käigus kogunenud pinged ning järgneb loo lõpplahendus. Vinkel kirjutab, et Liiv kasutab oskuslikult loodusmotiive, ühendades võimsa Peipsi tujud ja kiired muutused inimeste surelikkusega, kusjuures järv on selles loos peategelase rollis (Vinkel 1964: 68).

Järv ja loodus

Peipsi järvele on autori poolt loodud teatav kuvand nagu oleks see võimeline ise otsustama, kuidas ta sellel viibivate inimestega käitub või millise ilmastikunähtuse parasjagu esile kutsub. Peipsi on justkui elav, oma tunnete ja tujudega veekogu. Järv võtabki peategelase rolli, sest just sellel toimuv on tähenduslik ning see, kuidas järv mõjutab inimesi tuleneb erinevate loodusjõudude koostoimest. See on kergelt müstiline loodusruum, kus hakkab rolli mängima meeste omavaheline suhtlus, mis vastandub järve ettearvamatusetele.

Autor kirjeldab põhjalikult järve erinevaid olekuid talvisel ja kevadisel ajal. Liiv oli kahtlemata loodusvaatleja, sest kirjeldatud loodusmotiivid on täpsed ning peegeldavad reaalsust. Kirjandusliku võttena on Liiv kasutanud ohtralt võrdlusi.

Ta tummast, jää kütke all vaikivast põuest kõlavad suurtiiki sarnased paugud ja mõetmata lumelagedal tulevad sinised viirud nähtavale – sinav vesi paistab rannasolevale vaatajale silma, eriti lai kraavi sarnane, läheb aga kaugemale jõudes ikka kirsamaks ja kaub viimaks kui sinine niit, kui juukse karv halli taevalaotuse sisse ära (Liiv 1904: 74).³

Peipsi järve üsna pikk ja põhjalik kirjeldus on eelduseks, et mõista loo tegelastega järvel toimuvat. Järvejää, eriti kevadisel ajal on ettearvamatu, ja seda püüabki Liiv lugejale edastada. Järve ettearvamus ja ohtlik loomus on inimelu hapruse sümboliks.

Üks raks käib, ja otse vaataja jalge kohalt jooksev vaevalt arusaadav kriips noolotse üles järve peale. Pea aga läheb ta laiemaks ja mõne tunni pärast on ta lai pragu.

Veelgi kardetavam on Peipsi jäälagunemise ajal. Siis on teda raske uskuda, raske uskumata jätta. (Liiv 1904: 74)

Loodusnähtustest enim on nimetatud lund ja tuult, sest neil on otsene seos järve jää lagunemisega. Lumesadu viitab üldjuhul temperatuuri soojenemisele, mis soodustab jää pehmenemist. Ning tuul hakkab pragunenud jäätükke omavahel lahti liigutama, muutes järvel viibimise ohtlikuks. Seega järv ja sellel toimuvad loodusjõudude tegevused mõjutavad kogu aktiivset sündmustikku, luues ruumi, mis on ühteageu ohtlik kui ka lootustandev.

Inimesed, tajud ja tunded

Antud loos on tegelasi kaks – Kirsimäe Jaak ning Ristiotsa Rein. Meeste eesmärk oli Oudova linna lähistelt jalgsi üle jää tagasi Eesti poole liikuda. Järvel toimuvat on kirjeldatud läbi inimlike tajude, näiteks helide, tunnetuste, silmaga nähtava. Meeste meeleolusid kirjeldatakse loos valdavalt läbi tunnete mida nad järvele minnes ja järvel olles kogesid. Autor on loonud tugevalt visuaalse ja tajutava ruumi, kus tegelastele on võimalik kaasa elada ja olukorraga suhestuda. Põhiliselt valdas neid igatsus jõuda koju, kuid võrdselt figureeris hirm, millele vastandus järve „viha“ kui mehed selle laguneval jääl kõndisid.

³ Juhan Liivi originaalteksti on siin ja edaspidi kohandatud tänapäeva kirjaviisile kohaselt, asendades tekstis w ühekordse v'ga, kuid muutmata vana eesti keele sõnu ning lausestust.

Aja järel arvata, on nad ju üle poole järve, aga hirmus ränk on käia kange tuulega. See raputab nende riideid, kisub nende hõlmasi, nagu oleks ta vihane, et tema võimule järele ei anta. (Liiv 1904: 77)

Kõige enam on rõhku pandud meeste psüühilisele tegevusele ajal, mil nad seisavad surmaga silmitsi. Neid saadab üle järve jää kõndides pidevalt lootus, et ehk nad jõuavad kohale, kuid iga läbitud versta järel muutub olukord hullemaks ja reaalsus jõuab järjest enam pärale. Mehed pöörduvad kõrgemate jõudude poole, lootes ja palvetades, et nende elud säästetakse ja nad jõuavad omakeste juurde koju.

Jää paendub jalge all – selgesti on tunda, et ta tüma kui pudru on, aga veel koos hoiab – üks ainus kõva laine, siis võib ta lagunud olla! Üksainus sõna on meeste huultel, üksainus: Jumal. (Liiv 1904: 79)

Loos on hästi märgata, kuidas talupoja psüühika toimib, avades sellega loo mentaalse ruumi. Sarnaselt jutustusega „Pildikene Peipsi rannalt“ toimub surmaga silmitsi seistes inimeste meelelaadis mingi muutus. Kui eelnevas loos Joosep päriselt proovis saada paremaks lapseks, siis antud loos on lubadus saada paremaks vaid hetkeline. Niipea kui mehed pääsevad eluga ärevast ja eluohtlikust olukorrast, „unustavad“ nad järvel antud lubadused jumalale ning jätkavad oma toimetusi vanaviisi.

Järve kevadine jää lagunemine mõjutab ka Peipsiveere kogukonda tervikuna. See on periood, mil ei ole võimalik käia kalastamas ja tuleb oodata, kuni jää on läinud. Rannarahvale on see pigem katsumusterohke, arvestades, et kalapüük on üks põhilisi elatusviise järveäärsetel aladel.

Kohad ja kohanimed

Peamine tegevuskoht on Peipsi järv, Venemaapoolsest rannast kuni Eesti rannani. Mehed alustavad oma rännakut üle jää Oudova linnast ning võtavad suuna Lohusuu poole, kunst nad mõlemad olid pärit. Lühidalt on mainitud ka Kodaveret: „„Venemaalt“ oli sel ajal kerge väikseid mõisaid rendi peale saada ja muud Venemaad Lohusuu ega Kodavere mehed ei tunne, kui see, mis Peipsi „taga“ on“ (Liiv 1904: 75). See on väga selgelt piiritletud füüsiline tegevusruum.

Erinevate kohanimedega mainimine on ühest küljest täpse asukoha määratlemiseks, kuid teisalt ka piirkonna esiletõstmiseks. Peipsi ja selle ääres asuvad kalurikülad, nii ida- kui läänerannikul, kuuluvad kokku. See lugu on neid kahte poolt ühendavaks lüliks. Tinglikult

võiks käsitleda seda lugu hoiatusloona, kus kahe riigi vahel on marutav ja „vihane“ järv, mis teadlikult hoiab kahte erineva kultuuriga rannikut lahus.

Religioon, elu ja surm

Vinkel kirjutab, et „Kirsimäe Jaak ja Ristiotsa Rein on tolle aja iseloomulikud talupojad: surmahädas annavad nad „vagasid“ töotusi meelt parandada, aga kui maa jalge all, on igapäevane vandesõna „kurat“ jällegi suus“ (Vinkel 1964: 67). See illustreerib väga hästi, milline võis olla kujutatud aja talupoegade suhtumine jumalasse ning religiooni laiema.

Lugu tugineb suures osas elu ja surma kontseptsioonile, näitamaks kui jõuetu ja habras on inimelu ning kuidas mõjutab reaalne surmaoht üht surelikku. Siiski on meestel üle hapra jää minekuga kahetised tunded. Esmalt on kahtlevad, seejärel hakkajad ja julged ning juba rabeledal jää olles pigem hirmunud ja kahetsevad. Sellele viitavad ka mitmed dialoogid meeste vahel, kus nad arutlevad, et kui nad lähevad, siis ilmselt upuvad. Jaak, kes on oma olekult julgem, ütleb kaaslasele, et kui nad upuvadki, siis jumala nimel. Lõpuks tõdeb Jaak, et vahet ei olegi, kas elu või surm, tema tahab koju minna, sest naine ootab teda seal. (Liiv 1904: 76)

Pärast esmaseid kõhklusid ning teele asumist pöörduvad mõlemad mehed korduvalt jumala poole, tehes seda kumbki omamoodi, ja paludes, et neid säästetaks ning kui see peaks juhtuma, siis andsid erinevaid töotusi, kuidas nad paremateks inimesteks hakkavad. Üleloomulike jõudude vastandamine loodusjõududele loob uut moodi kihistuse, tekitades lisaks juba kirjeldatud ruumikäsitlusele uue dimensiooni.

„Ma kingin kirikule kroonlühtri, kui ma peasen,“ hüüab Rein.

„Oh Jumal, Jumal!“

Jaak ei vasta midagi, aga ta lubab oma südames ei iial enam enese naist peksta, kui Jumal teda veel paestab [...], ei iialgi kirikus jutluse ajal tukkuda, [...] - ei midagi, ei millalgi midagi niisugust enam. (Liiv 1904: 77–78)

Kirjutatud on ka issameie palve lugemisest ning korduvast Jumala palumisest. Kõik see viitab inimese maisele olekule. Seni kuni elus ei ole juhtunud midagi raputavalt erakordset, suhtutakse religiooni pigem jahedalt, kuid kui seistakse silmitsi varitseva hädaohuga, pöörduakse jumala poole. Religioossust tuleb kujutatud ruumi sisse täpselt nii palju, kui seda teatud ajahetkel vaja on.

Kokkuvõtteks

Põhiline tegevus jääb ellujäämise kõrval oli eksistentsiaalse kriisi lahendamine inimestes enestes. Jääb selgusetuks, kas meeste tagasipöördumine oma vanade käitumisviiside juurde pärast järvelt pääsemist oli pilge talurahva suunas või õpetlik hetk, millest võiks iga lugeja enda jaoks mingit laadi tõlgenduse või selgituse leida.

Autor on oskuslikult rakendanud mitmeid erinevaid ruumitasandeid, koondades need kokku ühele füüsiliselt eksisteerivale asukohale. Peipsi järv, olles tõstetud peategelase rolli, on enam kui koht, kus tegevustik sünnib. Järvel ja sellega toimival on otsene mõju tegelaste psüühikale, olgugi, et loo lõpus osutub see üsna lühiajaliseks. Liiv võis teadlikult viidata asjaolule, et inimene on looduse ees jõuetu ja ainult ime võib päästa kindlast surmast. See on vaid üks võimalik tõlgendusviis.

Sarnaselt eelnevale loole on ka antud jutus minimaalsete võtetega loodud võimas tegevusliin, kus pinge ja pinevus püsib algusest lõpuni. Liivile omane proosastiil tugineb teadlikult väheste, ent tähenduslike kujundite kasutamisele ning psühholoogilisele sügavusele, kus peamine tähelepanu on suunatud tegelaste sisekaemusele.

Loodud tegevusruum on küll mitmetahuline, kuid mitte terviklik. Kujutatud on ühe sündmust ühel ajahetkel pidevalt muutuv maailmas. Peipsi, olles ka ise vastavalt loodustsüklitele pidevalt muutuv, jääb siiski alati ühe konkreetset paika sümboliseerima.

3.2. Bernard Kangro „Peipsi“

Bernard Kangro „Peipsi“ kujutab taluelu Peipsiveerel ühe suve jooksul erinevate sündmuste ja mälestuste kaudu. Teos on kirja pandud kolmes osas, milles kujutatakse üldist elu ja toimetusi, kuid ühtlasi ka ärevust ja rahutust vene okupatsiooni eel, millele autor vihjab läbi kogu teose.

Peategelane Teppan rändab pärast mõningaid pahandusi linnakoolis tagasi oma kodukohta, Turnassaare tallu, kus hakkab hargnema põhisündmustik. Turnassaarel kohtub ta vene päritolu omapärase mehe Ivvoga, kes käitub kui lihtsameelne sulane, kuid temas on ka tumedam varjupool. Olulisteks tegelasteks ja teejuhtideks Teppanile on tema kasuvanemad Andrus ja Maarja. Lisaks neile annab tarka nõu endine metsavaht Saamu, kes oskab hästi lugeda nii ümbritseva looduse märke kui ühiskonnas toimuvat.

Teppan oli lapsena Venemaalt põgenenud. Tema ema saadeti Siberisse, tema isa tõenäoliselt tapeti ning lapsel õnnestus vaid juhuse läbi samast saatusest pääseda. Andrus ja Maarja võtsid Teppani lahkelt oma koju kasupojaks kuna nende pärispoeg Lembit hukkus

sõjas. Loo käigus selgub, et Teppani vanaema ja vanaisa olid omal ajal Eestist Venemaale põgenenud, seega poisil olid tegelikult eesti juured.

Turnassaare lähedusse saabub uus metsavaht, venemeelne Peeter Kriiel. Pinged tekivad eestimeelse Andruse ning venemeelse Peeteri vahel, kus kumbi eeldab teisest halba ja jälgib pidevalt teise tegemisi. Autor on teoses Kriielit nimetanud nii äraandjaks kui vene tegevusele kaasaitajaks.

Teppanil omakorda tekib teismelisele omane armusuhe metsavahi tütre Martaga. Noored leiavad ühise keele vaatamata Marta füüsilisele eripärale, nimelt on neiu seljal küür. Marta on vaimselt pisut teistsugune, selgub, et tal on selgeltnägemise võimed ja ta jagab neid nägemusi Teppaniga.

Kõik nimetatud tegelased on omavahel sagedases kontaktis ning dialoogis. Teose kolmandas osas selgub, et metsavahi tütar Marta on tapetud, kuid süüdlane jääbki leidmata. Andrus ja Teppan kahtlustavad vene mehi, kes aitasid metsavahile uut maja ehitada. Metsavaht omakorda kahtlustab Turnassaare sulast Ivvot, kodanikunimega Ivan Petrov. Marta tapja aga jääbki tuvastamata, kuid pinged venemeelsete ja eestimeelsete vahel jõuavad haripunkti. Vaatamata kõigele otsustab Teppan siiski tagasi sünnimaale pöörduda. Seega on teoses loodud lisaks asukohapõhisele tegevustikule keerukas suhete süsteem, mille taustal on Peipsi järv ning selle äärealad küll üldiseks fooniks, kuid ka sümboleid ja tähendusi kandvaks keskseks sündmuspaigaks.

Karl Ristikivi 1967. aastal koostatud Bernard Kangro lühimonograafiast selgub, et Kangro teos kujutas aastat 1939, mis oli viimaseks vabaks suveks enne suurt sõda. Kangrol oli isiklik kokkupuude Emajõe alamjooksu piirkonnaga, nimelt viibis ta Kastre-Peravallas Saksa okupatsiooni ajal. (Ristikivi 1967: 58) Romaani põhijooned on kujunenud elulise materjali põhjal, tuginedes autori mälestustele ja vestlustele piirivalvuriga. Oskar Kruus kirjutab, et Kangrole omase stiilivõttena kasutas autor sageli tegelike mälestuste hulka väljamõeldiste lisamist. (Kruus 2003: 61–62)

Kangro psühholoogilises realistlikus romaanis võib täheldada seitset suuremat temaatikat, mis on teoses läbivad. Romaani teemad on omavahel läbi põimitud ja kohati on keeruline ühte teisest eristada. Näiteks viidates Peipsile, juhib autor tähelepanu ka sellele, mis toimub Peipsi taga ehk Venemaal. Analüüs algab teemaplokist, mis teose põhjal oli autori poolt kõige enam kirjeldatud ja kasutatud, nimelt Peipsi järv, loodus ning kõik sellega seonduv. Teemad on järjestatud vastavalt nende esinemissagedusele teoses, alustades kõige mahukamast.

Järv ja loodus

Kõige sagedamini esinevad teoses looduskirjeldused, tähelepanekud loodusest ja loomadest, looduse märgid ning kuidas talurahvas neid tõlgendas. Autor toetub palju piirkonnale ehk Peipsiveerele omaste nähtuste ja olude kirjeldustele. Kesksel kohal ning sümboltähenduse omandanud Peipsi on saanud ühtlasi ka teose pealkirjaks. Autor juhib lugeja tähelepanu just sellele asjaolule. „Seal veidi vasakul, kus silmapiir kõige sumusem, seal oligi Peipsi...“ (Kangro, 1954: 21).

Peipsi järve on kujutatud kui midagi mõõtmatu ehk ruumi millel justkui pole piiri. See on salapärane paik, kus juhtub pidevalt midagi eriskummalist ning sellel on oma salavoolud, mis mõjutavad inimeste elu. Järv ise on elav ja kohati ohtlik, oma isiklike soovide ja tegevustega. Teisalt on järv rahulik, helesinise veega ning taevaga ühte sulava silmapiiriga. Kangro tekitab mulje, et inimese mõju järvele on olematu, kuid järv mõjutab inimest ka kõige igapäevasesmates tegevustes.

Jõed ei olnud siin tavalised jõed, voolasid vahel Peipsisse, aga samas jälle Peipsist välja. Nende tuju ja tahtmist ei osanud inimene ka tuule ja ilma järgi arvata. Ja Peipsi ei olnud järv, see oli salalikum, ähvardavam, julmem ning painavam kui meri. Ta õrnsinise süütu pinna all hoovasid vaiksegi ilmaga salavoolud. (Kangro 1954: 8)

Järve ning seda ümbritsevat loodust kirjeldab autor üksikasjalikult, tuues välja piirkonnale omased looduse eripärad. Kangro keelekasutus on rikkalik, võimaldades sõnadega luua selge kohatunnetuse. Peipsi kui selline on kujutatud läbi seda ümbritseva looduse või ilmastikunähtuste. Järv käib autori pilgu läbi käsikäes seda ümbritseva loodusega ning ühte polnud võimalik teisest lahutada, luues sellega tervikliku Peipsiveere loodusruumi. Samuti on märgata, kuidas tegevustiku keskne veekogu mõjutab seda ümbritsevaid alasid, eriti Emajõe-Suursood.

Autor kirjeldab detailselt, kuidas erinevad aastaajad ning aastaegadele iseloomulikud ilmastikunähtused (näiteks kevad- või sügistuuled) järve ning järveäärseid alasid mõjutavad. Mõnel juhul nimetab autor Peipsit ähvardavaks või ründavaks hetkedel, mil peategelane Teppan on ärevil või valitsevad teda segadusttekitavad tunded. Seega tegelaste meeleolud on suures osas otseselt seotud nende ümber looduses toimuvaga. See seob kujutatud loodusruumi tegelaste mentaalsete ruumidega, lisades romaani mitmekihilisust.

Peipsi tungis vileda idatuulega üles ja paisutas vett kõrgemale. [...] Kalli jõge mööda oli voolus juba siia üles jõudnud, kus Teppan seisis. Madalikud ja koolmed olid triiki ja ajasid üle, jõeperved kadusid vee alla. See oli vana tuntud asi, kunagi ei võinud tuuliste ilmad ega kindel olla, kuhu poole jõgi tegelikult voolas, kas Peipsisse või sealte välja. [...] Seal all tundus olevat põhjatu sügavus ja see ähvardas üha edasi tungida. See oli Peipsi, mis nüüd ründas. (Kangro 1954: 159–160)

Looduskirjeldused ja maastiku kujutlused on teoses läbivad ja põhjalikud. Eriti täpselt püüab autor kirjeldada ning luua visuaali Peipsi järve ümbritsevast loodusest. Mõnes lauses paistab läbi peategelase olevat peidus ka autori enda vaade ja imetus kujutatavast looduspildist. Tekstis kujutatav loodus on mitmekülgne, kuid siiski omistatav järveäärsetele aladele. Välja on toodud värvid ja lõhnad, mida peategelane märkab või tunneb ning nendega seotud tajud ja tunded, tekitades tugevalt visuaalse tajuruumi.

Paremal seisis tihe noor kasumets, mis ulatus peaaegu rattarummu kaugusele tee pervest ja lõhnas tuulevarjus kuuma päikese käes, nagu oleks keegi elavaid kuuseokkaid põletanud. (Kangro 1954: 22)

Kangro viitab teoses sageli ka soole, mis on samuti mõjutatud Peipsist ning kohati on järvega otseses ühenduses. Soo on paik, kus peategelane tunneb ennast vabalt. See on koht, kuhu ta saab minna oma mõtetega ja segamatult lihtsalt olla. Peategelane liigub kas teadlikult või alateadlikult soo poole kui tal on tekkinud rasked tunded, millega ta ei oska esialgu toime tulla. See on autori poolt tegelase heaks tekitatud turvaline ruum, kus ta saab olla üks ja reflekteerida oma elu üle.

Olulisel kohal on linnud ning nende märkamine ja jälgimine peategelase poolt, eriti hetkedel, mil ta viibib soos. Autor kasutab sageli õige tunde edasiandmiseks ning realistliku kujutluse loomiseks onomatopöad. Peategelane on sageli kujutatud just looduses, kuulamas, vaatamas ning märkamas enda ümber toimuvat. Eriti neil hetkedel, mil peategelast ümbritsevate inimestega on toimumas ärevamad hetked. Siinkohal leiab kinnitust fakt, et paiga kujutamine ei ole teoses ainult dekoratiivsel eesmärgil, vaid paik mõjutab otseselt tegelasi ning nende mõttemaailma arenguid.

Soo lagedus parajas vidutaguses päikesepaistes haaras ta meeled aegamisi oma haardesse. Siin oli täiesti tühi, ei olnud ühegi hingelise liikumist näha, kui ei arvestanud linde, kes aeg-ajalt üle lendasid. Aga linde nendeks segajateks arvata ei

tulnud, need kuulusid soo juurde. Haigrute pesakond Ääniksaarel andis vahel mõne siia kanti eksija, koovitajate „kuuu-iit, kuuu-iit, kuu-it, kuuit...“ kõlas kaugemal sool. Siinsamas seljataga niiduvõsas laulis aga ritsiklind, mis jättis petliku mulje, nagu oleks sügis käes. (Kangro 1954: 147)

Kangro toob esile nii mõnegi huvitava tähelepaneku ümbritsevast loodusest ja järvest läbi erinevate looduse märkide tõlgenduse. Enamasti on erinevate märkide täheldajaks peategelane, kuid mõnel juhul ka kõrvaltegelased. Läbi looduse märkide edasiandmise määrab autor oskuslikult tegevuse aja. Tegelasel elavad antud romaanis täielikult looduse rütme järgides, mis on omane ka reaalses elus Peipsimaale elama asunud rahvastele. Läbi looduse ja sellest leitavate märkide ja sümbolite toob autor paralleele ka pärismaailma eluga.

Vili küpseb vahel enneaegugi, nagu ta laupäeval rukkinurme kõrval seistes oli näinud. Tera oli küll peenike ja kõrs lühike, kuid aeg oli vikatit sisse lüüa. Muidu variseks seegi vähene. Lõikusaeg polnud käes, kuid minna tuli ometi. Kas pole vahel samuti inimeste eluga? (Kangro 1954: 235)

Järv ja loodus on olulised tegevuspaiga tausta kujundamisel, kuid samavõrd tähtsad on need tegelaste elude mõjutajana ja kujundajana. Tegemist ei ole siinkohal veekogu ja seda ümbritseva looduse kirjeldamisega, vaid järv on omandanud sümboltähenduse, olles nii piiriks kahe riigi vahel kui ka tegelaste sisemise tundeelu peegeldajaks.

Autor kirjeldab looduses leiduvaid üksikdetalle, kuid samas hoomab pidevalt kogu tervikut, luues sellega selge kontrasti. Seda võtet kasutab autor läbi kogu teose, näiteks hea ja kurja, armastuse ja vihkamise, üksiku ja üldise vastandamisel. Kruus väidab, et Kangro püüdis teadlikult tekitada lugejas tunde, justkui varitseb tegelasi kuskil mingi oht ja ükski kujutatud paik pole turvaline (Kruus 2003: 62).

Kohad ja kohanimed

Teoses on loetletud palju erinevaid kohti, alates linnadest kuni taludeni. Mõnel juhul on teost lugedes keeruline eristada, kas ühe või teise nimetuse esmamainimisel on tegemist asulaga või talukohaga. Mõningast selgitust annab üldjuhul nimetamisele järgnev tekst. Väga sageli jõuavad autori selgitused kohtadest ühel või teisel viisil Peipsi järveni. Autor on kasutanud palju reaalselt eksisteerinud ning tänaseni eksisteerivaid kohanimesid. Järv on nii tegevustiku kui asukoha keskmes ja autor ei väsi seda teoses läbivalt rõhutamast.

Pedaspää külast põhja poole alanesid luited. Ainult mõni üksik rohtunud kumerus lagedal pinnal laskis aimata kunagist tuulte ja lainete tööd. Siin tungis maismaa oma raskema põhjaga Peipsile peale ja jätkus veel vee allagi. Lendav luiteliiv oli kogunenud aegade jooksul teisale ja seal seisis nüüd Pedaspää küla. Pikad madalad hooned olid end kinnitanud sinna rohtu kasvanud kamarale ega lasknud liiva enam liikuma. Ja seal see nüüd puhkas ja ootas, kuni ükskord jälle ajad muutuksid, kuni inimene jälle kaoks ja jääksid valitsema vesi, tuul ja liiv. (Kangro 1954: 254)

Erinevate kohanimede paljusus tekstis on silmatorkav ning teoses läbiv. Mõningad kohad nagu Turnassaare, Viiramurru, Pedaspää, Siugemäe, Ääniksaare, Liispõllu jt on enim mainitud. Osa neist kohanimedest on aja jooksul ka muutunud, näiteks teoses korduvalt nimetatud Ääniksaar on tänapäevase nimetusega Änniksaare. Esineb ka nimetusi, mis on kas fiktsionaalsed või ajaloos kaduma läinud, näiteks Turnassaare talu.

Teoses on kohanimede põhjal esindatud tänase päeva Põlva vald, Räpina vald, Kastre vald ning Peipsiääre vald. Need kõik on osa Peipsimaast, piiritledes selgelt tegevusruumi. Suurem osa romaani aktiivsest tegevusest toimub Emajõe-Suursoo maastikukaitseala piirides. Mõnel korral on autor teoses maininud Peipsi ainsat saart, Piirissaart: “Teppan laskis silmadel puhata kaugel veepiiril. Ta libistas vaate sinna, kus Piirissaare madala kühmu tagant võis näha tundmatut viirgu – Venemaa kallast” (Kangro 1954: 45).

Vähem on nimetatud lisaks kohanimedele erinevaid veekogusid. Pigem mitte nende esiletoomiseks, vaid kujutatavas piirkonnas paremini orienteerumiseks. Näiteks on välja toodud Emajõe suue, Ahijärv, Ahja jõgi, Kureoja, Poltra, Kõdetsolli, Ääniksolli ning Võngjärv. Mõningad loetletutest on jäänud osaks kultuurimälust ning tänapäeval on raske nende täpset asukohta määratleda.

Kohtade ja kohanimede kasutamine näib kandvat eelkõige geograafilise täpsuse loomise eesmärki, eriti linnade nimetamisel või tegelaste liikumisel ühest kohast teise. Samas on ülekaalus nende paikade nimetamine, kus oli võimalik kirjeldada loodust tervikuna või spetsiifilisemaid Peipsimaale omaseid loodusnähtusi, rõhutades aina uuesti, et tegemist on just selle spetsiifilise kujutatud ruumiga.

Sõda, võim ning Venemaa mõju

Autor annab teoses läbivalt mõista, et Peipsi taga on ähvardav ja suursugune Venemaa. Viited Peipsi tagusele ehk Venemaale on autori poolt pigem ettevaatlikud ja läbi mõistukõne,

kuid siiski mitte harvad: „Vanasti seal teisel pool järve olid kõik aina mõelnud ja igatsenud siia üle. Paljud olid õnne katsunud, ainult vähesed olid siia jõudnud“ (Kangro 1954: 19).

Tegelased kujutavad piiritagust maad kui midagi hirmutavat või ähvardavat, midagi, mida tuleks karta või sellele vastu võidelda. Peipsi järv toimib kujutletava ja füüsilise piirina kahe riigi vahel. Loo peategelane oli sündinud Venemaal, kuid juba lapsena Eestisse põgenenud. Miski tõmbab teda läbi kogu teose tagasi Venemaale ning loo lõpus ta suundubki sinna tagasi, kuid mitte igatsusest, vaid päästma omasid, kes sinna veel alles võisid jääda.

Ma ei ole seal hiljem enam käinud. Ma mõtlen, pärast seda, kui ära tulin, põgenesin. Tagasi minna ju ei saa, kui tahaksidki. Kui lähed, on minek Siberisse või lihtsalt likvideeritakse. Ei, Venemaale ei saa keegi enam tagasi. (Kangro 1954: 72)

Kangro viitab läbi kogu loo rahutusele ja ärevusele seoses Venemaaga. Tema meelsus venelaste suhtes on teoses üsna jõuliselt märgatav. Kangro tekitab romaanis kaks vastandlikku leeri, ühelt poolt Teppani kasuisa, eestimeelne Andrus ning teiselt poolt uus metsavaht, venemeelne Peeter Kriiel. Üldiselt seostab ta Venemaad sõjaga, nii juba olnuga kui aimatavalt algavaga. Venelasi kujutavad tegelased on autori kirjelduste põhjal pigem jõhkrad ja pealetükkivad. Need on inimesed, kes ei hooli teistest. Nad pigem põletavad, lammutavad ja rüüstavad, kuid mitte oma lõbuks vaid justkui riigi heaks.

Oleme juba kaua aega rahulikku elu elanud, keegi nagu ei usu enam, et jälle võivad rahutud ajad tulla. Keegi ei usu, et see, mis on, muutuda võiks. Meie siin teame aga küll, et vaenlane sugugi ei maga. Mis siin piiril sünnib juba paar aastat, see peaks üles äratama iga magaja. Aga ei. Arvatakse, et vaenlane on nüüd teine kui ta vanasti oli, et nüüd on kuradite asemel inglid Peipsi taga. Mina aga arvan, et asi on kõik aeg hullemaks läinud. [Andrese mõtisklus Peipsi taga toimuvast] (Kangro 1954: 136)

Kruus nimetab „Peipsit“ hoiatusromaaniks (Kruus 2003: 63). Romaan ilmus aastal 1954, mil Eesti oli nõukogude okupatsiooni all. Kuigi poliitikat romaani tegelased otseselt ei aruta ega puuduta, siis vihjeid nende hoiakule poliitilise korra vastu leiab läbi kogu teose. Loodud ruumitasand käsitleb eelkõige tavakodaniku ja riigivõimu suhet ning kuidas see mõjutab talurahva igapäevaelu.

Inimesed ja inimsuhted

Antud teoses kirjeldab autor inimesi üldjuhul pigem vähe. Esile on toodud mingisugused põhilised tegelaste karakteristikud, mis määravad ühel või teisel moel kujutatava inimese olemuse. Inimgruppi ehk Peipsiveere elanikke kui selliseid autor pigem ei kirjelda, kui välja arvata üks lühike lõik üsna teose alguses.

Ja inimesed ei olnud siin nagu pärisinimesed, needki vähesed, kes siin teede varrel, seljandikel või järveäärsel lüüribal elasid. Nad olid vaiksed ning sõnaahtrad, aga neis oli ootamatuid laukaid nagu ümbritsevais rabasoodes, pinna-alust murdlainetust nagu Pedaspää maanukkidel. (Kangro 1954: 8)

Iga teose mõistes olulisema tegelase puhul püüab autor rohkem lahti kirjutada, missugune ta välja nägi või mida võis mingil ajahetkel või mingis olukorras mõelda. Samuti on autori jaoks oluline näha ja lugejale näidata erinevaid inimesi läbi peategelase pilgu. Üksikinimeste puhul kirjeldab autor nii nende olemust või peategelase esmamuljet sellest inimesest kui ka välimust ja riidetust üldisemalt. Mõne tegelase puhul peatub autor ka detailidel nagu kortsud tegelase näol või mingil moel erilised näojooned.

Vastuolulisi või loo mõistes negatiivseid tegelasi kirjeldab autor vastavalt. Neil puuduvad tugevate ja kangelaslike tegelaste omadused. Pigem omistatakse neile mingi ebameeldiv või lugejat tegelase suhtes negatiivselt häälestav omadus. Teose mõistes head tegelased saavad aga jõulised ning tugevad tunnused. See tekitab teatava duaalsuse või vastandumise, kus läbivalt on omavahelises interaktsioonis hea-halb, eestlane-venelane, meeldiv-ebameeldiv jne.

Teppan nägi kõige esmalt Andrese tuttavat nägu valgete võimsate vurrudega, tihedate kulmupuhmastega, tundis ta käe tugevat survet. Metsavaht istus laua otsa juures pakul. Ta nägu õhetas veel rohkem kui ennist vastu tülles, huuled olid kitsad ja nägu sile, silmad sihtisid teravalt nagu läbi puurides. Teppan pidi tallegi kätt andma. Metsavahi käsi oli pikk ning kitsas, pigistus lõtv ning peaaegu jõuetu, seistes vastuolus ta näo agara ilmega ja häälega. (Kangro 1954: 48–49)

Füüsilistest eripäradest enam huvitab autorit tegelaste sisemine mõtte- ja tundemaailm. Kangro on antud lugu jutustanud läbi peategelase Teppani, kelle sügavatest mõtisklustest saab lugeja üsna detailse pildi. See on mentaalne ruum, milles tegelased on tihedalt seotud Peipsi-äärse looduse ning selle elementidega. Näiteks suudab peategelane

Teppan rahulikult süveneda ja mõelda vaid teistest tegelastest eemal, kusagil looduskeskkonnas, enamasti soos või järve ääres olles, kus ta mõtiskleb elu kaduvuse ja üksinduse üle.

Teoses kujutatud inimesi mõjutab lisaks loodusele ka ähvardav Venemaa ning ajalugu ja tuleviku kartus. Lugu kulgeb pigem melanhoolselt ning mõtlikult. Tegelased räägivad vaid siis, kui selleks on vajadust, tühja dialoogi peaaegu ei esine. Tegelased on vaiksed ning endasse tõmbunud, mis paistab taotluslik, lähtudes paiga ajaloost, kujutatud hetkeolukorrast ning piirkonna identiteedist. Enam on rõhku pandud olude ning situatsioonide, sh inimeste vaheliste vastastikuste positiivsete ja negatiivsete hoiakute kirjeldamisele.

Hooned, eluruumid ja esemed

Eluruumide ning muude talu juurde kuuluvate ruumide kirjeldamise eesmärk on lisaks põhitegevusele sobiva fooni loomisele ka koduse ja turvalise tunde tekitamine. Mõnes lõigus on kasutatud ruumide asukoha kirjeldust lugejale orienteerumise lihtsustamiseks. Eluruumid ja abiruumid on kirjeldatud tuttavate ja hubastena. Esmesed ruumides tekitavad peategelases koduse tunde. Samas on mõningaid ruume, näiteks kööki kujutatud pigem liialt vanana, mis omakorda võib viidata aja kaduvusele ning sellele, et mistahes kujutatav piirkond või ruum on pidevas muutumises.

Siinjuures on oluline ära märkida, et kirjeldatud objektid ning ruumid võiksid kuuluda mistahes Eesti piirkonda, neid ei saa kirjelduste põhjal omistada üksnes Peipsi-äärsetele aladele. Seetõttu on oluline mõista ja mõtestada erinevate kirjelduste konteksti. Teos kujutab sobivaltpigem tegevuse toimumise aega kui asukohta. Seetõttu ongi oluline analüüsida teost tervikuna, mis võimaldab kirjelduste kaudu avada loo sisu ning seostada see erinevate ruumide kaudu ühtseks tervikuks.

Vana tuttav köök, mustaks suitsunud lae ja seintega, kunagi kollase, nüüd ammu värvituks kulunud põrandaga. Pikk pliit padadega, pink tagaseinas veeämbritega ja kummuli lüpsikutega, sööginõude riiul ja lusikavarn toaukse kõrval, haokast välisnurgas, akna all helevalgeks küüritud söögilaud. (Kangro 1954: 36)

Kui üldjuhul kirjeldab autor ruume ja mingeid konkreetsemaid objekte ruumides, siis kohati laskub ta peensusteni detailidesse. Ühest küljest on tegemist lugeja fookuse seadmisega ning nende esemete kirjeldamine oluline tegevusaja määratlemisel. Esemed ning

ruumid säilitavad mingeid mälestusi, omandades seeläbi sümboolse tähenduse. Teppan, kes käis kodukohast kaugemal Tartus õppimas, naases koju uute tunnete ning hoiakuga. Ruumid tema ümber olid küll tuttavad, kuid midagi neis oli muutunud, mis võis tuleneda tegelase enda sisemaailma muutumisest.

Religioon, elu ja surm

Religioon on üks teemasid, mida autor puudutab vaid põgusalt ning läbi vastavate sümbolite. Kohalikku religiooni ei kirjelda autor läbi kiriku ja selle juurde kuuluva, vaid pigem tunnetusliku protsessina. Ühtegi usku eraldi välja ei ole toodud, kuid nimetatud on mõningaid usuga seotud esemeid (pühapildid, Piibel). Autori põhirõhk on enamasti tegelaste omavahelisel dialoogil ja arutlusel religiooni kui sellise üle või erinevate religioosete sümbolite väljatoomisel. Aimatav religioosne ruum on seega loodud läbi erinevate esemete ja sümbolite.

Autor on teosesse sisse toonud ka müstikat läbi Matra selgeltnägemise võimete. Kuigi erinevad selgeltnägemise episoodid kordusid mitmel korral ja viitasid venelaste peatsele sissetungile, siis seda liini autor enam edasi ei arendanud. Selline alternatiivse lähenemise sissetoomine on intrigeeriv ja huvitav valik, viidates eelkõige usu mitmekesisusele.

Religiooniga käsikäes käib ka elu ja surma küsimus. Üldjoontes on autor seda küsimust seostanud sõjaga ning rahutustega riigipiiril. Vaid mõnes üksikus lõigus võib lugeda tegelaste mõtisklusi elu ja surma teemal. Huvitav on ära märkida, et kuigi tegelased räägivad surmast ja suremisest, siis seda võetakse elu osana, paratamatusena. Seda on võimalik seostada ka looduse rütmidega, kus talv on justkui lõpp. Surmast suurem näib olevat inimhinge teekond. Inimese hing säilib esemetes, piltides, mälestustes. Nii säilitavad Teppani kasuvanemad mälestust nende sõjas hukkunud pärispojast Lembitust.

Peipsi-äärsete alade elu on kujutatud rahuliku kulgemisena, mis sõltub otseselt looduse rütmidest. Teose tegevustik algab kevadel, mil loodus alles tärkab ja on lootust uuele algusele. Põhitegevustik ning erinevate sündmuste areng toimub suvisel ajal, mil ka looduses on kõige aktiivsem aeg. Ning sügisel, kui loodus hakkab oma jõudu kaotama, hakkab kaduma ka Teppani lootus leida rahu, suundudes lõpus vabatahtlikult ähvardava Venemaa poole. Kõik see toimub läbi igapäevase tegevustiku, kuid kindlalt looduse rütmidega kooskõlas, kus tegelaste elamine ja suremine on osake suuremast tsüklist.

Kalapüük

Kogu kalastamist puudutav teema on mahutatud ühe peatüki piiresse. Arvestades piirkonda, mida romaanis kirjeldatakse ja kus tegevustik areneb, on märkimisväärselt vähe kirjutatud kalastamisest või kalastamisega seotust. Ükski tegelastest kalastamisega ei tegele ning paaris lõigus on põgusalt kirjeldatud kalu või kalastamiseks tarvilikke esemeid (Kangro 1954: 157–161).

Siis sattus Teppani pilk ühele esemele, mis oli kaldasoppi peatuma jäänud. Ta läks veidi maad ülespoole, et lähemalt näha. See polnud siiski miski muud, kui kalameeste võrgumärk, mis tuulega lahti kistud ning nüüd siia üles jõkke aetud. Ometi puudutas see Teppanit kuidagi sügavamalt. See oli väike, kunagi valge olnud lipuke, nüüd aga puruks rebenenud ning määrdinud. (Kangro 1954: 160)

Ilmselt on tegemist autori poolt taotlusliku valikuga jätta kalastamine antud teosest välja. Autor võis viidata asjaolule, et Peipsi ei olnud eelkõige majanduslikult oluline, vaid sellel oli järve äärealadel elavale rahvale pigem hingeline tähendus. Teoses on räägitud ajaloost, mis Peipsit kui piirijärve pidevalt saadab, kuid ka tegelaste hirmust tuleviku ees. Järv on läbi autori kujundliku ja sümbolilise keelekasutuse üsna otseses mõttes elu ja surma piiriks. Kangro stiil antud teose kirjutamisel on üsna lüüriline, mis sobitub hästi kokku edasiantava meeleolu ja meelestatusega.

Kalastamine on füüsiline tegevus, mis toob toidu lauale. Arvestades kogu teose üldist fooni võib märgata, et autor keskendub pigem tegelaste sisemaailmale kui välistele igapäevastele toimingutele, kuigi ka need on teoses olemas. Eelneva põhjal võib üsna kindlalt järeldada, et Kangro püüdi ei olnud mitte niivõrd kujutada Peipsi realistlikku elu kui luua teatud kujutlus järve ääres elavatest inimestest ning nende mõttemaailmast.

Kokkuvõtteks

Bernard Kangro teos „Peipsi“ on mitmekülgne Peipsiveere elu ja olustikku kujutav romaan. Autor asetab keskseks objektiks Peipsi järve, mis on liikumatu ja kindel, kuigi sageli tujukas ja marutav. Ta põimib nii tegelaste elud kui loodus- ja asukohakirjeldused just järve ümber. Inimesed ja nende tunded ja mõtted on järvega ja seda ümbritseva loodusega otseselt seotud, sest inimene ja loodus käivad samas rütmis. Loodud tegevusruum on mitmetasandiline, kus ühelt poolt domineerib loodusruum ning teisalt tegelaste vaimne ruum. Tasakaal nende kahe

vahel saabub teoses peaaegu alati Peipsi järve ääres, mida on kujutatud nii keskse sümbolina kui ka piirina kahe väga erineva poole vahel.

Peipsi järv on sümboliks, mis ühendab minevikku, olevikku ja tulevikku, samal ajal on tajutav maastiku ja inimese vastastikune mõju. Lugeja näeb läbi tegelaste (loodus)kirjelduste, tegevuste ning sisekaemuste, mis on Peipsiveer ja mis on selle piirkonna identiteedi kujundajateks. Kangro kujutab Peipsiveere maastikku ja Peipsi järve kui hingelist paika, mis on inimestele olnud ja on ka edaspidi koduks, vaatamata sellele, et järve taga on ähvardav Venemaa. Kangro romaani tegelased on nii füüsiliselt kui vaimselt seotud Peipsiveere piirkonnaga, olles seeläbi osake identiteedi kujundajatest.

3.3. Vahur Afanasjevi „Serafima ja Bogdan“

Romaani „Serafima ja Bogdan“ tegevustik hakkab hargnema Peipsiveere vanausuliste kogukonnas, peamiselt Varnja, Kasepää ja Kolkja külades. Tegelased elavad läbi erinevaid ajaperioode alates II maailmasõja lõpust kuni Nõukogude Liidu kokkuvarisemiseni, ajavahemikul 1944–1990. aastate keskpaik. Läbi tegelaste on lugejateni toodud erinevad kohaliku elu probleemid ning identiteedikriisid.

Kujutatud ajaperioodidel käsitletakse mitmeid ühiskonna valupunkte, sealhulgas Nõukogude võimu traumat. Önnela Kliimant leidis, et „teose aegruumilise ja ühiskondliku plaani lahkamisel on olulised seosed Peipsiääre vanausuliste pärimuse, aga ka nõukogude ajaga. Teose ja maailma suhtevõrgustikku kuulub lisaks ühiskondlikule elule ka looduse kujutamine“ (Kliimant 2022: 6).

Romaani kesksed tegelased on kaksikud Serafima ja Bogdan. Lugeja kogeb kaksikute pere ja neid ümbritseva küla kogukonna saatust läbi mitme kümnendi. Noor ja kaunis Serafima peab vastu oma tahtmist abielluma piirkonna voliniku vanemleitnandi Raimond Uuskülaga. Naine vihkab oma abikaasat, sest just mees on korraldanud nii tema isa kui vendade mõrva ning see kahtlus saadab naist kogu tema abielu vältel. Vihkamine ja kättemaksuhimu kujuneb romaani keskseks konfliktiks. Ainsana tema vendadest jääb juhuse ja õnne läbi ellu peaaegu pime, kuid äärmiselt intelligente Bogdan. Mees peidab end soos hütis elades ning järgib budistlikke usutraditsioone. Serafima ei teadnud, et tema vend jäi ellu ning nad kohtusid juhuslikult aastaid hiljem. Kaksikud jõudsid vestluste käigus kiirelt üksmeelele, et Serafima abikaasa Raimondile on vaja kätte maksta kõige tehtu eest. Kogu sündmustik hargneb Peipsiveere aladel Varnjast Mustveeni.

Autor on romaanis kujutanud fiktsionaalset tegevustikku, mis tugineb reaalsele paikadele, kombestikule, sümbolitele ning motiividele. Üks olulisemaid on Peipsiveere vanausuliste kogukond. Romaanis satuvad vanausulised, sügava usu ja traditsiooniliste veendumustega kalurikülade elanikud Nõukogude võimu mõju alla. See lõhestab nende moraalseid ja vaimseid alustalasisid, hävitades järk-järgult pikaajaliselt püsinud kultuuri.

Inimeste omavahelised suhted, sealhulgas vanausuliste ning nikoniaanlaste ehk õigeusklike omavaheline suhtlemine on pidevalt fookuses. Läbi inimsuhete jõuab autor laiemale tähendusloomele, viidates sellele, kuidas iga inimene peab ise võtma vastutuse oma elu eest, mitte süüdistama jumalat, kolhoosi, kaaskodanikke või saatust (Afanasjev 2017).

„Serafima ja Bogdan“ on rikkalikult etnograafiline teos, kus on läbipõimitud Peipsiveere kalurikülade igapäevaelu, usulised tavad, Peipsi järv, kalastamine ja muud kolhoosides tehtavad tööd ning laiemalt Nõukogude aja mõju kirjeldused. Romaani kandvaks motiiviks on põlvkondade trauma ning kättemaks, mis toetub nii religioonile kui lihtsureliku igapäevaelule.

Romaan koosneb neljast suuremast osast: Pulmade raamat (aastad 1944–1946), Ellujäämise raamat (aastad 1946–1956), Kasvamise raamat (aastad 1964–1979) ning Maaailma lõpp (aastad 1982–1990. aastate keskpaik). Need osad jagunevad omakorda kahekümnekaheksaks alapeatükiks, millest igaüks algab aastaarvuga ning epigraafiga piiblist. Aastaarvude märkimine annab lugejale võimaluse tuua paralleele reaalses elus toimunuga ning kronoloogiliselt jälgida sündmuste arengut.

Vahur Afanasjev, kodanikunimega Vahur Laanoja, on stiililiselt jäänud karmi realismi ning mütoloogilise poeetika piirimaile, kus ühest küljest kirjeldab võigast vägivalda, mis vaheldub lüürilise poeetikaga. Lugejat saadab läbi teose kõiketeadev jutustaja. Afanasjevi loodud ruum omab nii sotsiaalset, kultuurilist kui religioosset mõõdet. Ruum on ühest küljest tegevuspaigaks, kuid ka tähenduste kandjaks ja kujundlikuks peegelduseks reaalsusest, kus tegelased kogevad sisemisi läbielamisi, kogukondlikke pingeid ning ajaloolisi muutusi.

Afanasjev on öelnud intervjuus Pille-Riin Larmile, et „raamat on ainult etnograafilise ja geograafilise täpsuse efektiga“, viidates eelkõige sellele, et täielikku tõe ja tegelikkuse peegeldust ei saa teosest otsida. Autor ise nimetab raamatut „etnograafiliselt maitsestatud fiktsiooniks“. Samas toob välja, et paljud kirjeldatud isikud, juhtumid ja seigad tuginevad päriselus olnule. (Larm 2017) Afanasjevi enda kokkupuuted Peipsiveerega taanduvad põhiliselt piirkonnas suvitamisele. Paar aastat enne siinses töös käsitletavat romaani ilmus Afanasjevi luulekogu „Tünsamäe tigu“, mis selgitab ja näitlikustab hästi autori isiklikku

lähedast kokkupuudet antud piirkonnaga (Afanasjev 2015). Intervjuus Larmile on Afanasjev öelnud, et „Tünsamäe tigu“ oli romaani kõrvalsaaduseks ehk kirjutatud romaani loomisega samaaegselt (Larm 2017).

Teoses on võimalik leida hulgaliselt paralleele kujutatud ajalooliste sündmuste ja paikade ning tõelise elu vahel. Need teemad on järgnevalt järjestatud vastavalt nende esinemissagedusele teoses, alustades kõige mahukamast.

Peipsiveere eripärad

Afanasjev keskendub rõhutatult ainult Peipsimaa aladele, kasutades teoses korduvalt just piirkonna ühisnimetust Peipsiveer. Seda ala kujutab ta paljudest erinevatest vaatepunktidest lähtuvalt, näiteks piirkonnas elavate inimeste, ajaloosündmuste, looduse, keskkonna ning ühiskonna kaudu. Peipsiveer pakub selleks soodsaid võimalusi, olles ajalooliselt, etniliselt ja kultuuriliselt mitmekülgne. See piirkond ning rahva ajalugu on mõjutatud võõrvõimude poolt, millele autor teoses pidevalt viitab. Seeläbi on ajaloo mõju märgatav kogukonna kujutamisel.

Kliimant on nimetanud Peipsimaad kahest omavahel tihedalt kokku põimunud poolusest koosnevaks tervikuks. Üks poolus on looduse poolt kätte antud keskkond, sealhulgas Peipsi järv ning teine on inimese ja looduse kooskõlas loodud kultuuriruum. Ta lisab, et „Peipsimaa ei ole pelgalt taust – ta mängib kaasa ja omab kahtlemata agentsust, kujundab karaktereid ja voolib sündmuste kulgu“. (Kliimant 2022: 27)

Peipsiveere piirkond on tuntud oma mitme rahvuse ja kultuuri ning sellest lähtuvalt ka erinevate kommete poolest. Eestlased ja venelased on piirkonnas elanud pikka aega külge külje kõrval. Romanis rõhutab Afanasjev samuti kahe rahvuse kooseksisteerimist ning juba alates esimestest peatükkidest, mis kujutavad aastaid 1944–1946, on paari pandud venelane Serafima ning eestlane Raimond. Teoses kujutatud külades elavad kahe rahvuse esindajad valdavalt rahumeelselt ning lepivad teineteise väärtuste ja hoiakutega, kuid Serafima ja Raimond ei leia üksmeelt ega rahu algusest lõpuni. Kultuurilised ja rahvusest tulenevad erinevused kajastuvad selgelt suhtluses, hoiakutes, uskumustes ning tavades.

Lauldakse eesti hümmni. Ja kuigi Olimp vaatab teda imelikult, ajab Hariton ennast püsti. Tema sügav hääl ei taba küll iga nooti, kuid Peipsiveere aktsendiga eesti keeles häädab ta selgelt välja iga sõna, mis koolis pähe õpitud. (Afanasjev 2017: 167)

Autor tõstab teoses selgelt esile piirkonna eripärad. Nii näiteks kirjutab ta erinevaid ajahetki kujutades Piirissaare või Peipsi kuldsest sibulast, staroveride ehk vanausuliste kommetest, kalastamisest ja kõigest sellega seonduvast ning ka inimeste igapäevaelu juurde kuuluvatest tegemistest nagu tee joomine samovari kasutades, pruuni tükksuhkruga maiustamine ning vene saunas käimine. Autor on loonud tegelikule elule tuginedes unikaalse kirjandusliku ruumi, milles on esindatud piirkonna eripärad, sümbolid ning kultuur.

Sõda, võim ning Venemaa mõju

Teose tegevustikku toetab selgelt tegelikus elus toimunud ajalooliste sündmuste foon. Sündmustik algab aastal 1944, mil Peipsiveere alad on Punaarmee valduses ning tegelaste elu saadab ebakindlus ja hirm oleviku ning tuleviku ees. Teine maailmasõda on lõppfaasis, kuid poliitilised olud ning võimu vahetumised mõjutavad kõiki kujutatud tegelasi.

Sõda kujutatakse teoses üldises plaanis, pigem taustateadmisenäna kui otsese tegevustiku mõjutajana. Siiski on ka sellel tähenduslik roll füüsilise ruumi kujundamisel. Sõja tagajärjed keskkonnale ja ühiskonnale on laastavad. Selle järelmõjud on tinginud perede killustumise, kodude mahajätmise ning inimeste ümberasustamise, luues seeläbi Peipsiveerel uue, endisest tuttavast ruumist oluliselt erineva ning võõra ja tühja ruumi. Tegelasi saadab teoses kollektiivne sõjast tingitud trauma.

Suuremat rolli mängivad võim, võimuliidrite vahetumine ning erinevate poliitiliste otsuste tagajärjed, mis mõjutavad inimeste igapäevaelu, näiteks massiküüditamine, erinevates tegudes süüdimõistmine ja karistamine, varandusest ilmajäämine jm. Kuulsatest vene võimujuhtidest on nimetatud Lenin, Stalin, Hruštšov, Brežnev, Andropov, Tšernenko ning Gorbatšov.

Kogu Nõukogude Liit, kuhu Eesti nüüd kuulub, väriseb külmast ja terrorist. Lääne-Eesti saartest Beringi väinani istuvad perekonnad petrooleumlambi valgel külmavangis, kütavad ahje, pliite ja buržuikasid ning pelgavad öist koputust uksele, kust koos külmapahvakuga võivad siseneda püssimehed, olgu siis riigiesindajad või bandiidid. (Afanasjev 2017: 140)

Nõukogude okupatsioon, sõja lõppemine ja selle järgne aeg tekitavad ebakindla ruumi, kus toimub kogu elu ümbermõtestamine, täpsemalt hakkab laiemalt levima Nõukogude ideoloogia propaganda. Võim hakkab järjest enam avalduma erinevates sotsiaalsetes ning füüsilistes struktuurides ning teeb inimesed ettevaatlikuks nii avalikus kui

kodusel ruumis. Varasemalt pühaks peetud religioosne ja kogukondlik ruum hakkab järjest enam asenduma riigi poolt kontrollitud ruumiga. Inimesi valitsetakse läbi kontrolli ja hirmu, eriti läbi kohalike parteikomiteede ja KGB tegevuse.

Otseseid viiteid Venemaale kui geograafilisele alale on teose mahtu arvestades pigem vähe. Autor kirjutab repressioonidest, kolhoosnikutest, Siberist ja küüditamisest ning Nõukogude Liidust. Venemaad tervikuna käsitleb autor kui abstraktset ja ähvardavat jõudu, mis Peipsiveere inimesi iga päev hirmutab. See omakorda loob rahvas vääramatutungi võimule vastu hakata või otsida võimalusi sellest mööda hiilida.

Veel sõja ajal oli loomi rohkem, kuid need on maha löödud või määramata ajaks ära antud, et vältida kulaku, rikkurist külakurnaja nimetust ja sellega kaasnevaid kohti. Teiselt poolt Peipsit-merekest on küllalt kuuldud, milliseid repressioone võib liigse ettevõtlikkuse eest kaela saada. (Afanasjev 2017: 40)

Teose edenedes hakkab järjest enam esile tulema Lääne mõjusid, eriti noorte tegelaste seas. Läänest tuleb noorte hinnangul nii kvaliteetseid ja moekaid rõivaid kui ka kõige õigemaid hoiakuid ja ideid, millest elus juhinduda. Kuigi lääne mõjusid kehtiva võimu esindajad pelgavad, siis on nad nende mõjude suhtes siiski üsna võimetus. Näiteks ilmuvad majapidamistesse moodsad raadiod ning televiisorid, jõukamad tegelased soetavad mustalt turult läänest pärit riideid.

„Lääs on hakanud edastama saateid, mis sisaldavad imperialistlikke provokatsioone. Ei ole hea, kui need häirivad töötavaid inimesi.“ [Raimondi manitsus] (Afanasjev 2017: 40)

Teose lõpupoole hakkab rahvas üha enam pilkama lagunevat poliitilist korda. Tegelastel tekib üha enam julgust ja indu oma arvamust välja öelda ning kes seda teha ei julge, tõmbub ühiskonnaelust eemale. Noored aktivistid lähtuvad esmalt küll nõukogude propagandast, kuid ka nende maailmas toimub nihe kui võimuliit laguneb. Noored inimesed, kes varasemalt läbi pioneeriks olemise oma meelsust näitasid, hakkavad uuesti oma indentiteeti otsima ning avastama. Julgemad tegelased hakkavad lagunenuid süsteemi pilkama.

Lõuapoolikud räägivad, et Lenini ajal oli nagu tunnelis – ümberringi pimedus, ees valgus. Stalini ajal oli nagu autobussis – üks juhib, pooled istuvad, ülejäänud värisevad. Hruštšovi ja Bulganini ajal oli nagu lennukis – kaks juhivad, kõiki ajab

oksendama. Hruštšovi ajal oli nagu tsirkuses – üks räägib ülejäänud naeravad. Brežnevi ajal, öeldakse, on nagu kinos – kõik ootavad seansi lõppu. (Afanasjev 2017: 461)

Afanasjev näitab, kuidas sõda, võim ja Venemaa mõju on osa Peipsiveere minevikust ning teoses kujutatavast olevikust. Sõjajärgsed mälestused ning võim ja selle kuritarvitamine seostuvad tegelastel konkreetsete paikadega. Tegelasel elavad paratamatuses, et kõrgemate võimuesindajate vastu ei ole võimalik astuda muud moodi kui neist vabanedes. Sarnast lõplikku kättemaksu Raimondi vastu plaanivad ka Serafima ja Bogdan, ning nende intsesti tagajärjel sündinud poeg Andrus-Mstislav. Võim ja vägivald on teoses kandvateks motiivideks. Paik muutub siinkohal sügavaks ja valulikuks tähenduse kandjaks.

Religioon, elu ja surm

Religiooni teemat käsitleb autor pikalt ja põhjalikult, veelgi enam, usuline kuuluvus või mittekuuluvus on kandvaks ideeks ja mõnel juhul käimatõmbavaks jõuks. Iga peatükk algab epigraafiga piiblist, mis otseselt või kaudselt viitab peatükis toimuvale. Need tsitaadid piiblist loovad teatud fooni hargnevale sündmustikule.

Afanasjev tõstab esile vanausuliste religioossed talitused, püüdes seda müstilist maailma lugejale võimalikult palju avada. Paralleeliks toob ta suhteliselt teose alguses ka õigeusu, mis lõpupoole võtab esimese rolli üle ja muutub peamiseks religioosseks veendumuseks. Mõlema puhul on ära seletatud, mille poolest need teineteisest erinevad, kuid kumb neist on väärtuslikum jääb ka tegelaste poolt välja ütlemata. Läbivalt võrreldakse kahte usulahku ning mõnel juhul püütakse oma veendumusi teisele peale suruda. Autor on teose religioosset ruumi hoidnud üldjuhul kitsalt õigeusust lähtuvana, kuid loob kontrastiks peategelase Bogdani, kes algusest peale huvitub idamaade religioonist ning hakkab ka edaspidises elus lähtuma budismist.

Teoses on segunenud ilmalik eluviis ja jumalakartlikkus, mille kaalukaunid sündmustiku vältel muutuvad. See loob kokku tervikliku ruumi, kus ilmalikud eluviisid vahelduvad usuliste veendumuste järgi talitamisega, seda nii ühes inimeses kui kogukonnas tervikuna. Kliimant kirjutab, et „romaani käigus vanausuliste usutruudus lahtub, kombed ja rituaalid hääbuvad. Selles on süüdi nõukogude võim“ (Kliimant 2022: 26). Usu olemasolu Peipsiveere tegevusruumis viitab kogukonna vaimsele keskmele. Usu võõrandumisel inimesest, muutub ka kogukond võõraks ja ebakindlaks, sest kuuluvustunne nihkub.

Usulistest talitustest on täpsemalt lahti kirjutatud sünnitamise kombed, ristimine, pulmakombed, kirikus käimine nii tavakodaniku kui pühamehelise vaatepunktist. Lisaks traditsioonilistele kommetele kipuvad tegelased pöörduma usu juurde, kui nende elus on toimumas midagi väga ebameeldivat. Nad püüavad jumalat paludes leida abi või lihtalt lohutust, ka siis kui tegelikult kirikus kui pühas ruumis kohal ei käida.

Pühadeks sümboliteks on vanausuliste palvela ehk molebnaja, õigeusuliste kirik, ikonostaasid tegelaste kodudes ning usuline hoiak ja veendumus iga tegelase hinges. Just viimasele on autor pannud suuremat rõhku, näidates sellega, et kuigi palvemajades koos käimine ja palvetamine loob ühtse identiteedi, siis õige usk peitub iga inimese sees. Ümberringi ähvardav ja muutuv maailm võib tunduda hirmus, seetõttu on enesesse vaatamine ja südamest palvetamine miski, mis loob turvatunde. Eraelu ja religiooni piirid hakkavad hägustuma, tekib hoitud ja kaitstud ruum, milles säilib usuline identiteet.

Pimen kuulub nende hulka, kes harva, aga siiski palvemajas käivad. Ta laulab kaasa, kummardab maani ja lahkub selg ees, et mitte näidata kannatavale Jessusele tagapoolt. Olimpi nastavniku rollis võtab ta loomulikuna, kuid teda isa Olimpiks, nõnda nagu too tahaks, ei kutsu. (Afanasjev 2017: 406)

Läbi palvetamise ning kiriku jutluste püütakse tegelasi kontrolli all hoida. Afanasjev on tekitanud kogukonna, kus iga indiviid peab alluma kontrollile, ühest küljest on survestajaks kirik, teisest küljest riigivõim. Mida segasemaks muutuvad asjaolud riigis, seda enam pöördub rahvas religiooni poole. Abi ja nõu otsitakse neilt üksikutelt, kes on kogu elu usuga sümbioosis elanud ning julgevad oma veendumusi valuhäälselt kogukonna ees välja öelda. Kliimant leiab, et üks ehedamaid tegelaskujusid, kes jumala ja inimese vahekorda ja konflikti hästi sümboliseerib on Olimp. Ta lisab, et selles „tegelaskujus saavutab ülim pühendumine jumalale ja inimmaailmas pettumine hulluse mõõtmed ning see illustreerib elavalt vastutuse kadumist iseenda elu eest [...]“. (Kliimant 2022: 22–23)

„Mu elu isand ja valitseja! Laiskusest ja meeleheitest hoia meid, auahnusest ja tühjast lobast säästa meid, issand! Meile, sinu sulastele, anna meelepuhust. Alandlikkust anna meile ja kannatlikkuse ja armastuse vaimu. Jessus, jumala poeg, ole meie kuningas. Lase meil näha meie üleastumisi, patud lase läbi näha! Ära lase meil hukka mõista vendi, ära lase meil hukka mõista õdesid, sest sina oled kiidetud igavesti! Isa, poja ja püha vaimu nimel, aamen!“ [Olimpi palve koguduse uute liikmete ristimisel] (Afanasjev 2017: 515)

Peipsiveere kogukonna elurütm on tihedalt seotud kiriku kalendriga ning pühadega, mis loovad religioosse elamise ruumi. Religioossed tavad määravad ära, kuidas ruumides, iseäranis palvelas liigutakse ning kuidas avalikus kohas käitutakse. Näiteks vanausulised võtsid külla minnes alati oma tassi ja lusika kaasa ning kui nõud olid maha ununenud, siis külas olles ei söödud ega joodud või kasutati oma käsi. Vanausuliste kogukond moodustab omaette kinnise ruumi, kus kehtivad eranditult oma reeglid, mis erinevad ümbritsevast maailmast.

Poliitilise korra muutumise järel muutus ka ühiskond. Usupraktikaid hakati jõuliselt maha suruma ning sulgeti kirikuid. Romaanis kujutatud tegelased ei julgenud enam kirikus käia, mistõttu muutus kodune ikooninurk eriti oluliseks. See tekitas religioosse ruumi majapidamisest lahkumata. See on taaskord näide püha ja ilmaliku mõtteviisi segunemisest. Tegelased hakkavad tajuma ruumilist kriisi, teadmata kuhu nad kuuluvad, sest maailm nende ümber ei ole enam jumalikult korrastatud, vaid muutub kaoseks. Kohtumised palvemajas muutuvad järjest enam rituaalseks kohustuseks, minetades oma kunagise väärtuse siira usupraktikana.

Side senise usuruumiga hakkab teose teises pooles vaibuma või katkeb sootuks. Kui piirkonnavolinik Raimond hakkab odava hinnaga koduseid ikoone kokku ostma, on külarahvas lahkelt nõus müüma. Ikoonid muutuvad musta turu müügiesemeteks, minetades oma religioosse väärtuse kogukonna jaoks. Kogukond müüb, sest usk on lõonud vankuma. Vaid vanemad tegelased hoiavad ikoone alles ja kasutavad neid palvetamiseks.

Onissiforilt võetud ikooni müüb Voldemar idasakslasest vahendaja kaudu läände, teenides tuhat seitsesada dollarit. See tundub talle endalegi üüratu summana. Ikooni vanuseks määratakse 16. sajand – aeg enne seda, kui staroverid Eestisse pagesid. Läänes maksavad kogujad ikooni eest kümneid tuhandeid. (Afanasjev 2017: 468)

Elu ja surma teemat käsitletakse teoses loomulikuna, kus suremine on elu üks osa. Erinevad kiriklikud traditsioonid seoses sündimise ja surmaga on teoses olulisel kohal. Lapse sündides tuleb ta õigeusu järgi ristida. Tegelase surres tuleb ta kombe kohaselt matta, lähtudes osaliselt ka sellest, milline oli tema surm (vanadus, uppumine, alkoholism, kukkumine, enesetapp jm) ja leinata. Surnuaedu kujutab autor ruumidena, kus kohtuvad elu ja surm. Näiteks Serafima isa Arhip matekase teoses vanausuliste kommete kohaselt, kus on kirjeldatud nii rituaalsed tegevused kui matmispaigale viimine.

Surma võib teoses käsitleda ka laiema sümbolina. Näiteks kirjeldab autor, kuidas Venemaa võimumehed teatud ajavahemike järel surevad ning nende surma järel muutub midagi ka Nõukogude Liidu juhtimises. Iga surm toob kaasa uue muudatuse, mis lõppkokkuvõttes viib kogu liidu lagunemiseni ning seeläbi laguneb ja muutub senine ühiskondlik ruum.

Religioon on teoses läbivalt olulisel ja kesksel kohal. Autor kirjeldab, kuidas religioon peab pidevalt ennast õigustama ja võitlema nii lihtsate ilmalike eluviisidega kui poliitilise võimuga. Mistahes usu omaksvõtmine on osa tegelaste eksistentsiaalsest kogemusest. Kokku moodustub terviklik religioosne ruum, mis seisab vastakuti muutuva ühiskonnakorraga.

Inimesed ja inimsuhted

Peipsiveeres elavaid inimesi, kelle juured on sajandeid piirkonnaga seotud, kirjeldatakse valdavalt läbi nende perekondade ja kohaliku kultuuri. Peipsi järv on piirijärv, mille äärde on erinevad rahvad põgenenud võimurõõru eest. Peipsiveere piirkonda võib nimetada äärealaks, kuna sealne asustatud maismaa osa on Eesti idapoolseim mandriserv. See on justkui pooleldi oma ja pooleldi võõras ala Eestis. Rahvas elab selles mitmekülgses kultuuriruumis oma kogukondlikus rutiinis, lähtuvalt looduse rütmidest ja aastaegade vahetumisest.

Ikka kõrguvad staroveride kitsukestel aialappidel köögiviljapeenrad, millel jämedad sibulavarred ja käharpäised sigurid seisavad uhkelt, justkui öeldes umbrohule – ennäe, vaata meid, me oleme jumalale lähemal! Ikka kuivavad laiadel varjualustel lavatsitel sibulad ning hallikaks tõmbunud lippidest taradele seatakse märjad kalavõrgud. (Afanasjev 2017: 26)

Inimesi kujutatakse teoses läbi mitmete vastanduste. Nii tõusevad esile rikkamad ja vaesemad, vanausulised ja õigeusulised ehk nikoniaanlased, eestlased ja venelased, kalurid ja köögiviljakasvatavad jne. Tegelaste omavahelised suhted, ühised mõtted ja hoiakud loovad tervikliku ruumi, mida hakkavad järgemööda murendama individualistid, kellele ei sobi vana religioon ega muutuv ühiskonnakord. Seeläbi hakkab kaduma ka seni rahvast ühtsena hoidnud kogukonnatunne.

Peipsiveere elanikke kui ühtset gruppi kirjeldatakse pigem harva. Suurem rõhk on tegelaste tutvustamisel ning nende elu, muutuste ja arengu jälgimisel läbi kogu teose.

Põhirõhk ja tähelepanu on peategelastel Serafimal ja Bogdanil, kuid ka Serafima abikaasal Raimondil, kes kuidagi ei sobitu vanausuliste kogukonda. Neil vähestel kordadel kui autor ühtsest kogukonnast kirjutab, loob ta omaette tervikliku inimgrupi, mis lähtub elu elamisel oma juurdunud põhimõtetest, suhtudes uutesse normidesse kui paratamatusesse, mitte vajalikkusesse.

Mida arvata nendest kõrgetest mustavatest peenardest, mille lõhnav muld meenutab pahaendeliselt värsket hauda? Kuidas teada, mida arvavad sinust endast need imelikud Peipsiveere inimesed, kes alatihti peatuvad tänaval, et vahetada üle aia mõni lause? Ehkki teevad lihtsaid töid, räägivad lihtsaid jutte, ühendab neid sõnulseletamatu elutunnetus, mis katab raskesti läbitungiva kilena nende soove, hirme, lootusi ja igapäevast vaeva. (Afanasjev 2017: 43)

Peategelased Serafima ja Bogdan, viimane varjunimega Jack London, kehastavad mingis mõttes kogukonna üldpilti. Serafima kurb saatus peegeldab identiteedi kadumist, vaikivat allasurutust ja moraalseid piire ning nende ületamist kasutades võimu ja jõudu. Bogdan, kes on Serafima kaksik, peegeldab vastandlikku poolust ehk julgust, rahutust ja mässumeelsust, ekslemist, eneseotsinguid ning identiteedi kujundamist.

Teose kõrvategelased loovad tervikliku pildi Peipsiveere kogukonna elu valupunktidest läbi mitme aastakümne. Tegelased, kes jagavad ühtset ruumi ja lähtuvad sarnastest põhimõtetest eluliste otsuste langetamisel elavad koos üle sõja, stalinismi, Nõukogude Liidu karmid tingimused, võimu kuritarvitamise ning senise laguneva ning uuesti moodustuva teistsuguse identiteedi. Ruum saab tagada nii traditsioonide säilimise kui ka tuttavatest kommetest lahti laskmise.

Tegelasi ühendavad ning samas lükkavad teineteisest eemale erinevad traagilised sündmused. Afanasjev on loonud tegevusruumi, kus domineerivad vägivald ja traagika, harva kohtab õnneliku elu või armastuse kujutamist. Näiteks on üheks sümbolseks ruumiks pime mets, kus toimub Serafima ja Bogdani isa ja vendade mõrv. Mets on läbivaks negatiivsete sündmuste paigaks, sest ka Raimond, kes läheb lapselapsega metsa marjule, eksib sinna ära ning kogeb südameriket.

Peipsimaad on teoses kujutatud tegelaste jaoks ühest küljest ellujäämise paigana ja võimalusena, teisalt jällegi allakäigu kiirteena, sõltuvalt tegelasest. Need, kes ei tule toime kõikide muudatustega, mis elus paratamatult ette tulevad, otsivad abi alkoholist ja jäävad sõltuvusse. Mõned tegelased, näiteks Apollinaria vanemad, jäävad muudatuste tulemusena

vaeseks ning vajavad täiendavat toiduabi. Paremas seisus on need tegelased, kes suudavad muudatuste ja uute nõuetega kohaneda, mis tagab neile rahuliku ja üldiselt stabiilse elu selles kogukondlikkus ruumis.

Ühes järve muutumisega ning külluse vähenemisega, muutub ka tegelaskond Peipsiveerel kui nende usulised veendumused hakkavad vankuma ning tulevik tundub ebakindel. Paljud piirkonna külade elanikud, nende hulgas vanausuliste järeltulijad, jätavad maha oma majad ning suunduvad elama linnadesse, lootuses saada osa mugavamast elust. Vaikselt kuid kindlalt hakkavad maju suvilateks ära ostma eestlased, kes huvituvad piirkonna tavadest ja kommetest pigem kui kultuuriväärtuslikest mälestustest, mitte enam elupõhimõtetenä.

Järv ja loodus

Peipsi järv ja Peipsiveer on peategelaste kõrval kesksseteks ning olulisteks käimatõmbavateks jõududeks. Järv ja piirkond loovad omaette tegevusruumi, mis mõjutavad erinevate tegelaste igapäevaelu ning mõtteid-tundeid. Läbi kirjelduste loodud ruumi mõjujõud on sedavõrd tugev, et paljud tegelased lasevad sellel juhtida oma elu.

Loodus, loodusjõud ja nende mõjuväljas olevad tegelased on omavahel tihedalt seotud. Seda kinnitab ka autori lähenemine kogu teosele, kus enamus peatükkidest algab mõne looduskirjeldusega. Järve ja külasid ümbritsev loodus on ühest küljes metsik ja ettearvamatu, kuid teisalt häda korral pelgupaika pakkuv. Looduskirjeldused on rikkalikud, detailsed ning seostuvad hästi kujutatava piirkonnaga. Läbi nende loob autor vastavat meeleolu, et minna edasi tegelaste igapäevaste elude juurde. Kirjeldatud on nii ilmastikku, taimestikku, loomastikku, järve ja soo ökoloogiat, aastaaegu, nende vahetumist ja mõju loodusele. Maaililisi loodusvaateid loob autor näiteks läbi päikesetõusu või päikeseloojangu kirjelduste.

Loodusnähtused omandavad teoses tugeva sümbolse tähenduse. Eriti vanausuliste ning õigeusuliste igapäevastes tegemistes. Teoses jälgitakse pidevalt looduse märke ning rütme igapäevase elatise teenimisel, näiteks kalastamisel või köögiviljakasvatuses. Loodus ei ole seega neutraalne tegevusruum, vaid on täidetud erinevate märkidega, mida tegelased järgivad.

Räägitakse, et kui puhub soojem lõunatuul tjeplak või talle järgnevad keskpäevane ja nurgatuul, võib selles tunda eriliste Piirissaare sibulate lõhna ning kuulda päris kaugel Pihkva ja Novgorodi turukauplejate väljakutsuvaid hõikeid, millesse seguneb

riigikiriku kellahelin, tiine uue õigeusu ja Vene impeeriumi jõulisest ühtimisest.
(Afanasjev 2017: 25)

Peipsi järv on mingis mõttes omaette tegelaskuju, mis otsustab, mida inimesed temalt saavad ja mida mitte. Ta lähtub oma reeglitest ja tujudest, mille ees inimene on võimetu. Tegelased suhtuvad järve aupaklikult ja tänulikkuse ning ettevaatlikkusega, kuigi teose lõpuosas on viidatud ka järve varude kuritarvitamisele. Teose tegelased usuvad, et järv võib karistada neid, kes ei käitu usuliste ja looduse rütmidega kooskõlas. See omakorda tekitab tegelaste maailmas seotud ruumi, kus inimene on pidevalt looduse ja religiooni mõjuväljas ja alluvuses.

Järve suhtes on inimesed aupaklikud ja ettevaatlikud, sest see on nii elu andja kui selle võtja. Järv on loodusjõu sümbol, mis määrab inimeste igapäevaelu. Korduvalt kirjeldab autor kord külluslikku kalasaaki ning sellest tulenevat rõõmu, kuid ka vastupidist morbiidsust, mille toovad esile erinevad uppumissurmad, üks neist oli Serafima vanim poeg Väino. Järv pakub tegelastele elamiseks soodsaid võimalusi läbi õnnestunud kalapüükide, kuid teisalt viitab autor korduvalt asjaolule, et inimtegevuse mõjul on järvest hakanud kaduma väärtuslik rääbis.

Peipsi, tuhandete toitja, on väsinud. Seda, et rääbist tuleb vähem, peetakse veel juhuseks – hiljem tundub, otsekui oleks kadunud argine toidukala üleöö. Peipsiveere küllus, mida võeti inimeste tahtest sõltumatu kingitusena, hakkab lõppema. Võibolla pole päris juhuslik, et impeerium, mis on maad ja vett orjana kasutanud, variseb kokku samal ajal, kui solvub loodus. (Afanasjev 2017: 497)

Loodus loob tähendusi ja saadab tegelasi nende eksistentsiaalsel teel. Kliimant selgitab, et „romaani „Serafima ja Bogdan” inimene ise on enamasti paikne ja looduslähedane olend, mis on tingitud [...] vanausuliste isoleeritusest ning nende püüdest oma kombeid ja uskumusi muutumatuna hoida säilitades seeläbi teatud arhailise elulaadi. Loomulikult on nende loodusläheduse põhjuseks ka eluruum ise – Peipsi järve läänekallas – millest ei saa mööda vaadata”. (Kliimant 2022: 49) Seega, tegelased on otseses sõltuvuses loodusest, kuid loodus ei vaja kujutatud tegelasi edasi eksisteerimiseks. Loodus on pidevas muutumises, nii nagu ka tegelaste elud pikema ajaperioodi jooksul.

Teoses kujutatud tegelased toimetavad kümneid aastaringe aastaegade vahetumise rütmides. Külma talv sunnib tegelasi siseruumidesse, mis omakorda paneb neid oma sisemaailma korrastama. Suvel algab taas kogukonna ühistevõtte aeg, sotsialiseerumine

ning külakogukonna pidude pidamine. Saabub justkui kergendus ja hingetõmbepaus, vaatamata sellele, et varakevadest hilissügiseni oli kujutatud ajal palju tegemist nii põllul kui järvel. Tegelaste elu rütmi määravad looduse tsüklid.

Mitu nädalat ei ole enam juletud kaldast kaugemal käia, sest päevasesst sulamisest ja öisest külmumisest kihiliseks muutunud pinnases jooksevad pikad praod. Tuulega ronivad jääserved üksteise peale, murduvad, tekivad lahvandused. Igal aastal elab järv sama rütmi järgi, kuid siiski on jääminekus alati midagi oodatult ootamatut.
(Afanasjev 2017: 24)

Laiemalt on võimalik looduse aastaringi vaadata tervikuna kui tegelase elukaart, eriti peategelaste Serafima ja Bogdani puhul. Nende kujutatud elu algab turvalisest ja mugavast isakodust, millele järgneb kiire elu elamine ning keskikka jõudes lõpeb mõlema elu traagiliselt, sarnaselt sügisel looduse hääbumisega. Loodus ei ole hubane ruum, kus toimub tegevus, sest loodus ei hooli tegelastest. Tegelased seevastu omistavad loodusele teatud kõrgema staatuse ja suhtuvad loodusesse kui elu võimalikkuse tagajasse. Loodus võtab ruumi üle seal, kus inimtegevus lõpeb.

Kohad ja kohanimed

Erinevad kohad ja autori poolt esile toodud kohanimed on romaanis lisaks geograafilise täpsuse tagamisele olulised ka tegelaste individuaalsete lugude seisukohast. See, kuidas tegelased tajuvad möödunut, kultuuri muutumist ning võimu survet on seotud just erinevate kirjeldatud kohtadega. Näiteks tugev meeskarakter Hariton, kes oli oma külas ihaldusväärne poissmees, saadetakse Siberisse, kust tagasi ta enam ei naasegi. Serafima ja Bogdani isakodu oli Varnja külas, kuid pärast nende isa ja vendade mõrva ei suutnud kumbki kaksikutest jäädavalt koju naasta. Nende pistelised külastused sinna, kus oli turvaline ja kindel elu, teevad tegelastele haiget, sest nende olevik on olnust märkimisväärselt tumedam.

Erinevad teoses nimetatud paigad omavad sümboolset, kultuurilist kui ka staatust tähistavat tähendust. Näiteks on viidatud läbivalt Tartule, mis on antud teoses linnastumise üheks sümboliks. Samuti on oluline tegevuspaik Alatskivi, milles asuvasse mõisa kolivad elama vastabiellunud Serafima ja Raimond. Häärberis elades hakatakse Serafimasse suhtuma kui kõrgema klassi kodanikku, mitte enam oma küla tüdrukusse.

Afanasjevi romaani tegevustik hõlmab suures osas Peipsiveere keskosa. Enim on teoses esindatud Kasepää küla (venepäraselt Kazepeli), Mustvee (venepäraselt Tšornõi

Posad), Varnja küla, Sofia küla, Kolkja küla (venepäraselt Kolki), Alatskivi, Tartu, Kallaste (venepäraselt Krasnõje Gorõ), Suur-Kolki ja Väike-Kolki ning mitmeid erinevaid väiksemaid külasid ja paiku mööda Peipsimaa rannikut.

Sedalaadi kohanimede küllus rõhutab teadlikult piirkonna väärtust ning läbi inimtegevuse ka identiteeti. Afanasjevi peategelased ning nendest lähtuvalt olulised kõrvaltegelased on seotud nende aladega ning aitavad läbi oma mõttemaailma, vaimsete hoiakute ja igapäevase tegevuse lugejal paremini mõista, millest tuleneb Peipsiveere eripära. Autor seob läbi kohtade omavahel erinevaid perekondi ning nende kultuurilisi juuri, mõnel juhul ka erinevatest rahvustest.

Voronjas, Kazepelis, Sofias ja Kolkis on kõik inimesed mingitpidi sugulased ning lageda taeva alla ei jää keegi. Samovarid vilistavad tasakesi ning õhtu läbi rüübatakse alustassidest teed ja aetakse tasakesi juttu. (Afanasjev 2017: 11)

Märkimisväärne on asjaolu, et teose alguses kasutab autor rohkem venepäraseid kohanimedid ning mida enam kogu sündmustik liigub Eesti iseseisvumise suunas, seda rohkem hakkavad korduma eestipäraseid kohanimed. Läbi kohanimede kasutuse, sh kohanimede eestindamise, kujutab autor ühiskonnas ja tegelaste eraelus toimuvat. Kujutatud kohad omandavad tähenduse ning toimub ruumiline ja ajaline areng piiritletud ruumis, mis on seotud eelkõige kollektiivse mälu säilitamise kui ka piirkonna kultuuri hoidmisega.

Hooned, eluruumid ja esemed

Hooneid tervikuna autor üldiselt ei kirjelda. Pigem viitab ta tänava tüüpi küladele, kus majad on tihedalt üksteise kõrval. Rohkem avab Afanasjev siseruumide plaane, mööbli ja muude esemete paigutust ning vajalikkust. Kujutatud objektidel on sümboliline tähendus, mis viitab isikute või perede ajaloole, identiteedile ning näiteks ikonostaaside kaudu ka sisemisele maailmale. Sageli korduvad need kirjeldused erinevate majapidamiste puhul sarnaste detailidega, mis viitab kogukondlikult sarnasele ühisruumile.

Keset maja on hiigelsuur Vene ahi, mida köetakse köögist – samast ahjusuuist käib sisse pada, lükatakse puust labidaga leivad küpsema. Ahjusuu kõrval on pliidiõsa, [...] Laes parte peal on sibulakotid, kalapiüügiiriistad. Keskmine tuba on juba puhas ruum, selle sisemine sein on lesoga truup [...]. (Afanasjev 2017: 41)

Tegelaste individuaalsed kodud tähistavad nende identiteeti ja näitavad nende jõukust. Mõne tegelase puhul, näiteks Serafima ja Bogdani puhul, nimetatakse kodu häärberiks, samas vaesemate külaelanike kodud on tared. Iga kodu uks tähistab eraelu ja avaliku elu piiri. Näiteks väliselt paistab Serafima elu kadestamisväärne, kuid kogukond ei tea, et Raimond teda alatasa füüsiliselt väärkohtleb ning muul moel alandab.

Kodudes leitavad esemed viitavad tegelaste igapäevaelule ning isikliku ajaloo säilimisele. Ikoonid, piiblid ja muud religioonile viitavad esemed esinevad romaanis vaimse ja kultuurilise elu peeglina. Need aitavad säilitada ühendust esivanematega. Ruumid ning nendes olevad esemed on nii füüsilised objektid kui ka vaimse ruumi loojad, mis tähistavad tegelaste elu erinevaid etappe, olevikku ning hoiakuid. Erinevad ruumid kannavad edasi ajalooliste muutuste jälgi.

Sageli kasutatavaks ja kirjeldatud ruumiks on saun. Saunas viiakse läbi üldjuhul keha puhastamise rituaalid, kuid mõne tegelase puhul saabub saunas ka vaimupuhtus. Alasti olek viitab haavatavusele. Mõne teise tegelasega saunas koos olles peetakse kõige sügavamaid vestlusi, mis on edasiviiva tähtsusega.

Autor pöörab rõhutatud tähelepanu ka Peipsiveere traditsioonilisele toidulauale, kus kunagi ei puudu kala. Kirjeldades piirkonnale omast toidutraditsiooni kinnistab Afanasjev kohaliku kultuuri ja identiteedi üht osa, mille pooldest Peipsimaa ka tänase päevani tuntud on. Pika piduliku toidulaua taha, mis sümboliseerib ühtset avatud ruumi, on oodatud lisaks sugulastele ka kogukonna liikmed. Nii tähistati näiteks sünnipäevi, pensionile minekut, kuid peeti ka peielauda.

Külade ja hoonete kirjeldused ning esemete paigutus neis hoonetes on autori poolt oskuslikult seatud, peegeldamaks reaalsust. Afanasjev viitab oma teoses füüsiliste ruumide ajutisusele, näiteks tähistab seda Serafima ja Bogdani isakodu mahajätmine. Samuti võib kujutatud ruumides leida viiteid võimule ja selle mõju indiviididele. Lisaks sellele on läbi religioossete elementide ja objektide kujutatud vaimsete väärtuste ja hoiakute olulisust erinevates tegelaste peredes. Need kirjeldatud ruumid on mineviku, oleviku ja tuleviku ühenduskohaks nii läbi füüsiliste perede kui vaimsete hoiakute.

Rahvakalender ja rahvapärimus

Rahvapärimus ja erinevad uskumused seostuvad suures osas looduse rütmidega. Harvem on mõningaid seoseid religiooniga. Teoses kujutatud tegelaskond lähtub paljudes igapäevategevustes just rahvakalendrist ning esivanemate rahvatarkusest. Selle kihi lisamine eelnevalt käsitletud alateemadele lisab teosele kergelt mütoloogilise mõõtme. Ratsionaalne

maailm on teoses tihedalt läbi põimunud üleloomulikuga, mis tekitab poeetilise ruumi, kus tegelaste kogemus on seotud looduse, pärimuse ja uskumustega.

Aastasadu on staroveride razgul mõõdukam kui päris-Venemaal, kuid ajad on läinud uhkemaks, ajad on läinud lõbusamaks – kuuekümnendatel ei vaevuta peitma pudeleid ega häbenema purjus pead. Õieti ju polegi maslenitsa jumalakartlik paastuaja sissejuhatus, vaid iidne küllusepidu, mis tähistab talve selgroo murdumist. (Afanasjev 2017: 270)

Peipsi järv ja metsik loodus selle ümber on andnud ainest kujundamiseks erinevaid rahvatarkusi. Uskumused ning muistenditest lähtumine loob kompleksse maailmataju, mida mõistab kõige paremini peategelane Bogdan. Tema elab soos, täielikult looduse ja loodusrütmi meelevalds. Ta ammutab jõudu loodusest läbi ravimtaimede korjamise, kuid ka hallutsinogeensete seente kasutamise. Kõigist tegelastest enim lähtub just Bogdan rahvatarkustest, kuid ka kogukonna vanausulised naised lähtuvad võrdselt nii rahvatarkusest kui rahvakalendrist. Selline mütoloogiline ja kergelt poeetiline kihistus muudab Peipsiveere ruumi omapäraseks, samas olles mõõtmatu ja nähtamatu. Sellist pärimuslikku mõttemaailma ei ole võimalik mingil moel tõendada, ometi eksisteerib see teoses elavalt.

Kalapüük

Teose fookus on valdavalt Peipsiveere elanikkonnal, iseenda eest vastutuse võtmisel ning erinevate vaimsete praktikate mõtestamisel. Kalastamine on igapäevane ilmalik tegevus, millele ei pöörata märkimisväärset tähelepanu. Kalapüük on Peipsimaa kogukonna elu lahutamatu osa ja elamise võimalikkuse tagaja. See on inimese ja looduse keerulise suhte sümboliks. Kalurite igapäev on kooskõlas looduse rütmidega, eriti teoses kujutatud ajal, kui tehnika ei olnud veel nii arenenud kui tänapäeval.

Autor on pisteliselt, kuid põhjalikult kirjeldanud kalastamise varustust ning siin-seal sellele ikka ja jälle viidanud. Sellega püüab ta rõhutada piirkonna identiteedi ühte osa ning selle olulisust kogukonna kui terviku kujutamisel. Kalastamisest kirjutades on autor pidanud oluliseks välja tuua ettevalmistavad tegevused nagu võrkude kudumine, parandamine ja nende hoiustamine, kalapüügi reeglid järvel ehk kuidas ja kuhu on õige võrku panna, kala suitsutamine ning jääpüük. Kalastamist on kujutatud kui omamoodi rituaalset tegevust, milles tegelased peavad arvestama järve võimekusega pakkuda saaki ning ka enda väiksusele võimsa Peipsi ees.

Kalavõrgud kuivavad talade peal, mis jooksevad üle pimehoovi või aidalae, ja vanad naised, kes asja tunnevad, teevad neid muudkui juurde. [...] Kuigi kala tuleb riiklikku kokkuostu anda, ei saa üleliia nuriseda, sest kõigis kodudes särisevad pannid ja mulisevad supipotid. (Afanasjev 2017: 17)

Erilise tähenduse on autor andnud rääbisele, mis on teoses läbivaks sümboliks. Kui rääbist on külluses, siis on ka maismaal elu hea ja võimalused rikkalikud. Kuid kui rääbis hakkab järvest kaduma, siis on ühiskond muutumises ning allub kõrgemate võimude survele. See järve elustiku muutumine tähistab laiemas plaanis poliitiliste olude muutumist aastakümnete lõikes.

Kalapüüki on autor seostanud ka rahvapärимusega. Näiteks vaid soodsa tuulega tasub minna järvele. Kui on siiski mindud ebasoodsates tingimustes ja järvel on tugev lainetus, siis tuleb alati jälgida seitsmendat lainet ning paati vastavalt sellele sättida, et laine paati ümber ei lükkaks. Samuti nimetati püha Mikolat kalurite pühakuks, kes kaitseb järvel olijaid ning aitab neil koju tagasi jõuda. Järvel saavad poistest mehed eelkõige läbi vanema generatsiooni õpetuste ja suunamise. Taaskord tuleb tõdeda, et järv kannab teoses kesket rolli, mis mõjutab kogu tegelaskonda mitmel tasandil.

Kokkuvõtteks

„Serafima ja Bogdan“ käsitleb mitmeid Peipsiveere elu aspekte, mis on inspireeritud kujutatud ajal tegelikust elust. Piirkonna geograafilised, looduslikud, ajaloolised, religioossed, vaimsed ja kultuurilised aspektid loovad romaanis erilise ja ainulaadse ruumi. Romaanis näitab Afanasjev, kuidas inimene ja loodus on omavahel ühendatud ning tegelaste igapäevategevused on seotud eelkõige just piirkonna eripäradega ning looduse tsüklilise rütmiga, sõltudes nii aastaegade vaheldumisest, järvest kui ja inimeste endi loodud tingimustest nagu sõda ja võim. Teoses kujutatud inimesed on harjunud kohanduma pidevalt muutuvate tingimustega.

Ühest küljest näitab Afanasjev, et külaelu on huvitav ja inimesed, kes usuvad jumalat on hingelt puhtad. Nad elavad loodusega kooskõlas ning on justkui õnnelikud. Teisalt esindab Peipsiveere piirkond ala, mis on piiratud ning kus inimese vabadus on kõrgemate võimude poolt kontrollitav. Venemaa teisel pool järve hirmutab oma suuruse ning pideva võimu vahetumisega. Ebakindlus nii usuliste veendumuste kadumise kui ka üldisemalt tuleviku pärast on tegelastel pidevalt meeles ning saadab neid läbi kogu romaani.

Peipsiveer on Afanasjevi romaanis seega paik, kus inimesed otsivad oma identiteeti ja kohta maailmas. Kohalikud juurdunud kombed ja tavad ning noorema põlvkonna tahe neid muuta või murda on üks identiteediotsingute näitajatest. Romaanis on jälgitav inimese võõrandumine loodusest ning tehnika ja tehnoloogia aeglane kuid järjekindel pealtung, mis viitab otseselt ka ühiskonna, ja seeläbi Peipsiveere muutumisele. Tegelaste püüd on leida selles protsessis ning muutavas ruumis iseennast, kuid paljude jaoks see jääbki otsinguks kuni nende elu lõpuni.

„Serafima ja Bogdan“ on läbinisti ümbrust ja olukorda kirjeldav teos. Kirjeldusi on hoonetest, esemetest, objektidest, loodusest, religioonist, kuid ka inimesi igapäevaselt mõjutavast kehtivast võimust, inimsuhetest, ühiskonnast, ellujäämise püüdlusest ja ka erinevatest pahedest, millest tegelased ei ole võimelised loobuma. Kõik need on osake Peipsiveerest ja moodustavad ühtse terviku, millel on nii etnograafiline, religioosne kui ka kultuuriline väärtus. Need näitlikustavad hästi, et autori poolt kujutatud ruum on mitmekihiline ning tähenduslik, kus tausta loomine tegevusele omab vaid väikest funktsiooni ning ruum tervikuna kõikide oma aspektidega kujundab romaani sisu.

3.4. Teoste võrdlev analüüs

Käesolevas magistritöös on käsitlemisel neli teost, mis kujutavad Peipsiveere piirkonda mitmekihilise kirjandusliku ruumina. Juhan Liivi novellid „Pildikene Peipsi rannalt“ ning „Peipsi peal“, Bernard Kangro romaan „Peipsi“ ning Vahur Afanasjevi romaan „Serafima ja Bogdan“ käsitlevad Peipsimaa alasid kui tähenduslikku ja mitmekesise kultuurilise kihistusega keskkonda, mis on mõjutatud ajalisest, ideoloogilisest, sotsiaalsest ning looduslikust kontekstist.

Lähtudes geokriitikast, ei ole antud analüüsis primaarne kirjaniku, tegelase või lugeja nägemus ning arvamus kujutatud paigast, vaid keskmes on paik ise (Westphal 2011: 112–113). Teostes kujutatud ruumid on siinses analüüsis tähenduste kandjad, mitte geograafiliste faktide kogumid. Lähilugemise tulemusena selgusid erinevad läbivad teemad, motiivid ja sümbolid, mis käsitletud teoseid ühendavad ja muudavad tähenduslikuks ning läbi mille on võimalik kujundada teatud laadi tervikpilt Peipsimaast. Läbivateks teemadeks ja motiivideks kõikides teostes olid: Peipsi järv ja loodus, inimesed ja inimtegevus, religioon ning kohad ja kohanimed. Kangro ja Afanasjevi teostes olid lisaks eelnevatele läbivad: sõda, võim ning Venemaa mõjud, hooned, eluruumid ja esemed ning kalapüük. Liivi ja Afanasjevi teostes oli lisaks nimetatule esindatud ka rahvapärimus.

Westphal väidab, et kirjanduses kujutatud ja uuritav ruum tähendab palju enam kui fooni põhitegevusele. Olulised on kirjandusliku ning tegeliku elu geograafilise ruumi vastastikused suhted. (Westphal 2011: 1–7) Analüüsitud teostes joonistub selgelt välja erinevate kujutatud ruumide mitmetasandilisus ning olulisus ühe kindla piirkonna kujutamisel. Kangro ja Afanasjevi teosed on kirjutatud vastavalt 1954 ja 2017, kuid mõlemad kujutavad sündmusi teose suhtes varasemast ajaloost, tuginedes eelkõige faktidele tegelikust elust ja toimunud sündmustest. Analüüs annab valitud teoste toel põhjalikuma ülevaate, kuidas ühe reaalse kujutatud ruumi erinevad elemendid loovad tervikliku ruumikujutluse ning millise kuvandi on Peipsiveere ruum ilukirjanduses omandanud.

Peipsimaa pakub just tänu oma asukohale Peipsi järve suhtes soodsat looduslikku fooni, millele kirjanikel on võimalik tugineda. See aspekt oli kõigis neljas käsitletud teoses läbivaks teemaks. Kõige enam loodusest inspireeritud kirjeldusi ning loodusnähtusi esineb Kangro „Peipsis“, kus autor ühest küljest kirjeldab laiemat plaani ning üldist loodusmaastikku, mis vaheldub detailidesse laskumisega. Tema teksti edastamise viis tugineb kohati visuaalsetele ja tajuelementidele. Läbi sellise võtte kujundab autor Peipsiveere loodusmaastikust mitmekülgse ja omanäolise ala, mille keskmes on kogu ümbrust mõjutav järv.

Sarnaselt Kangrole on üles ehitatud ka Afanasjevi „Serafima ja Bogdan“, kus loodusvaated ja -kirjeldused on sageli peatükkide sissejuhatavaks elemendiks. See ühest küljest loob maalilise loodusfooni tegevustikule, kuid teisalt viib lugeja kirjeldatud Peipsiveere looduse keskmesse. Liivi novellides tähistab loodusmaastike ja -elementide kirjeldamine eelkõige maalähedust ja maal loodusega kooskõlas elamise tunnet. Kõigi kolme autori poolt kirjeldatud loodusmaastikud kujutavad Peipsiveere alasid võrdlemisi täpselt, kus inimtegevus sõltub suure osas loodusest ja järvest. Teostes kujutatud maaelus peitub teatud vabadus, mis vastandub piiritletud ja reguleeritud linnaelule. Geokriitika lähtub põhimõttest, et ruum ei ole püsiv, see muutub ajas. Ruumi püsimist või muutumist pikemas perspektiivis ei ole võimalik loodusmaastike puhul täheldada, sest Peipsiveere loodusmaastik tervikuna, nii analüüsitavates teostes kui tegelikus elus, ei muutu nii kiiresti kui näiteks sotsiaalne või poliitiline kord. Enamasti on muutused mõjutatud otsesest inimtegevusest, näiteks puhkealade rajamine sinna, kus varem oli metsik loodus.

Lugude tegelased ning inimtegevus on otseses seoses loodusega ning selle rütmidega. Kõige selgemalt väljendub see koostoimimine Afanasjevi romaanis, kus tegevustik toimub läbi mitmete aastakümnete. Tegelased kogevad elu ja arenevad kogu teose vältel. Samuti võib olulisemat seost tegelaste ja looduse vahel märgata Kangro teoses, kus

peategelane otsib loodusest nõu ja pelgupaika. Tegelased saavad individuaalse ruumikogemuse, mis tuginedes Bachelardile saab kas toetada või moonutada paiga identiteeti ja mälestusi konkreetsest kujutatud kohast (Bachelard 1999: 41–42).

Kolme autori loodud tegelased elavad ühes ja samas piirkonnas, mida nimetatakse Peipsiveereks, kuid nende kogemused on üksteisest mõnevõrra erinevad. Näiteks Liivi tegelased kogeavad midagi, mis mõjutab neid kas teatud ajahetkel või terve edasise elu, kuid see mõjuhetk on järsk ja ootamatu. Kangro ja Afanasjevi tegelastele mõjub kujutatud aladel toimuv pigem aeglaselt, kuid mõju on pidev. Nad elavad oma elusid mingis ajahetkes või ajaperioodil, kuid mõlema teose puhul esineb nii minevikku pöördumist kui ka tuleviku ootusi, mis võivad kujuneda nii positiivseks kui negatiivseks kogemuseks.

Kujutatud tegelased kujundavad Peipsiveere identiteeti läbi oma tegevuse ja mõttemaailma. Samas ei saa väita, et need tegelased on paiga keskmes. Kuna erinevaid teemasid ja motiive kordus teostes palju, oli inimtegevus sellest vaid üks osa. Tegelase funktsiooniks on ühest küljest kultuurimälu säilitamine ja selle edasiandmine järgnevatele põlvkondadele, kuid teisalt ka ühiskonna kujundamine.

Tally nimetab geokriitilise analüüsi üheks funktsiooniks just laiemate teadmiste jagamist inimese rollist ühiskonnas, mis omakorda aitab paremini mõista pidevalt muutuvat sotsiaalset ja geograafilist keskkonda (Tally Jr. 2013: 42–43). Kõige selgemalt teevad seda Afanasjevi loodud tegelased ning see on võimalik eelkõige läbi nii mahuka käsitluse, kus tegelaste elud ja muutuv ühiskond on jälgitavad läbi aastakümnete. Kiired individuaalsed muutused on märgatavad Liivi novellides, kuid ühiskonda laiemalt need ei kujunda ega mõjuta. Kangro teoses on selgelt eristatavad tegelaste hoiakud ja meelsus, näiteks eesti- ja venemeelsed tegelased. Need autorid on kujutanud tegelasi sarnaselt, neile on loodud üldjuhul ühesugune, maalähedane taustalugu, mida mõjutab tugevalt Peipsi järv ning seda ääristav maa-ala.

Kaia Lehari väidab, et tähenduslikkus ja identiteet on kohtadele omistatav läbi inimkogemuse (Lehari 1997: 9, 47). Käsitletud teoste inimkogemus lähtub paljuski religioossetest veendumustest. Usk, sealhulgas rahvapärinus, juhib märgatavalt nii Liivi kui Afanasjevi tegelasi. Vähemal määral on usu temaatikat teosesse sisse toonud Kangro, kes piirdub eelkõige eksistentsiaalsete elu ja surma küsimuste käsitlemisega. Afanasjevi teoses võib Peipsiveerele omistatavat religiooni kõige enam tõetruuna käsitleda. Seda hinnangut toetab populaarteaduslik kirjandus. Liivi tegelased kogeavad usu mõjujõudu individuaalset ning endi sees. Afanasjevi usuprobleem on universaalsem, kuna muutumas on religioossed veendumused tervikuna, mis on väljunud üksikisikute tasandilt. Teostele on omistatud

mõttelised tähenduskihid, kus läbi tegelaste on loodud tegevusruum, mida ei ole võimalik objektidena kirjeldada, kuid see on olemas nii tegelaste mõtetes ja tegevuses kui omavahelises suhtluses.

Kõikides teostes on läbi kohanimetuste ära märgitud Peipsimaa erinevad piirkonnad (vt Lisa). Liivi kujutatud tegevuspaigad on rohkem ühte punkti koondunud, keskendudes põhiliselt väikesele osale Peipsiveere keskel. Afanasjevi tegevustik toimub valdavalt kolmes külas, kuid teoses on läbivalt viidatud erinevatele küladele ja linnadele, mis hõlmab tervet Peipsiveere keskosa. Kõige laiahaardelisemalt on ala kujutanud Kangro, kes on teoses nimetanud erinevaid paiku alates Vasknarvast kuni Võõpsuni. Kõik need kujutatud kohad, tervikuna Peipsimaa, on dialoogis ajaloolise, kultuurilise, majandusliku ning loodusliku perspektiiviga (Malmio ja Kurikka 2020: 2). See arusaam kujuneb erinevaid teoseid kõrvutades ning nende sisu analüüsid. Asukoha täpne nimetamine kitsendab oluliselt kujutatava piirkonna kujutlust. Kõige enam nimetasid erinevaid tegevuspaiku Afanasjev ja Kangro, kes hoidsid lugeja fookust eranditult Peipsimaal, näidates lähedalt kogukonna koostoimimist. Lisades sinna juurde fakte ning teadmisi tegelikust elus, loovad nad omamoodi tervikpildi sellest paigast. Liiv nimetas kohti pigem vähe ning üldise tegevuse asukoha määramise eesmärgil.

Käsitletav tegevusruum on nii Kangro kui Afanasjevi teoses mõjutatud sõjast ning võimust, mida omakorda mõjutab Venemaa järve taga. Peipsiveer on oma asukoha tõttu ajalooliselt seotud Venemaaga ning selle ähvardav mõju tuleb selgelt esile nimetatud kahes teoses. Mõlema teose tegelased tajuvad järve piirina, mida see kujutatud aastatel (1939–1990) ka oli, kus tegelaste elu ja tegeliku elu faktid on loonud tähendusliku motiivi. Liivi novellide puhul ei olnud see niivõrd oluline, mille põhjust võiks otsida nende kirjutamise ja tegevuspaiga kujutamise ajas.

Kangro ja Afanasjev on teostesse sisse kirjutanud fiktsionaalsed sündmused, mis siiski peegeldavad üsna adekvaatselt ajaloos toimunut. Geokriitiline analüüs propageerib ideed, et kirjanduses on teatud ajahetkel kujutatud kiirelt muutuvat maailma, kuhu on sisse toodud ka teoseväline, näiteks poliitiline ja sotsiaalne kontekst. Seda väidet illustreerib selgelt Afanasjevi teos, kuhu on mahutatud mitmed võimuvahetumised, poliitilise korra tekkimine ja lagunemine. Kangro teoses ei ole võimu mõju tegelastele nii märgatav, kuid aimamisi on see sinna sisse kirjutatud läbi peategelase hirmu, et Venemaa peagi ründab. Liivi novellid tähistavad nende kahe teose taustal rohkem maalähendust, kus mõtlemine riikidevahelistele probleemidele ja võimule ei oma mingit tähtsust. Ühest küljest ongi ruumianalüüsis oluline märgata erinevaid ruume, vorme ja sümboleid, kuid teisalt ka

erinevaid struktuure ja suhteid nii sotsiaalsel, kultuurilisel, geograafilisel, majanduslikul kui ka poliitilisel tasandil (Malmio ja Kurikka 2020: 8).

Füüsilisi kujutatud ruume on võimalik võrrelda eelkõige Kangro ja Afanasjevi teostes. Esemel ja objektidel on sageli tähendus sümbolite tasandil, mis ühest küljest aitavad määratleda selgelt tegevuse toimumise aega, kuid ka kirjeldada ruume, kus tegevus toimub. Ruumi analüüsimisel on olulised nii objektid ja nende omavahelised suhted kui ka nende loodavad tähendused ning nende roll paigaidentiteedi kujundamisel (Tuvikene ja Uusküla (2020: 652)). Teostes kujutatavad esemed, objektid ja ruumid on tegelaste igapäevase tegevuse juurde kuuluvad osad. Kangro teoses ei ole võimalik läbi nende kirjelduste määratleda sündmustiku asukohta. Afansjev seevastu tekitab rõhutatult selliseid ruume ning objekte, mis viitaksid ainult ühele võimalikule piirkonnale. Ta kasutab selleks nii objekte kui ka nende ümber toimetavaid tegelasi ja üldisemat konteksti, luues sellega tervikliku vaate Peipsiveerest.

Populaarteaduslik kirjandus väidab, et Peipsiveere põhilised majandusliku tulu allikad olid varasemalt ning on ka tänapäeval kalapüük ning köögiviljakasvatus. Siinses töös käsitletud teostes on need osad pärinud pigem vähe tähelepanu. Käsitletud teostest kõige enam on näiteks kalapüüki kirjeldanud Afanasjev, seda eelkõige piirkonna eripära rõhutamiseks. See on selgitatav eelkõige romaanide ja novellide fookusega, kus põhieesmärk ei ole mitte niivõrd dokumenteerida Peipsiveere igapäevaelu, vaid anda edasi selle olemus tervikuna, mis hõlmab erinevaid ruumitasandeid, kus materiaalsus on vaid üks väike osa.

Käesolev analüüs tugines neljale teosele, millest lähtuvalt saab anda esmase ülevaate sellest, millisena on kujutatud Peipsimaad ilukirjanduses. Afanasjevi „Serafima ja Bogdan“ on mahukaim valitud teostest, mistõttu tekkis selle romaani põhjal kõige ülevaatlikum ja põhjalikum kujutus Peipsiveerest, mis sarnaneb olulisel määral päriselus toimunule kujutatud ajal. Oma sisult on suures osas sarnane ka Kangro „Peipsi“, mis käsitleb sarnaseid teemasid ja motiive, kuid mitte nii põhjalikult kui seda on teinud Afanasjev. Liivi teosed „Pildikene Peipsi rannalt“ ning „Peipsi peal“ annavad küll hästi edasi hetke olustikku, kuid piirkonda tervikult mõtestada ega kirjeldada nende kahe põhjal ei saa. See võimalik kõiki analüüsitud teoseid koos käsitledes.

Nimetatud teoste analüüsimine aitab märgata, kuidas pidevalt muutuv ühiskond on ajahetkena teosesse jäädvustatud ning mis väärtuse on autorid seeläbi kultuurimälu seiskohast loonud. Afanasjevi teos eristub eelkõige Peipsiveere eripärade teadliku

rõhutamise poolest. Kangro romaanis oli suuremaks ruumiloome mõjuteguriks piiritunnetus ning järve teine kallas. Liivi teostest toetasid analüüsi eelkõige maalähedus ning maaelu kujutamine. Vaatamata sellele, et valitud teosed ja nende fookus teineteisest mõnevõrra erinevad, on nende põhjal võimalik luua terviklik Peipsiveere kuvand, mis vastab suures osas tegelikule elule. Peipsimaa on teoste põhjal rikkaliku ja sündmusterohke ajalooa mitmekultuuriline piirkond, kus elavad kogukondadesse koondunud inimesed, kes lähtuvad oma igapäevaelus esiisadelt saadud usulistest veendumustest ja looduse rütmidest. See on osa Eesti ühiskonnast, mis on mõjutatud naaberriigi Venemaa tegevusest ning kultuurist. Järve ääres elavate inimeste igapäevategevusteks on kalapüük, köögiviljakasvatus ning piirkonnale omase kulinaaria harrastamine.

Teoreetiline raamistik toetab põhimõtet, et kirjanduses kujutatud ruum ning teemad, motiivid ja sümbolid ei pruugi tavapärases maailmas täielikult kajastuda, kuigi on võimalik leida paralleele. Kirjandusse jäädvustatud ruum omab ajaloolisi, tähenduslikke ning mõttelisi kihte, mis ühel või teisel määral analüüsitud teostes esile tulid, kuid ei pruugi kehtida tänapäeval. Nii näiteks ei oma religioossed veendumused tänapäeva Peipsimaal enam nii suurt tähtsust kui 20. sajandi keskpaigani. Erinevad kujutatud ruumid on teostes omavahel tihedas seoses nii sotsiaalsete, kultuuriliste, majanduslike kui geograafiliste aspektidega. Peipsiveere ilukirjanduslikku ruumi kui tervikut saab käsitleda kõiki neid arvesse võttes.

Kokkuvõte

Käesolev magistritöö keskendus kolme autori Peipsiveere alased kujutatavatele teostele. Teoste valiku aluseks oli eelkõige autorite omaegne tunnus eesti kirjandusmaastikul ning teoste seotus Peipsi järve ning Peipsimaa aladega. Selle piirkonna kirjandusliku ruumi analüüs on oluline, et jäädvustada paiga ajalooline, tähenduslik ja kultuuriväärtuslik tasand teatud ajahetkel. Kirjandusteoste analüüsi muudab mitmekülgseks taustateadmine piirkonna tegelikust elust ning käesoleva töö autori isiklik kogemus, mis loob lisaks teoreetilisele lähenemisele ka personaalse suhte analüüsitavaga.

Magistritöö eesmärk oli analüüsida paigaspetsiifilisi kirjandusteoseid, et välja selgitada, millised on individuaalsete teoste teemad, sümbolid, motiivid, keskkond ning tegelased ja nende elus toimuv. Keskne vaatlusobjekt on tegevustiku ruum, mille analüüsimist toetasid paigateooria põhimõtted. Eelnevale tuginedes oli võimalik läbi viia võrdlev, geokriitikast lähtuv analüüs, mille tulemusena selgusid läbivad teemad, motiivid, sümbolid ning muud näitajad, mis võivad kujundada piirkonna identiteeti ja selle laiemat kuvandit ühiskonnas.

Esimene peatükk sisaldas paigateooria ning geokriitika põhilisi lähekohti ning olulisemaid mõisteid, mis toetasid analüüsi läbiviimist. Paigateooria rõhutab, et ruum ei ole pelgalt foon arenevale tegevustikule, vaid ruumil on erinevad tähenduskihid. Geokriitika lähtub põhimõttest, et ruumi tervikuna saab vaadelda vaid läbi mitme erineva perspektiivi ning fookuses on paik, mitte tegelased, narratiiv, autor ega lugeja nägemus. Töös uuriti ja tõlgendati ruumide vorme ning sümboleid, mis kujundasid teostes sotsiaalseid, kultuurilisi, geograafilisi, majanduslikke ja poliitilisi suhteid. Nende paremaks mõistmiseks esitati teises peatükis populaarteaduslik ülevaade Peipsiveerest.

Kolmandas peatükis on kirjutatud valitud teoste individuaalne ning läbiv analüüs. Teoste individuaalses analüüsis, mille meetodiks oli kitsendatud lähilugemine, selgusid Peipsimaa piirkonna kujutamisel kasutatavad peamised teemad, motiivid ja sümbolid. Iga teose puhul olid need mõnevõrra varieeruvad, kuid üldjoontes omavahel siiski sarnased või kattuvad. Nendest lähtuvalt oli juba esmatasandil võimalik Peipsiveere kujundamise erinevaid tahke analüüsida ning tõlgendada. Seejärel viidi läbi võrdlev analüüs, mille põhjal oli võimalik välja selgitada, millised teemad, motiivid ja sümbolid kordusid erinevates teostes läbivalt ning kuidas need kujundasid Peipsiveere kuvandit tervikuna teostes kujutatud ajal.

Antud töö raames püstitatud uurimisküsimused said vastused läbi teoste individuaalse analüüsi ning tervikliku võrdleva analüüsi. Esimese uurimisküsimuse eesmärk oli leida, millised teemad, motiivid ja sümbolid korduvad piirkonda kujutavas kirjanduses. Need selgusid kitsendatud lähilugemise käigus, kus fookuses olid ruum ning erinevad ruumitasandid. Teise uurimisküsimuse eesmärk oli välja selgitada, kuidas leitud teemad, motiivid ja sümbolid väljendavad piirkonnale omast ruumikogemust. Seda oli võimalik uurida läbi teosesisese analüüsi, arvestades erinevate motiivide ja sümbolite konteksti ning temaatikat laiemalt, mis tekitas omakorda mitmesuguseid ruumitasandeid. Kolmas uurimisküsimus keskendus teoste läbivale temaatikale ning leitavatele motiividele ja sümbolitele ning kuivõrd need kujundasid reaalse paiga kogemust populaarteadusliku kirjanduse taustal. Omavahel võrreldi nelja teost, mis kujutasid Peipsiveere alasid. Autorid on kasutanud erinevaid ruumitasandeid ning neid tähistavad sümboleid, et luua terviklik kogemus kujutatud ruumist.

Tervikpilt kirjanduslikust Peipsimaast saab tekkida ühest küljest läbi ruumide ja paikade kirjeldamise ning teisalt läbi narratiivi, mille autor on loonud. Ruumide käsitlemisel tuleb arvestada ka tegeliku elu erinevate tahkudega, mis on piirkonda varasemalt mõjutanud. Teoste individuaalne ning võrdlev analüüs aitasid välja selgitada need aspektid, mis kujundasid selle piirkonna kuvandi teostes kujutatud aja põhjal. Kirjandusteostesse jäädvustatakse Peipsimaast vaid üks kindel ajaperiood või -hetk, mistõttu ei pruugi see pidevalt muutuv maailmas peegeldada tänapäeva tegelikkust.

Käesoleva magistr töö analüüsi suurimaks kitsaskohaks võiks nimetada kaasaegset Peipsimaad kujutavate ilukirjanduslike proosateoste vähesust. Antud töös käsitletud piirkonda kujutavad proosateosed on ilmunud aastatel 1890–2017, kuid erinevates lugudes kujutatakse aastaid vahemikus 1870 kuni 1990. aastate keskpaik, jäädes seega eelnevasse sajandisse. Paraku ei ole võimalik valitud lugude põhjal kujundada nägemust ilukirjanduslikust Peipsiveerest kaasajal, küll aga annavad need teosed hea ülevaate Peipsimaa elust 19. sajandi lõpul ja 20. sajandil.

Sarnast analüüsi on võimalik läbi viia nii luule kui reisikirjanduse puhul. Samuti on võimalik lähtuda eranditult Peipsimaal sündinud autoritest ja uurida läbi nende teoste Peipsimaast tekkivat kuvandit. Kuna ilukirjandust on koos käesoleva tööga juba mingil määral analüüsitud, võib edaspidi liikuda biograafiliste või autobiograafiliste tekstide juurde ning uurida näiteks fotomaterjali. Peipsiveer on kahe riigi piiril paiknev kultuuriväärtuslik kombinatsioon mitmest usust, keelest ning rahvusest. Seda kujutav kirjandus väärib tingimata käsitlemist ja edasist uurimist erinevate vaatenurkade alt.

Kasutatud kirjandus

- Afanasjev, Vahur 2015. *Tünsamäe tigu*. Tartu: Vemsa.
- Afanasjev, Vahur 2017. *Serafima ja Bogdan*. Tartu: Vemsa.
- Ainsoo, Lembit; Ainsoo, Uno (koost.) 2005. *Saatsesest Vasknarvani. Peipsiveere kultuuri- ja loodusrada*. Tartu: MTÜ Liivimaa Mälu.
- Bachelard, Gaston 1999. *Ruumipoeetika*. Tallinn: Vagabund.
- Dixon, John; Durrheim, Kevin 2000. Displacing place-identity: A discursive approach to locating self and other. *British Journal of Social Psychology*, 39, 27–44.
- Elken, Anne; Elken, Karl 2000. *Peipsi piiril, Alatskivil*. Tartu: Greif.
- Fridolin, Evelyn 2015. *Peipsi-kirjanduse geokriitiline analüüs*. Magistritöö. Tartu Ülikool, Kultuuriteaduste ja kunstide instituut.
- Friis, Elisabeth 2020. On the Commons: A Geocritical Reading of Amager Faelled. *Contemporary Nordic Literature and Spatiality*. Edit. Kristina Malmio, Kaisa Kurikka. UK: Palgrave Macmillan, 25–53.
- Haberman, Juta; Timm, Tarmo; Raukas, Anto 2008. *Peipsi*. Toim. Kalle Hein. Tartu: Eesti Loodusfoto, 7–10.
- Hall, Stuart 2003. Introduction: Who Needs 'Identity'? *Questions of Cultural Identity*. Edit. S. Hall, P. du Gay. UK: Sage Publications.
- Hiiemäe, Mall 2008. Peipsi kalurite eluolust ja rahvapärимusest. *Peipsi*. Toim. Kalle Hein. Tartu: Eesti Loodusfoto, 421–433.
- Hiiemäe, Mall; Liiv, Ellen; Adamson, Galina 1999. Rahvapärимused Peipsi järvest. *Peipsi*. Koost. Ervin Pihu. Tallinn: Keskkonnaministeeriumi Info- ja Tehnokeskus, 202–207.
- Jaanits, Lembit; Moora, Tanel 1999. Peipsimaast, selle kujunemis- ja asustusloost. *Peipsi*. Koost. Ervin Pihu. Tallinn: Keskkonnaministeeriumi Info- ja Tehnokeskus, 182–197.
- Jaanits, Lembit; Moora, Tanel 2008. Peipsimaa vanemast ajaloost. *Peipsi*. Toim. Kalle Hein. Tartu: Eesti Loodusfoto, 395–420.
- Kaaristo, Maarja 2018. Tulemisest, olemisest ja minemisest. Identiteediteekond. *Vikerkaar*, 1-2, <https://www.vikerkaar.ee/tulemisest-olemisest-ja-minemisest-identiteediteekond/> (Vaadatud 29.03.2025).
- Kangro, Bernard 1954. *Peipsi*. Tallinn: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Keskküla, Janek (koost.) 2021. *Peipsimaa teejuht*. Kasepää: Peipsi Infokeskus.
- Kliimant, Önnela 2022. *Vahur Afanasjevi romaani „Serafima ja Bogdan“ poeetika*. Magistritöö. Tartu Ülikool, Humanitaarteaduste instituut.

- Kookmaa, Veronika 2020. *Peipsimaa köök*. Kasepää: MTÜ Vanausulised.
- Kruus, Oskar 2003. *Bernard Kangro. Elukäik ja looming*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kurs, Ott; Manakov, Anatoli; Martõnov, Vassili 1999. Inimgeograafiline Peipsimaa. *Peipsi*. Koost. Ervin Pihu. Tallinn: Keskkonnaministeeriumi Info- ja Tehnokeskus, 198–201.
- Laanetu, Nikolai 2008. Kahepaiksed, roomajad ja imetajad. *Peipsi*. Toim. Kalle Hein. Tartu: Eesti Loodusfoto, 365–386.
- Larm, Pille-Riin 2017. Vastutus ja õigus. *Sirp*, 10.11 <https://www.sirp.ee/vastutus-ja-oigus/> (Vaadatud 26.04.2025).
- Lefebvre, Henri 1991. *The Production of Space*. UK: Blackwell.
- Lehari, Kaia 1997. *Ruum. Keskkond. Koht*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia Toimetised, 5.
- Liiv, Juhan 1904. *Juhan Liiwi kirjatööde kogu*. Tallinn: Revaler Beobachter.
- Liiv, Juhan 1923. *Vari*. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- Lotman, Juri 2006. *Kunstilise teksti struktuur*. Tallinn: Tänapäev.
- Luigujõe, Leho; Kuresoo, Andres; van Eerden, Mennobart; Borissov, Vladimir 2008. Linnustik. *Peipsi*. Toim. Kalle Hein. Tartu: Eesti Loodusfoto, 341–364.
- Malmio, Kristina; Kurikka, Kaisa 2020. Introduction: Storied Spaces of Contemporary Nordic Literature. *Contemporary Nordic Literature and Spatiality*. Edit. Kristina Malmio, Kaisa Kurikka. UK: Palgrave Macmillan, 1–22.
- McLaughlin, David 2016. The Work and the World: Mobilities and Literary Space. *Literary Geographies* 2(2), 122–127, <https://www.literarygeographies.net/index.php/LitGeogs/article/view/90> (Vaadatud 25.01.2025).
- Moora, Aliise 1964. *Peipsimaa etnilisest ajaloost*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Mormont, Marc 1987. Rural Nature and Urban Natures. *Sociologia Ruralis*, 27,1, 3–20.
- Morozova, Nadežda; Novikov, Juri 2008. *Isevärki Peipsiveer. Eesti vanausuliste folkloorist ja pärimuskultuurist*. Tartu: HUMA.
- Mäemets, Helle; Freiberg, Lilian; Palmik, Kadi; Sudnitsõna, Diana; Kozõreva, Kristina 2008. Suurtaimestik. *Peipsi*. Toim. Kalle Hein. Tartu: Eesti Loodusfoto, 227–240.
- Oja, Vilja 2000. Mõiste, sõna ja koht. *Koht ja paik I*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 129–137.
- Peipsimaa arengustrateegia* 2018. https://visitpeipsi.com/wp-content/uploads/2017/03/Peipsimaa-arengustrateegia_6.12.2018.pdf (Vaadatud 02.02.2025).
- Pihu, Ervin (koost.) 1999. *Peipsi*. Tallinn: Keskkonnaministeeriumi Info- ja Tehnokeskus.

- Prieto, Eric 2016. Geocriticism Meets Ecocriticism: Bertrand Westphal and Environmental Thinking. *Ecocriticism and Geocriticism. Overlapping Territories in Environmental and Spatial Literary Studies*. Edit. Robert T. Tally Jr. & Christine M. Battista. UK: Palgrave Macmillan, 19–35.
- Raudsepp, Maaris 2011. The Positioning on the Landscape of Culture and Mind: Methods for the Social Construction of Nature. *The Space of Culture – the Place of Nature in Estonia and Beyond*. Tartu: Tartu University Press, 78–92.
- Ridanpää, Juha 2018. Fact and Fiction: Metafictive Geography and Literary GIS. *Literary Geographies* 4(2), 141–145, <https://www.literarygeographies.net/index.php/LitGeogs/article/view/146> (Vaadatud 09.03.2025).
- Ristikivi, Karl 1967. *Bernard Kangro. Lühimonograafia*. Roots: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Ryan, Marie-Laure; Foote, Kenneth; Azaryahu, Maoz. 2016. *Narrating Space/ Spatializing Narrative. Where Narrative Theory and Geography Meet*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Tally Jr., Robert T. 2013. *Spatiality*. UK: Routledge.
- Tally Jr., Robert T. 2014. *Literary Cartographies. Spatiality, Representation, and Narrative*. Edit. Robert T. Tally Jr. UK: Palgrave Macmillan, 1–12.
- Tally Jr., Robert T.; Battista, Christine M. 2016. *Ecocriticism and Geocriticism. Overlapping Territories in Environmental and Spatial Literary Studies*. Edit. Robert T. Tally Jr. & Christine M. Battista. UK: Palgrave Macmillan, 1–15.
- Tavast, Elvi 2008. Peipsi rannad. *Peipsi*. Toim. Kalle Hein. Tartu: Eesti Loodusfoto, 101–111.
- Tuvikene, Tauri; Uusküla, Mari 2020. Keel ruumis ja ruum keeles. *Keel ja Kirjandus*, 8–9, 651–658.
- Tüür, Kadri 2000. Kirjandusökoloogia kohasusest. *Koht ja paik I*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia Toimetised, 172–176.
- Veidemann, Rein 2022. Rein Veidemann: omailmad ja eluilm. “Viljandi paadimees” ja teised. *Edasi*. <https://edasi.org/124770/rein-veidemann-omailmad-ja-eluilm-viljandi-paadimees-ja-teised/> (Vaadatud 11.04.2024).
- Viik, Tõnu 2020. Kuidas keel ruumi loob? *Keel ja Kirjandus*, 8–9, 775–791.
- Vinkel, Arne 1964. *Juhan Liiv*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Wellek, René ja Warren, Austin 2010. *Kirjandusteooria*. Tartu: Ilmamaa.

Westphal, Bertrand 2011. *Geocriticism. Real and Fictional Spaces*. UK: Palgrave Macmillan.

Analüüsitavad proosateosed

Afanasjev, Vahur 2017. *Serafima ja Bogdan*. Tartu: Vemsa.

Kangro, Bernard 1954. *Peipsi*. Tallinn: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

Liiv, Juhan 1904. *Juhan Liivi kirjatööde kogu*. Tallinn: Revaler Beobachter.

Liiv, Juhan 1893. *Kümme lugu. Widewikul sõpradele jutustanud Juhan Liiv*. Tartu: Schnakenburg, 13–17.

Summary

Title of master's thesis: The Representation of Peipsiveere in the Works of Juhan Liiv, Bernard Kangro and Vahur Afanasjev

This master's thesis focused on works by three authors that depict the Peipsiveere region. The selection of authors was primarily based on their contemporary prominence in Estonian literature and the connection of their works to Lake Peipus and the Peipsimaa area. Analysing the literary space of this region is important to capture its historical, symbolic, and cultural value at a specific timepoint. The analysis of literary texts is enriched by background knowledge about the region's real-life conditions, as well as personal experience of the author of this thesis, which adds an individual dimension alongside the theoretical approach.

The aim of the thesis was to analyse place-specific literary texts to identify the dominant themes, symbols, motifs, settings, and characters, as well as the events taking place in their lives. The main object of observation was the setting, analysed through the lens of place theory. This theoretical foundation made it possible to conduct a geocritical comparative analysis, revealing recurring themes, motifs, symbols, and other elements that may contribute to shaping the region's identity and broader image in society.

The first chapter presented the main principles and concepts of place theory and geocriticism, which supported the analytical framework of the thesis. Place theory emphasizes that space is not merely a backdrop for action but carries multiple layers of meaning. Geocriticism is based on the idea that space can only be understood through multiple perspectives, focusing on place rather than characters, narrative, author, or reader. The thesis examined and interpreted the forms and symbols of space that shaped social, cultural, geographical, economic, and political relationships within the literary works. To provide a basis for comparison, the second chapter included a popular-scientific overview of the Peipsiveere region.

The third chapter offered both an individual and comparative analysis of the selected texts. The individual analyses, conducted using a focused close reading method, revealed the key themes, motifs, and symbols employed in portraying the Peipsimaa region. While these elements varied somewhat between texts, they were generally similar or overlapping. Based on these findings, it was possible at the initial level to analyse and interpret different aspects of how Peipsiveere is depicted. A comparative analysis followed, identifying which themes,

motifs, and symbols were recurring across the texts and how they collectively shaped the image of Peipsiveere in the periods depicted.

The research questions posed in this thesis were addressed through both the individual and comparative analyses of the texts. The first question aimed to identify recurring themes, motifs, and symbols in literature portraying the region, which emerged through close reading with a focus on spatial layers. The second research question sought to determine how the identified aspects express the region's specific spatial experience. This was examined through internal textual analysis, in which the discovery of motifs and symbols considered their context and broader thematic significance, giving rise to various spatial layers. The third research question focused on the recurring themes, motifs, and symbols across the texts and to what extent they shape the experience of a real place in comparison to popular-scientific literature. Four texts depicting the Peipsiveere area were compared. The authors employed different spatial layers and corresponding symbols to create a comprehensive experience of the depicted area.

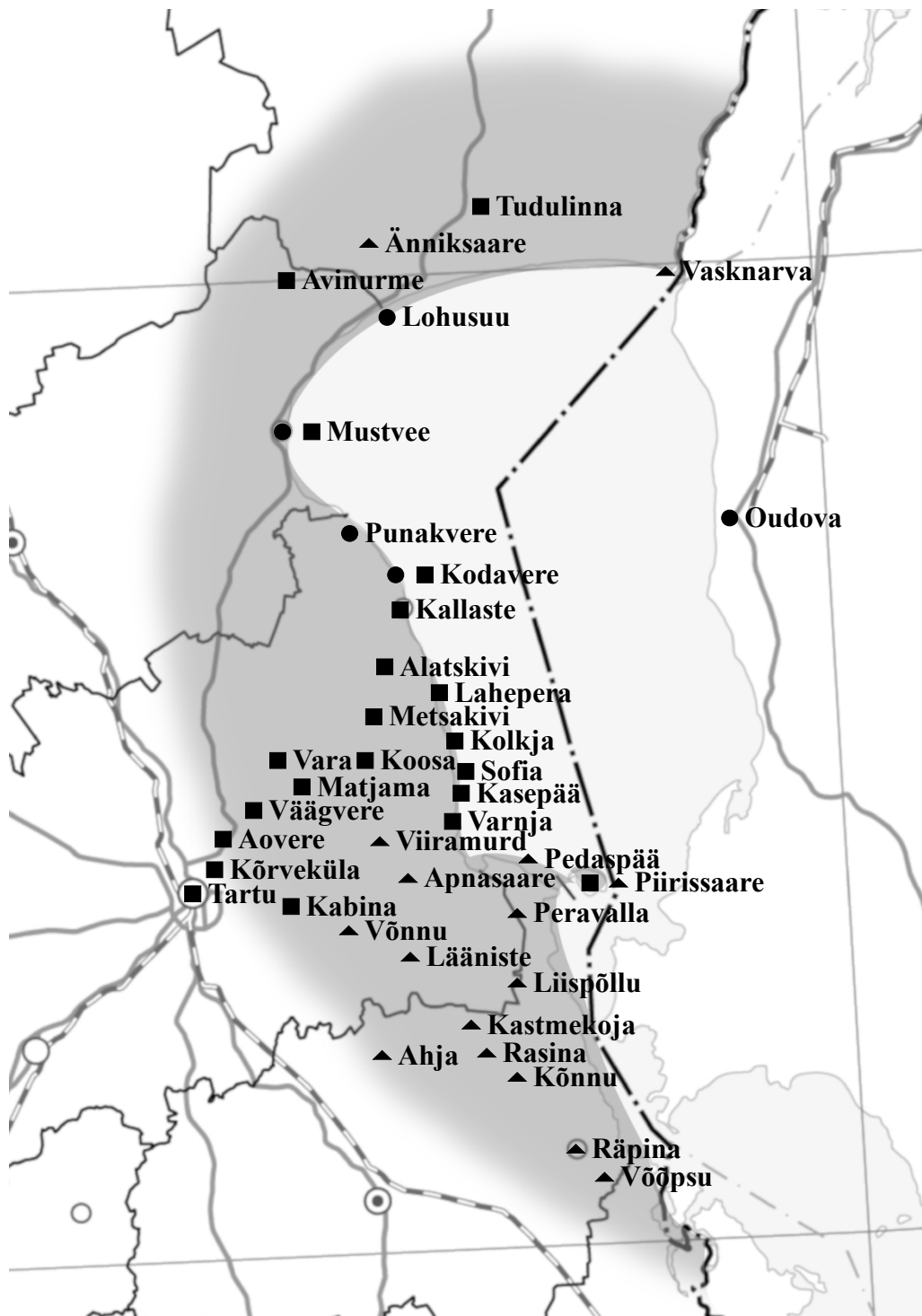
A comprehensive literary image of Peipsimaa emerges both through descriptions of spaces and places and through the narrative constructed by the author. When analysing space, it is also important to consider aspects of real life that have influenced the region over time. The individual and comparative analyses of the texts helped to identify the elements that shaped the region's literary representation during the periods depicted. Only a specific moment or period is captured in literary works about the Peipsimaa region, which means it may not reflect the reality of the present day in a constantly changing world.

The most significant limitation of the analysis in this thesis is the lack of contemporary fictional prose depicting modern-day Peipsimaa. The prose texts analysed in this study, which depict the region, were published between 1890 and 2017, but portray periods ranging from the 1870s to the mid-1990s, remaining within the previous century. Unfortunately, these selected texts cannot provide a comprehensive view of the contemporary fictional Peipsiveere. However, they do offer valuable insights into life in Peipsimaa during the late 19th and 20th centuries.

Similar analyses could be conducted on poetry or travel literature. One could also focus exclusively on authors born in Peipsimaa and examine the literary image of the region through their works. As fiction has already been partially analysed, including in this thesis, future research could move toward biographical or autobiographical texts and the use of visual materials such as photographs. Located on the border of two countries, the Peipsiveere

region is a culturally rich blend of religions, languages, and ethnicities, and the literature depicting it certainly deserves further exploration from diverse perspectives.

Lisa. Peipsiveer ja kohad Juhan Liivi, Bernard Kangro ja Vahur Afanasjevi teostes

Joonis. Kaardil kasutatud tähised märgivad vastavalt teostes esinenud Peipsiveere (hall taust) kohti: Juhan Liiv (●), Bernard Kangro (▲) ja Vahur Afanasjev (■). Aluskaardina on kasutatud muudetud kujul Regio 2019. aasta Eesti haldusjaotuse kaarti, millele kehtib *Creative Commons* litsents (CC BY-NC-SA 4.0) (Autor: Regina Haljak-Mäesaar).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Regina Haljak-Mäesaar,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Peipsiveere kuvand Juhan Liivi, Bernard Kangro ja Vahur Afanasjevi teostes”, mille juhendaja on Katre Talviste, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Regina Haljak-Mäesaar

23.05.2025